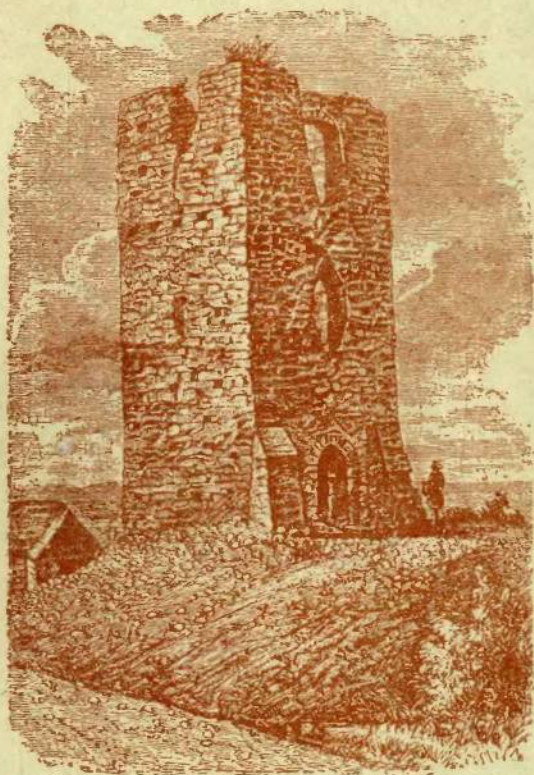

УКРАЇНЬСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ V КЛАСИ НАРОДНИХ ШКІЛ

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ V КЛАСИ
НАРОДНИХ ШІЛ

К Р А К І В.

1 9 4 1

У К Р А Ї Н С Ь К Е В И Д А В Н И Ц Т В О

Genehmigt durch Erlass der Abteilung Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung im Amte des Generalgouverneurs vom 25. Mai 1940 unter K. Zl. 1725/40.

Дозволено Відділом Науки, Виховання і Народньої Освіти в Уряді Генерального Губернатора з д. 25. травня 1941 К. Зл. 1725/40.

Зладив Євген Ю. Пеленський.

Рисунки Едварда Козака.

Verlag: »Ukrainischer Verlag« G. m. b. H., Krakau, Reichsstrasse 34/II

Druck: »Neue Zeitungsdruckerei«, Treuh. Verw., Krakau,
Orzeszkowagasse 7.

Накладом „Українського Видавництва“, Краків, Райхсштрассе 34.
„Нова Друкарня Денникова“ під нак. упр., Краків, Ожешкової 7.

І. В рідній хаті серед рідних.

1. Наука.

1.

Дочекався я
Свого святенька,
Виряжала в світ
Мене матінка.
Виряжала в світ
Мати рідная
І промовила
Мені, бідная:
„Нехай, сину мій,
Ми працюємо,
Нехай цілий вік
Ми горюємо;
Нехай сохну я,
Тато горбиться, —
Ти на світ поглянь,
Що там робиться.
Та не всі ж, як ми,
В землі риються;
Може є такі,
Що і миються.
Та не всі ж, як ми,
Димом куряться;

Може є такі,
Що й не журяться.
Коли найдеш їх,
Милий синочку,
Ти склони себе,
Як билиночку.
Ти склони себе,
Як билиночку,
Простели себе,
Як рядниночку.¹
Спина з похилу
Не іскорчиться,
Чоло з пороху
Не ізморщиться;
Спина з похилу
Не іскривиться,
За те ступить пан
Та й подивиться;
За те ступить пан
На покірного
І прийме тебе,
Як добірного.

¹ рядниночка (рядно) — рід грубого полотна, покривала.

І в годиночку —
На драбиночку,
І підеш тоді,
Милий синочку!
І з панами сам
Порівняєшся,

В сріблі-золоті
Закупаєшся.
В сріблі-золоті
Закупаєшся,
З полем батьківським
Розпрощаєшся.”

2.

Але сталося
Друге святенко:
Виряжав у світ
Мене батенько.
Виряжав мене,
Путь показував,
Говорив мені
І наказував:
„Бачиш, сину мій,
Як працюємо,
Бачиш, сину мій,
Як горюємо.
Кожний з нас на світ
На те родиться...
Не дивись на світ,
Що там робиться!
Ти на бджіл поглянь:
Є робучії,
Але й трутні є
Неминучії.
Так і на світі:
Одні риються,
Другі потом їх
Тільки миються.
Будь ти проклятий,

Милий синочку,
Як погнеш таким
Свою спиночку!
Як погнеш таким
Свою спиночку,
Як простелишся
На рядниночку.
І чоло тобі
Нехай зморщиться,
І хребет тобі
Нехай скорчиться!
Ти тікай од них,
Як од гадини,
Ти не жди від них
Перекладини;²
Ти не жди від них.
Перекладини,
Ти у світ іди
На оглядини.
Ти у світ іди,
Милий синочку,
Ти усе спізнай —
І билиночку.
Тоді з світом ти
Порівняєшся,

² перекладина — вивищення, піднесення на вищий щабель.

В добрі-розумі
Закупаєшся,
В добрі-розумі
Закупаєшся,

З полем батьковим
Привітаєшся!”

Степан Руданський.

Запитання: Що радила синові мати, як посидала його до школи?

А що радив батько?
Який повинен бути син?

2. Мати й дитина.

Блимає каганчик¹ посеред кімнати,
Пильно припадає до колиски мати..
А знадвору рвуться дикі реви бурі,
Стогнуть за віконцем деревця похмурі.
З колиски матуся очей не зриває,
Колишучи, журно пісеньку співає:
— „Перестаньте, вітри! Не шуміть, ялини,
Не лякайте нагло сонної дитини!
Не зворушуй, грозо,² милого спокою,
Розійдись, негодо,³ хмарою швидкою!
Спи, моє золото! Любо скрізь та тихо!
Бороню сну твого, — не підступить лихо”.

3. Материнська любов усе перемагає.

В одному місті вихопився раз із залізної клітки запертий лев і пустився просто вулицями міста. Розбіглися люди в смертній тривозі та поховались по домах перед небезпечним звірем. Усі вулиці та площі опустіли, людей, як вимів, а тільки одна-однісінька дитинка, несвідома небезпеки, забавлялася безжурно біля криниці серед майдану.

¹ каганчик, каганець — маленька лямпочка без скла, дає дуже слабе світло. Вживають його дуже бідні люди.

² гроза — буря, громовиця.

³ негода — непогода.

Налякані люди дивилися жалісно згори крізь вікна, всіх наповняло жахом безвихідне, страшне положення невинної дитини. Руки ломили, гіркі сльози виливали, помічі кликали, але дарма! Нема нікого, хто б віддав своє життя в обороні дитини.

Вже загримів страшний рев лева по майдані: з горючими, хижими очима прискочив він до дитини та простяг до неї свою грізну лапу. Вже хватає зубами за сорочку... Страшний вид! Невже прийдеться невинній душі без рятунку погинути?!

Нараз вибігає з сіней сусіднього дому налякана мати.

— На Бога, жінко, зупинися! Самохіть летиш у пропасть! Нещасна мати, даремний твій труд; своєї дитини ти не спасеш, хіба лиш сама з нею згинеш!

Але вона не здержалася; сміло припала до лева і з його страшних зубів видирає дитину. Лев остовпів, а мати за той час поспішила з дитятком у безпечне місце. Страх, жаль і радість перейняли нараз усіх, що були свідками цього надлюдського вчинку. Тепер пізнав і зрозумів кожний всемогутність материнської любови.

А не одна мати, тремтячи з переляку, шептала стиха: „За життя моєї дитини і я не жалувала б своє віддати”.

Запитання: Що сталося раз ув одному місті?
Як мати вирятувала свою дитину?
Яка є мати?

4. Рідне гніздо.

У гніздечку, у рідненькім
Тепленько пташині;
При батеньку і при неньці
Весело дитині.
Птах пташаткам в тихім кутку
Гніздечко звиває,
Пухом стелить, зерном кормить,
І до сну співає.
Рідний батько, рідна мати,
Хоч би й умлівали,
Щоб дитині хліб добути,
Зірку б з неба зняли.
Тож хоч пташка піря має,
В крильцях силу чує,
Вільним світом погуляє,
До гнізда прямує.
Хоч в вирею небò краще,
Сонечко тепліше,
Пташка в рідний край вертаєсь,
Бо тут їй миліше.
І ти, сину, погуляєш
Соколом в чужині,
Аж побачиш: нема раю,
Як в рідній країні.
І ти, доню, найдеш долю
Між людьми і втіху,
Та все гадка літатиме
Під рідною стріху.
Всюди гарно, всюди славно,
Всюди добрі люди, —
Ліпше ж, як у батька й неньки,
Вам ніде не буде.

5. Цвіт щастя.

1.

Дитиною малою він не раз чув, як люди говорили „щастя”.

— Що таке щастя? — питався матері, цікаво вдивляючись своїми оченятами в її затурбоване лице.

— Щастя, дитинко, то доля, — повторяла мати й не знала, як пояснити малій дитинячій голівці те дивне слово „доля”.

— А доля, дитинко, то такий цвіт, що його тяжко дістати.

— А гарний цей цвіт?

— Чи гарний, питаєш? Авжеж, що гарний. Дуже гарний. Як дивитися на нього, очі радуються, на серці стає весело й мило.

— Мамо, я хочу того гарного цвіту. Скажіть, де він росте, я піду за ним і принесу для вас і для себе.

— Тепер тобі годі йти за цим цвітом, — казала мати, цілуючи сина в русяву голівку, — ти ще такий слабенький, а то ген, за водою. Тепер тобі й без нього добре, а як виростеш і сил набереш, то тоді підеш.

— Ні, я не хочу, аж виросту. Я хочу тепер. Скажіть мені, де він?

І „скажіть” і „скажіть” лепетала дитина, а мати, щоб утихомирити її, підійшла до вікна й показала на став. Їх хата стояла на горбочку, а перед хатою, у долині був став.

— Ось там, за ставом, чи бачиш?

— Бачу, мамочко, бачу. Їх там ціла левада. А які гарні, які дуже гарні! Чи то далеко?

— Таж далеко, хіба не бачиш? Геть там за водою!

І задумався хлопчина. Тільки пильно вдивлявся він великими, синіми очима в далеку зелень, там, де обрій¹ зливався з голубими хвилями води.

2.

Був вечір.

На овиді блиснула вузенька, ясна смуга, а за хвилинку вплив місяць, круглий і срібний. Він звільна впливав на небо; здавалося, що він сунеться не по вечірнім, тихім блакиті, але по дрімливій воді.

За хвилину хлопчина лежав у своїм маленькім ліжку. Мати провела йому молитву, казала попро-

сити Бозі, щоб татусеві, сестричкам і братчикам дав здоровячко, накрила його, перехрестила і сказала: „Спи!“.

І справді. Він замкнув свої оченята і вдавав, що спить. Але не спав, бо як лиш мати на пальцях відійшла від його ліжка й замкнула за собою двері, підніс повіки.

В кімнаті було ясно. Місячне світло лилося крізь вікна й обливало своїм синявим кольором усі стіни, двері, образи на стінах і цілу обстанову. За вікнами в городі співав соловій, здалека від ставу доходив хлюпіт води. Раз-у-раз котилася вона дрібненькими, як морщини на старечім лиці, хви-

¹ обрій — овид.

лями і вдаряла об греблю й беріг. Хлопець насто-
рожив вуха.

— Хлюпочеться, кличе мене! Каже, що понесе
аж ген далеко, на леваду, де так багато „щастя”.
Воно цвіте. Ніяка цвітка не цвіте так гарно. Чому.
то люди не рвуть того цвіту? Ага! Бо не годні
дістати. Не знають, як через воду поплисти. Але я
знаю. Щоб лиш мама заснула і щоб скорше до
рана, то піду.

— Піду!

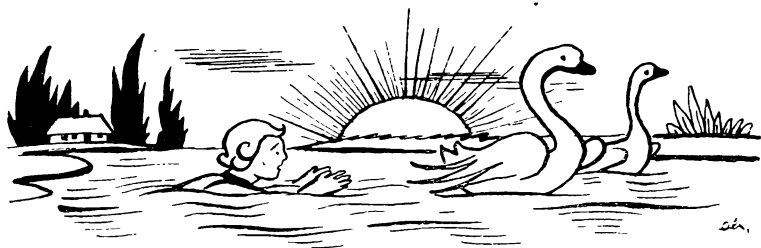
3.

Місяць світив і світив усе ясніше, соловій спі-
вав невтомно, а хвиля хлюпотіла. Хлопець не
спав — думав про райську цвітку щастя. Північ
минула. Літня, коротка ніч кінчилася. Ранок був
недалеко. На овиді появилася вузьенька смужка,
зразу бліда й невиразна, відтак усе більша й ясні-
ша. Зорі блідли, блідло й небо. Солові притихли.
Подуло раннім холодом і роса затремтіла на цві-
тах. Вода в ставі хлюпотала заєдно. Хлопець не
спав. Його груди хвилювали, очі світилися, губи
горіли. Підніс голову, руками сперся на постелі
й сів. Хвилину слухав. Всі в домі спали. Навіть
стара чорна кітка, що звичайно в таку пору лю-
била відбувати лови, лежала під піччю, як грудка
чорної землі.

Хлопчаина потиху встав і підійшов до вікна.
Вікно відчинив легенько. Від вікна до землі не
було високо. Переліз і здригнувся цілий. Зимна
роса облила його теплі ноги й ранній холод
перейшов його. Він біг. Ставало тепліше. Дрібні
ніжки занесли його на греблю. Став. Тепер хлюпіт
води було чути краще, як перше. Він виразно
чув, як вода просить його, щоб кинувся в її
зимні обійми.

— Ходи, — каже, — я занесу тебе на другий бік, там, де цвіте розкішна цвітка щастя, така пахуча, така проміниста, якої ти не бачив ніколи. Ходи! Не бійся!

І він простягає руки й кидається в воду. На обрії світає. На золотому рубці виринає якась велика й ясна точка. Від неї вся вода горить у ставі, палає. Хвиля за хвилию стає ясна, промінна, мов луска на великанській потворі-рибі. Хлопчина йде по цій лусці, по хвилі, йде все далше й далше. Тіло в нього дрижить, серце тріпається, уста палають. Витягнув руки наперед

себе, очима вдивився туди, де сонце аж горить — сяє і йде.

Аж тут назустріч йому пливе велика, біла птиця. Пливе повільно, мов човен на морі, крила пускає, як вітрила, ногами по воді кермує — то лебідь. Один, далше другий, великий, білий, з гнучкою лебединою шиєю.

— Візьми мене, лебедю білий, і перенеси за воду. Я тобі не заважу, глянь, який я маленький.

Так каже хлопець; а лебідь немов слухає його, підпливає до нього ближче та стає. Приглядається йому й киває головою, тручає крилом свою подругу-лебідку, щось до неї говорить, а відтак на місці завертає й відпливає.

— Зажди, — просить хлопчина, — не тікай від мене, візьми мене з собою, перевези!

Але лебідь не слухає його. Все скоріше й скоріше пливе по блискучих хвилях.

— Зажди! — просить хлопець крізь сльози й кидається за ним у погоню.

Дрібонькі хвилі горять: легенький вітер перебігає по них, з лісу несе пахощами живиці. Тихо, хоч мак сій. Лише від берега чути хлюпіт хвилі. Вона раз-у-раз бе, відбивається від прибережних стовпів і за кожним разом усе даліше й даліше заносить малого хлопчину. Вже він по груди пірнув у глибоку воду, вже лиш руки, лиш волосся сплило...

4.

Біля постелі недужої дитини сидить лікар. Слухає, надслухує, удари серця вухом ловить і брови хмарить. Бідна мати дивиться в нього, мов у лице пророка.

— Що буде?

— Що буде? — думає лікар. — Те, що Бог дасть. Коли сильна природа, так при Божій помочі переможе. А як ні, то піде за щастям, за вічним щастям.

А хвора дитина блудними очима вдивляється в стелю, підіймається на недужих крижах, витягає руки й шепоче спаленими устами:

— Я хочу цвітки-щастя... Пустіть мене, я піду за нею...

* *

Багато літ минуло від цієї хвилини. Маленького, кучерявого хлопця ніхто не пізнав би нині. Виріс і змінився. Змужнів і пізнав життя.

Завдяки старому вчителю ботаніки пізнав усі цвіти на світі і знає, що там далеко, за водою не росте жадна цвітка щастя. Він це знає. А прецінь, прецінь кидається в воду і йде за нею, за цією цвіткою щастя... Та чи її дістане? Хто знає?

Богдан Лепкий.

Запитання: Як мати поясняла малому хлопчикові, що це є щастя?

Що зробив хлопчик?

Що з ним сталося?

6. Для батька.

На одному кораблі був дванадцятилітній хлопчик, син моряка, якого всі загально любили. Він виріс на морі. Батько навчив його свого ремесла і хлопчина знав моряцьку службу незгірш старого моряка. Він умів звинно вилазити на сам вершок щогли,¹ він не боявся ні колювання корабля, ні бурі, а плавав, як риба. Моряки називали його: „наш маленький моряк”.

Раз склалося на кораблі нещастя. Одна дівчина підійшла необережно на край помосту, перекинулася і впала в море. Батько нашого хлопця побачив те й кинувся дитину рятувати. Хвилі зімкнулися над малою, але моряк пірнув углиб і видобув дівчину з води.

За той час корабель, якого не можна було відразу здержати, відплив уперед і морякові прийшлося переплисти доволі значний простір. Уже був недалеко, як ось із корабля понісся крик: „Людоїд, людоїд!”

Страшна риба виринула з моря і простувала на чоловіка. На кораблі всі з остраху завмерли, бо життя нещасного моряка й дівчини висіло на волоску. Та в цю хвилину, коли людоїд ладився вже вхопити свою добичу, склалося щось дивне: риба нараз задрижала, перевернулася, а вода довкола неї забагрилася кровю. Хтось зранив. потвору.

¹ щогла — високий стовп на кораблі, до якого прикріплюють на попечках вітрила.

— То наш маленький моряк! — закричали моряки.

І справді! Малий хлопчина, побачивши батька в небезпеці, кинувся у воду, підплив до людодіа і всадив йому гострий ніж у груди. Ранена риба залишила свою першу жертву і кинулася за хлопцем, але той — на диво всім — поплив ще далше від корабля.

— Назад, назад! — кричали за ним моряки.

Та він тоді завернув, як побачив, що батько вже безпечний на помості. Тоді й наш хлопець

поплив до корабля, проворно захищаючись від людодіа, — недаром був він такий знаменитий пливак. Сильним ударом ножа ранив ще раз людодіа, а сам ухопився за линву, яку кинули йому з корабля. За часок був уже на помості, а батько із сльозами в очах обіймав свого спасителя.

— Чому ти спершу відплив від корабля? — питали малого.

— Я хотів, щоб людодіа пігнався за мною і щоб батько встиг за той час урятуватись, — відповів відважний хлопець.

Запитання: Яке нещастя сталося раз на кораблі?

Хто рятував дівчину?

Що побачив син моряка і що він зробив?

Який повинен бути син для своїх родичів?

7. Два сини.

1.

Чоловік умер, двоє діток мені покинув, два сини. Треба мені заробляти, треба своїх діток годувати. Не справлюсь сама. Те продала, те продала, — усе попродала. Важко нам убогим своє добро збувати, що воно в нас кровю обкипіло!

Збула... клопочуся, бідкуюся з ночі до ночі. Ніколи гаразд і діточками втішатись. А діти ростуть, уже й вються коло мене і щебечуть мої соловейки.

Андрійко був у мене повновидий, ясноокий, кучерявий: веселий був хлопчина, жвавий. Було, за день добре мені впечеться своєю пустотою, а ще ліпше розважить. І посварюсь і поцілую його. Він був старшенький.

А що вже Василько, — тихий, сумирний: у хаті не чути й надворі не видно. Був якийсь задумливий змалку.

Андрійко село оббіжить, — вернеться червоний, сміючися, пустуючи; а цей, гляди, під хатою денебудь сидітиме: землею пересипається або зілля всяке вишукує; розкопає щось, хробачка вигребе, або метелика вловить, — дивиться, думає... Гукне Андрій, він увесь іздрігнеться. А коли то, було, ляже в садку, то цілісінький день і пролежить нерухомо, мов прислухується до чого.

— Що це задумався, сину? — питаю.

— Який цей світ великий, нене!

Ще хлопям був, приземком,¹ а вже все зілля знав: і як зветься, де й коли процвітає, і яким цвітом; і коли пташки у вирій відлітають, і коли прилітають з вирею, — усе він тее знав.

¹ приземок — маленький, при землі.

— Це йому так Бог дав! — було, кажуть мені люди.

— Нехайте його, — це йому так Бог дав!

2.

Ото було тими вечорами довгими, осінніми, як уже стомить мене робота, заберу обое до себе на коліна та пічну на добрий розум навчати, — як умію, так і навчаю... Розказую їм і про те і про інше, — толкуюся з ними. Отже мій Андрійко і хутко заскучає: так він і нудиться; очі собі тре й позіхає і зідхає.

— Пустить уже, мамо! — проситься. А скоро пустила, чого не загадає! І гомонить і пустує, поки й сон не зможе. А Василько буде хоч цілісіньку ніч тую довгу зі мною сидіти, мене слухати та мені в вічі пильнесенько дивитись.

Поснемо. Вночі прокинешся, — не спить Василько мій.

— Сину! Чому не спиш?

— Так... не хочу!... Чого, мамо, ніч темна-невидна?

— Так Бог дав, дитино, що темно вночі... Спи! — кажу йому. — Спи!

Він і замовкне... Тільки довго ще неспокійно ворочається.²

Було, як місяць у віконечко засвітить, Василько дивиться, очей не зводячи. А як від людей чула, що недобре, як на сонних дітей місяць сипле промінням, — то й укриваю, було, їх і наказую Василькові:

— Не дивись, Василечку, на місяць, — не годиться!

Він і зідхне... То вже вряди-годи впаде така

² ворочається — обертається неспокійно, крутиться.

нічка, щоб він спочив тихим духом, — або зовсім нема йому сну, або неспокійні сни сняться.

Андрійко не такий. Уже зоря зайнялась, уже й сонечко зійшло, а він міцним сном висипляється, розкидався-розгорівся... Як його звечора трудно упорхати,³ так і підняти вранці. А прокинувся він, мій пустунчик, — і гуком його в хаті аж сохи дрижать!⁴ Ну, бігати, гомоніти, гайнувати,⁵ аж усе піде жужмом!⁶ А само таке раде, веселе, миле!...

Тоді то вже, хоч жалко-нежалко, треба впинити: і пострахаєш, було, і покрикнеш на нього.

Василько меншенький, а навчає старшого брата. Андрійко скорий був, палкий, як іскра: то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на вулиці, а то й побеться за яку пустоту.

— Андрійку, — каже тоді Василь, — а що ти невеселий?

— Бивсь, от що!

— Оце й бачиш, Андрійку, що за твою пустоту тобі й не минулось; а якби не заводивсь, то й не смуткував би тепер і не стидно було б, що тебе побили!

А Андрійко йому своє:

— І, так сидіти нудно!

Та знов югне⁷ з хати, і слід загув!...⁸

Тихий був Василько, розсудливий. Хто його й на розум добрий наставляв, Господь його знає! Чи піде, було, чи не піде до товариша, вже й повернувся, вже й дома, не засидиться, не заграється ніде. Так і зріс на самоті, сам із собою.

³ упорхати — приспати, уложити до сну, успокоїти.

⁴ сохи дрижать — бальки в хаті дрижать, хата трясеться.

⁵ гайнувати — розкидати.

⁶ жужмом — в замішання.

⁷ югне — мигне, вибіжить.

⁸ загув — пропав.

Неговіркий був, несміливий. У кого вже він удався такий?! Андрійко, то всіх у селі знає. Робить і діло, щирим серцем робить, а годинку урве собі на забаву. Цей же, як до чого став, — і очей не зведе і думки ні на що не зверне, — вся душа його в роботі. *Марко Вовчок.*

Запитання: Який був Андрійко?
Який був Василько?

8. М а т и.

Ізійшло багато ночі;
Сплять великі і малі,
А каганчик все мигоче
В хаті вбогій на столі.
То на мить мов погасає,
То ізнов заблима¹ він,
Вбогі стіни осяває,²
Стіл та лавки коло стін.
Вбого, тихо у тій хаті,
Тільки прядка³ торохтить:
Не ляга ще досі мати,
Син давно спокійно спить.
Світло іноді освітить
Піл,⁴ де сон його повив;
Спить хлопя, рядном⁵ укрите
Спить і бачить безліч снів:
Сниться хлопцеві пахучий
Ліс і луки в квіточках,
І пташок рої співучі,
Сонце сниться в небесах.
Сняться забавки без краю,
Сняться радісні дні...

¹ заблима — заблимає, слабо засвітить.

² осяває — освічує, кидає світло.

³ прядка — пряжа, жінка, що пряде. ⁴ піл — долівка.

⁵ рядно — накривало, полотняна плахта.

І щасливий усміх грає
На губах йому у сні.
Спить хлопя, щасливе снами,
Прядка ж тихо торохтить;
Наболілими руками
Ледве може ще робить.
Довгу нитку витягає
Вбога мати-удова;
В хворих грудях заниває,
Як під гнітом, голова.⁶
Та не кидає:⁷ на сина
Заробляти треба їй...
За годиною година
Йде, усюди супокій.
Каганець самий у хаті
Ледве-ледве миготить...
І пряде щиренька мати,
Син щасливий снами спить!

Запитання: Як працювали вночі мати?
Що снилося її синкові?

9. Пісня.

— Спи, моя доню, спи, засипляй!
Я заспіваю про дивний край;
Любо та тихо там всі живуть,
Пташки співають, цвіти цвітуть,
Річка, мов срібло, в лузі біжить,
Хмара заходить, грім не гримить,
Діти не плачуть, бідних нема,
Там усе літо, хоч в нас зима.
— Мамо, вже годі, більш не співай,
Краще поїдьмо зараз в той край!
— Очі закриєш, швидко заснеш,
В таку країну вмиль полинеш!

⁶ як під гнітом голова — голова болить так, немовби щось її гнетло.

⁷ не кидає... — не кидає роботи, не перестає працювати.

10. Зірвана рожа.

1.

— Лихо тобі, сестрице! Дивися, молода дівчина підходить до корча, а ти ж найкраща між нами. Ого, зірвуть тебе, люба подруго, — казали подруги-рожі до найкращої товаришки на корчі.

— Горе тобі! Положать тебе в кіш, занесуть додому до зачиненої кімнати, скінчиться твое щасливе, свободне життя під ясным промінням сонця. Невже ця дівчина і нас зірве? Горе нам!

Зі страху рожі втихли і боязко вижидали, коли зірве їх немилосердна рука.

Та ні! Молода дівчина поминула всі гарні розцвілі рожі й білою ручкою зірвала блідо-рожеву рожечку.

— Та ще не розцвіла. Марійка буде довго втішатися нею, — радіючи, говорила молода дівчина.

— Ні, я не хочу нікого втішати, бо ти зірвала мене з того корча, де так весело мені жилося з товаришками, де золоте сонце кидало нам своє ясне проміння, вітер грався з нами радо, — жалібно озвалася рожа і спустила листочки так сильно, як лиш могла.

2.

— Дивись, Марійко, найкращу рожу принесла я тобі з города, сестричко люба, — сказала дівчинка, входячи до ясної, тихої кімнатки.

До кого це говорила недобра дівчина, того рожа не бачила, бо голівка в неї була похилена. Але вона почула тихий, слабкий голос.

— Ах, як гарно, що маю від тебе цю гарну рожу. Та чи лиш вона розіветься?

— Певно, люба сестричко! Лиш не знаю, чому це вона так голівку тепер схилила? Така гарна була на корчі.

— Бідна рожечка! Знаю я, ти сумуєш тому, що зірвали тебе з корча і принесли до кімнати. А там надворі так гарно, вєсело. Коли б ти знала, як я довго лежу хвора в запертій кімнаті і як довго я не була надворі, де пташки щебечуть, трава зеленіє, ріка пливе, гай шумить і цвіти цвітуть. Нічого я тут не бачила й не чула; щасливі люди, які щодня можуть оглядати світ! Як я завидую їм! Я дуже, дуже вдячна тобі, що ти прийшла до мене, — говорила до рожі дитина.

Вона вложила легесенько рожу до склянки з водою й поставила її коло свого ліжка.

Рожечка, що недавно нікого не хотіла втішати, дуже засоромилася, почувши слова хворої дівчинки. З жалю і стиду вся спаленіла, розвинула свої листки підняла голівку і глянула на хвору дитину, що так прихильно до неї промовляла.

— Яка я рада, що можу тебе хоч трохи звеселити, — озвалась рожка, подихнула милим запахом і не думала вже про своїх подруг, що жили й жити хотіли лиш для власних радощів.

Вона ж бодай часок могла жити для бідної хворої дитини, могла звеселити її скучні дні недуги.

І вже не було їй жаль, що зірвали її з корча, та що вона через кілька днів зів'яне і викинуть її геть, навіть не глянувши на неї.

Її втішала гадка, що й вона, дрібненька рожечка, може на щось придатися хворій дівчині.

Запитання: Що бачила рожка?

Як належить поступати супроти хворих і слабих людей?

11. Запізно.

Було це під зиму. Вулицею ішов Славко. Під муром дому стояв убого вдітий хлопець. Лице його було бліде, а ціла постать дуже нужденна. Легко можна було догадатися, що він у великій біді.

Славко зблизився до нього, положив йому руку на рамені і спитав:

— Ти певно дуже бідний, коли в такий мороз стоїш так легко одягнений?

— Так! — відповів хлопець і залився сльозами. — Мій батько тяжко захворів, а дома нема ані гроша, ані кусника хліба. Тиждень тому ми поховали маму, а від учора я ще нічого не їв... я дуже голодний.

Славко встромив руку в кишеню, щоб дати що бідакові, але калитки не було, бо лишив її дома. Зажурений тим, сказав:

— Не маю при собі грошей, але скажи мені,

де ви мешкаєте, то за яку годину принесу, або пришлю вам якусь поміч.

На ті слова хлопчина дуже зрадів і з поспіхом завів Славка в темне підсіння, де мешкав із своїм хворим батьком. На купці соломи лежав хворий чоловік без найменшої надії на життя.

Славко побачив, що бідний хлопець говорив правду, повторив свою обітницю й пішов додому.

На порозі зустріли його сестри й радісно закликали:

— Дядько наш приїхав, а з ним Марта й Галя!

Врадуваний Славко побіг привітатися з дядьком і тіточними сестрами.

Давно вже їх не бачив, тому й розмовам не було кінця. Цієї ночі Славко спав так твердо, що рано сестри ледве встигли його збудити.

Вони просили його, щоб убрався якнайскоріше та їхав з ними на ховзанку.

Коли наховзались доволі, вернулися додому. Тут представлено тіточним сестрам товаришів Славка; вони лишилися аж до вечора.

Серед веселої забави забув Славко про бідного хлопця і його хворого батька. Аж як ліг спати, пригадав собі свою обітницю й постановив досвіта встати й занести бідакам обіцяну допомогу.

Але що положився пізно спати, встав знову пізно і щобиш вечором найшов догідну хвилину, щоб сповнити свій обов'язок. Він оповів батькам про тих бідаків, що вже так довго ждуть на його поміч. За таку проволоку дістав від батьків заслужене упізнання. Батьки не жалували бідним грошей і післали зараз Славка із слугою до хати, де мешкав хворий бідак. Але що було темно, не бачив Славко числа дому; по довгім, безуспішнім шуканням вернувся сумний додому.

Другого дня рано пізнав відразу каменицю, якої шукав; коли туди прийшов, не застав у підсінні того хворого бідака, і це його дуже здивувало.

Якесь дивне почуття здавило йому серце.

— Де дівся той хворий, що мешкав у тій камениці на підсінні? — спитав сторожа.

— Перенісся, дитино, — сказав сторож.

— А куди?

— Туди, звідки ніхто вже не вертається, до могили, а хлопця взяли добрі люди.

На ті слова Славко задрижав. — Може був би жив ще той бідолаха, коли б я вчора прийшов із поміччю, або сказав батькам, — думав, вертаючись додому. — Ой, який я недобрий. Коли я найліпше бавився, певне той бідолаха конав, вижидаючи надармо моєї помочі.

Славко вернувся додому із сльозами в очах.

Батьки бачили його правдивий жаль і не робили йому ніяких докорів, а сестри потішали, як лиш самі вміли. Але він не міг успокоїтись і зажурився так дуже, що аж захворів.

Коли подужав, усі гроші, наскладані для себе, віддав бідним.

Запитання: Яка була доля бідної родини?

Чому Славко забув, що мав допомогти бідним?

Що з ним сталося і що він зробив?

12. Совість.

Щоби ви, діти, знали, що совість,

Скажу вам повість:

Раз над потоком, де росте калина,

Сіла дитина.

Зриває квіти, ноги полоче,

Вода ж ласкоче.

Вона сміється, любо пустує,
Лиха не чує.
Аж ось недобрий підліз хлопчисько
Тихцем так близько,
Що ненадійно трутив дитину
В саму глибину.
Дитина тоне, то виринає, —
Хлопець втікає.
Сів, оглядається, запер дух в груди,
Чи не йдуть люди.
Тихо, не чути нікого близько,
Притих хлопчисько.
Але чийсь голос кричить без упину:
— „Втопив дитину!”
Кричить, питає: — „Гей, лиходію!
Що ти сподівав?”
То знов шепоче глухо та тихо:
— „Ти вдіяв лихо!”
Вже ніч надходить, мусить втікати
Хлопець до хати.
Мати не знає лихої вісти,
Дає йому їсти.
Але й при страві йде йому на гадку:
„Ти вбив дитятко”.
Ліг хлопець спати, вкривсь з головою:
Нема спокою.
Голос цей грізно грозить у груди:
„Гей! Горе буде!”
Він мучив хлопця у кожную днину,
Доки не згинув.
А хоч не знали цього учинку,
Хто пхнув дитинку,
Знав це лиш голос, — як каже повість —
Це ж наша совість.

Запитання: Як докоряла совість хлопцеві за його злий вчинок?

II. Давнє, давнє життя.

13. Діти пущі.

1.

На березі ріки, що випливає з високих гір, стояла самотно невеличка оселя. Це кілька землянок прикритих хворостом і оточених високими засіками з грубих пнів із одним вузьким проходом. Посередині оселі горіло вогнище, а кругом сиділи кремезні, півнагі люди. Було це плем'я кзавів.

Над цією самою рікою, подальше від оселі здіймалися високі, скелисті гори, а в них чорніла глибока печера. В цій печері, в найдальшій куті сидів маленький кзавський хлопчина Ляачі. На нім була лиш одна невелика шкура, й смагляве тіло хлопчини дрижало від холоду. Чорне, кучеряве волосся покривало голову Ляачі, наче шапка. На лиці хлопчини видно було страх і розпуку, а з гарних очей котилися сльози.

Він вибрався з батьком на лови, а коли батько пігнав за раненим оленем, Ляачі заблудив у пущі. Втоmlений холодом і голодом заліз у печеру і заснув. Нараз пронизливий рев розбудив Ляачі: він побачив темну постать, що наближалася до печери. Це був величезний ведмідь. Серце хлопчини завмерло зі страху, в очах йому потемніло, а ведмідь, обнюхавши його і перевернувши лапою

з одного боку на другий, з добродушним бурмотінням відвернувся і простягся на землі. Медвідь був ситий: він щойно поживився мясом молодого лося й тепер положився біля хлопця, заповнюючи своїм могутнім тілом трохи не цілу печеру.

Коли Ляачі очунав із страху і зважився зиркнути на свого сусіда, побачив, що ведмідь спокійно дрімає. Ну, а що буде, як він прокинеться. Одного удару його мохнатої лапи вистане, щоб убити хлопчину. Ляачі хотілось утекти від страшного звіра, але він боявся рушитись із місця. Але ждати

Крем'яні вістря стріл з камяної доби.

було небезпечно. Ляачі спершу легонько підняв голову, відтак обережно присів на ноги, а потім бистро скочив і стрілою вилетів з печери. Біг здовж берега ріки, доки сил стало, потім зупинився на кілька хвилин, щоб віддихнути й послухати, чи не жене за ним ведмідь.

А тимчасом хмари пересунулись на захід, небо прочистилось і на сході показалася з-поза лісу рожева смуга ранньої зорі... Ляачі поживився ягодами, виліз на високого кедра, нарвав шишок і став заїдати молочні, незрілі ще зернятка кедрових горішків. Тепер уже не спішно було йому вертатися до оселі.

Хижа, де жили батьки Ляачі, була звичайна, первісна землянка, без вікон, із входом, який зимою закривали шкурою, а літом стояв він відкри-

тий. В куті землянки, на ліво від входу, було улажене низько при землі вогнище з глини. Над ним була в даху діра, куди виходив дим. Довкола стін були лежанки для цілої сім'ї. На них лежали оленячі шкури, які заступали подушки й покривала.

2.

Вернувшись із ловів, батько Ляачі не дуже журився, що сина не застав дома. Бувало вже нераз, що хлопчина, загнавшись за якою звіриною, або полакомившись на смачні ягоди, — ночував у лісі. Батьки не гнівалися за те, бо треба було, щоб Ляачі привикав до лісу. Тепер вони якраз з іншими дітьми заїдали сире оленяче мясо, коли Ляачі з сяючим личком з'явився в оселі та став розповідати, де він провів ніч і що йому приключилось. Батьки були раді, що син їх набрав досвіду і вирішили, що Ляачі вже не дитина, — він уже знає, звідки людині може грозити небезпека; тим-то й пора йому вчитися боронити себе від дикого звіря і ходити на лови.

Батько зробив Ляачі маленький лук і стріли і почав учити його стріляти. Спершу хлопчина ніяк не міг попасти стрілою в намічену ціль, але поволі набирав вправи і став добрим стрільцем. Разом із батьком, а то й сам ходив він на лови, щоб родині доставити поживи.

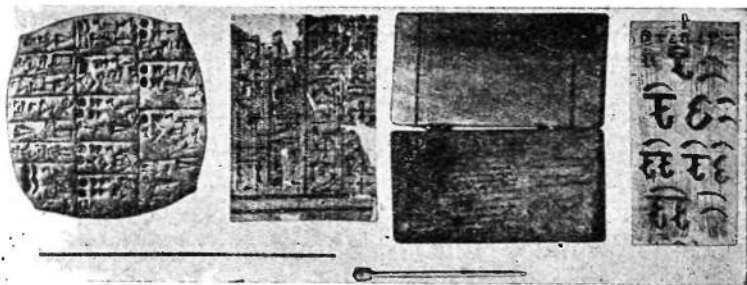
Запитання: Як жили давно первісні люди?

14. Чим і на чім люди давніше писали.

Зразу карбували люди значки на прутах, або видовбували письмо на камінних плитах, на домах та стовпах. Важніші письма, як закони, видовбували на вигладженім металю, а до маловажних річей уживали дерев'яних табличок.

У Вавилоні писали на глиняних табличках в той спосіб, що у м'якій глині витискали різні значки, а потім такі таблички випалювали. Ці таблички збереглися іноді й до наших днів. Часом знаходять тепер цілі книгозбірні, зложені з глиняних цеголок і стовпців.

Єгиптяни рисували письмо на тканині з гнучких, тонко розпрасованих стебел рослини, званої папірусом, індійці на листях пальм. Того „паперу” з папіруса вживали також греки й римляни. Довгі звої папіруса звивали на валок — такий вигляд мала тоді книжка.

1. Кусок глиняної плити, записаної клиновим письмом з Вавилонії. — 2. Папірус з гієрогліфами з Єгипту. — 3. Таблиця, потягнена воском з Греції. — 4. Старо-індійське письмо на березовій корі. — Внизу писарський патичок з шувару до писання на папірусі та рильце до писання на восковій таблиці.

До щоденного письма, або до науки писання, вживали греки й римляни дерев'яних табличок, які покривали тоненькою поволокою воску; на таких табличках писали залізним рильцем.

В середніх віках очищена із шерсти й напушена товщем шкура звірят, звана пергаментом, була головним матеріалом до писання. На ній писали дерев'яним прутиком, розщипленим на кінці, а пізніше кистю. Прутик, або кисть мачали в кольоровій течі так, що більше малювали, ніж писали.

Таке письмо було нераз гарно прикрашене, але праця коло того була велика; щоб одну картку в той спосіб записати, а властиво замалювати, треба було довгого часу.

Давно знав лиш дехто писати; коли ж згодом це знання стало поширюватися, стали люди роздумати над таким приладом, яким легко й скоро можна б писати. Довго вживали прутиків із тростини, які так само затинали й розколювали, як пізніші пера.

З кінцем V. століття по Хр. почали люди вживати до писання гусячого пера. Воно дуже причинилося до розвитку письма і, хоч воно таке мале, то все ж таки його вживали більше, як 1300 літ. Ще в минулому столітті ним писали; аж ось армія малих сталевих бляшок виперла гусяче перо з його становища так, що нині вже ніхто його не вживає.

Хоч гусяче перо, утомлене тринадцятьсотлітньою працею, пішло спочивати, все ж таки люди, признаючи превеликі його заслуги, назвали ті малі сталеві бляшки, якими нині пишемо, перами, хоч вони до справжніх пер і неподібні.

Запитання: На чім і чим люди давніше писали?

15. Різдяні обряди в давніх часах.

1.

На Святий Вечір і цілі свята ходили хлопці по домах колядувати.

До вікна дому хтось стукає, господарі виглядають, а тут крізь шибку зазирає рогатий цап. Всі в сміх, бо знали, що то школярські жарти. Так перебиралися школярі на свята. Гостей просили до хати. Наперед вбігав маленький хлопчина й швидко почав проказувати:

Я, малий пахолок,
родився у второк.
У середу рано
до школи віддано.
Іду я і плачу,
стежечки не бачу,
сльози втираю,
вас із празником
поздоровляю!

І маленький хлопець кланявся гарно на радість усім. А за ним входили до хати інші хлопці. Деякі з них були передягнені, — хто за козу, хто за вовка, а хто за ведмеда, тощо. А один старший хлопець виходив наперед і питав:

Чи ви дома, пане господарю?
А ми знаєм, що він дома,
сидить дома по край стола,
а на ньому шуба-люба,
а на шубі поясочок,
в поясочку калиточка,
а в калиточці три шеляжечки,¹
цьому-тому по шеляжечку,
а нам, школярам, по пиріжечку!

Говорили хлопці ще багато веселих „віншувань”, а люди слухали радо тих оповідань і приказок.

2.

В звичаях, звязаних з Різдвом, до нині збереглися давні, поганські обряди наших предків.

Вони вірили в різні сили природи, в сонце, в бога — Дажбога, йому поклонялися. Поганські свята сонця припадали взимі, коли день був найкоротший, на весну, в час зрівняння дня з ніччю, й у літі, коли ніч найкоротша.

¹ шеляг — дрібна монета.

Взимі це був Новий Рік. Тоді хотіли наші предки „заворожити” добробут на цілий рік. Тоді колядували - заворожували. В цих колядках до нині співають про здоров'я цілого роду, про врожай і багатство. Тоді, на Щедрий Вечір, їли всі страви, які лиш знали, щоб ніякої страви через цілий рік не бракувало.

Почитали тоді теж померших предків. На Щедрий Вечір вносили сніп соломи, що мав представляти померших предків — діда, ставили його на почесному місці за столом і давали їсти, немов живому чоловікові.

Запитання: Яких богів і які сили природи почитали наші предки?

Як обходили наші предки свято Нового Року?

Які давні святкові обряди збереглися до наших часів?

16. Гаївки.

На Великдень бавляться досі дівчата коло церкви, виспівуючи гаївки. І це останок релігійних обрядів українців ще з поганських часів. Вони обходили з початком весни свято, що було продовженням святкування празника в честь сонця, або Дажбога, яке припадало під кінець місяця грудня (тепер Різдво).

Богиню весни звали Ладою, бо з весною зачинався в природі лад. Де лад і порядок, там усе гарне; тому Лада була богинею краси.

Отже гаївки, це пісні, а разом і забави в часі свята весни. В тих піснях співається часто про Ладу, або про золоте зернятко, та про бджоли, що з весною починають забиратися до свого діла.

Ті пісні дуже різnorodні. Майже ніюдин нарід не має їх так багато, як наш, а всі вони містять у собі в веселій формі багато слів та гадок, часом незрозумілих тепер і для тих, що їх співають, і для

тих, що слухають. Кожна гаївка має навіть окрему назву, як нпр.: Криве коло, Коструб, Явір, Шпачок, Воротар.

Пісня про березу.

Ой, хвалилася березонька:
— „На мені кора біленькая,
На мені листя широкее,
На мені гілля високее”.
Ой, відізветься зелений дубочок:
— „Не хвалися, березонько,
Не ти свою кору вибілила,
Не ти своє листя широчила,
Не ти своє гілля височила!
Вибілило кору яснее сонце,
Широчив листя та буйний вітер,
Височив гілля та дрібний дощик”.

К о л о.

(Дівчата, побравшись за руки, ходять колом і співають):

Ой, зацвіли фіялочки, зацвіли,
Аж ся гори з долинами прикрили.
Збирала їх Маринейка знизенька,
А за нею і братейко зблизенька.
Ой, ходи ж ти, мій братейку, за мною:
Люба мені бесідойка з тобою.

Запитання: Як обходили наші предки весняне свято?
Які давні весняні обряди збереглися до наших часів?

17. Купало.

Купалом, як кажуть, називався колись бог, якого почитали українці, коли ще жили в поганській вірі. Під кінець червня або з початком жнив приносили йому жертву. Та жертва була звязана

¹ ігри, або гри — забави.

з різними народніми іграми.¹ Память про ці ігри заховалася ще до нині чи то в піснях, чи в торжествах, які обходять подекуди вечором перед св. Іваном Христителем.

І так хлопці й дівчата вбираються святочно, пристроюються вінками й квітами, розпалюють ватри² по горах і гаях або сіножатах, співають пісень, танцюють, скачуть самі через ватру та переганяють через неї товар для безпеки від відьом,³ знахарів⁴ і чарівників, та щоб духи-лісовики і вовкулаки⁵ не шкодили худобі.

За іншим здогадом Купало не був бог; під цією назвою мали наші поганські предки розуміти купіль, яка так само належала до таких ігор. Тож де-не-де в нас, а ще більше в інших слов'янських народів заховався ще й досі купальний обряд і інші такі забави: бо ось того дня купаються вперше, а вечором пускають вінки на воду. Купіль у цей день мала очищувати від гріхів, так само як і переступлення вогню.

В Україні обходять це свято дівчата й хлопці окремо. Дівчата плетуть вінки над річками, співають пісень, кидають на ріку вінки та ворожать з них про свою долю. Крім того роблять з кленового гілля, соломи та кропиви куклу, вбирають її у вінок та ставлять над водою; при тому знову співають та звать ту куклу Мареною. Виготовлюють теж другу куклу з соломи, вдягають на неї сорочку й намисто та звать її Купалом. Перед

² ватра — вогонь, вогнище.

³ відьми — по народньому віруванні були жінки, що перекидалися в різні предмети, або звірята. Відьми знали чари й мали силу відбирати молоко від чужих корів, а своїм додавати. Ще й тепер забобонні люди вірять, що ті господині, яких корови дають молоко, то відьми. Але то лиш **таке** повіря.

⁴ знахар — ворожбит.

⁵ вовкулака — чоловік, який — за повір'ям — перекидається у вовка.

обома ставлять стіл з напитками, кладуть вогонь та виводять хороводи.⁷ Опісля хлопці топлять Марену в ріці. Дівчата розломлюють другу куклу, а гілля забирають додому й накривають ним огірки, щоб добре родилися.

Запитання: Яке свято і як обходили наші предки в літі?
Які купальні обряди збереглися до наших часів?
Які знаєш ще інші старовинні обряди?

18. Князь-лицар Святослав.

Український князь Святослав був сином Ольги. Коли Ольга охристилася, то бажала, щоб і її син прийняв Христову віру, але Святослав казав:

— Як би я прийняв християнство, мої дружинники сміялись би з мене.

І лишився при давній вірі своїх батьків та здобував собі славу великими ділами.

Святослав воював довгий час із греками.

Як грецький цар дізнався, що його військо побито, скликав своїх бояр на раду і сказав:

— Що маємо робити? Українського князя не зможемо перемогти!

Царські дорадники відповіли:

— Вишли йому великі дари. Може він любить золото й дорогі убрання?

Цар вислав до Святослава золото й дорогі убрання. Післав з цим мудрого мужа і сказав йому:

— Дивись на зір його, і на лице його, і на його думку!

Грецький посол прийшов до Святослава, вклонився йому і зложив перед ним золото й дорогі убрання. Князь навіть не глянув на дари, тільки сказав до слуг:

— Візьміть це і сховайте!

⁷ хороводи — забави (танці), получені з ходженням і співами.

Вернувся посол до царя. Цар скликав старшину й запитав, як прийняв Святослав дарунки. Посол розповів:

— Навіть не глянув на золото та вбрання і велів їх сховати.

Тоді один із старших сказав до царя:

— Попробуємо його ще і вишлім йому зброю.

Цар згодився і вислав посла з мечами і всякою зброєю.

Як тільки побачив це Святослав, зараз почав оглядати мечі й іншу зброю, хвалив це все і казав здоровити царя.

Як почули це грецькі бояри, сказали:

— Ой, хоробрий це князь, коли майна не цінить, а береться за зброю! Треба уложити з ним мир і заплатити йому дань.

Святослав згодився закінчити війну і розпочав мирові переговори.

Над Дунаєм відбувся з'їзд обох володарів. Грецький цар приїхав на гарно прибранім коні, в золотій зброї; його товариші теж сяли від позолоченої зброї.

Святослав приплив до берега невеличким човном; веслував сам, разом із своїми товаришами.

Був він середнього росту, очі мав сині, брови густі, довгі вуси, бороду голену. Так само мав голену голову, тільки з одного боку висів довгий чуб.

Одіж мав білу, полотняну, таку саму, як інші вояки. Вся краса його — це золотий причеплений до вуха, ковток з двома перлинами і червоним камінцем. Тоді був звичай, що славні вояки носили такі прикраси в ухах.

Коло царя, що мав блискучу зброю, Святослав виглядав просто. Але він був переможець, а цар переможений.

Запитання: Який був князь Святослав?

19. Київ за князя Ярослава Мудрого.

1.

Український князь Ярослав Мудрий, що княжив по Володимирі, дбав дуже про свою столицю Київ.

Було це вже велике місто, що числило більш як сто тисяч мешканців. Із усіх сторін з'їздилися до Києва свої й чужі люди: чи то купити, чи продати щось, чи за іншою своєю власною або й державною справою, чи до суду, чи до уряду.

Князь Ярослав Мудрий з родиною (зі старого малюнку).

Жили в Києві українці з різних племен: поляни, деревляни, сіверяни, дуліби, тиверці, уличі. Були тут і чужі народи: греки, німці, італійці, чехи, угри, араби.

В Києві було вісім торговлиць, на яких безнастанно збирався нарід. Церков і каплиць було аж чотириста!

Київ був тоді найбільшим містом на сході Європи. Називали його другим Царгородом.

Давній город, що стояв на горі, не міг уже помістити підчас небезпеки всіх мешканців. Ярослав розширив його втриє й наново укріпив.

Довкола йшли високі вали, збудовані з камення і з землі, з дерев'яними і мурованими ве-

жами, з глибоким ровом, що через нього вели мости.

До города можна було ввійти з трьох сторін через укріплені ворота.

Найславніші були Золоті Ворота з полудневого заходу. Вони були збудовані з каміння й цегли й покриті золотою бляхою. Долом був переїзд. Його замикали на ніч великими дверима з дубового дерева, обкованого залізом. Нагорі, на поверсі, була мала церковця.

Руїни Золотих Воріт у Києві.

Серед валів, побіч Десятинної церкви, Ярослав поставив нову княжу палату і різні церкви. Найбільшу славу мала велика церква св. Софії, або Божої Мудрости, з десятьма банями, прикрашена різьбами, гарними образами і малюнками.

2.

Дуже гарна була палата князя Ярослава.

До Києва приїздили часто послы з далеких країв з дарами і привітами від своїх королів. Ярослав хотів показати чужинцям могутність і багат-

ство України і тому казав уладити княжу палату світло й виставно. Він не жалувал коштів на прийняття гостей.

Заля в палаті, де князь приймав послів, була простора й широка. Стіни мала прикрашені малюнками, вікна з шибамі з різнобарвного скла.

Довкола стін стояли лави, прикриті м'якими матеріями. Поміст був цілий вистелений килимами. На підвищеному місці стояв княжий престіл. Це було крісло з різьбленого дерева, оббите золотою бляхою, з поруччями з двох сторін, вкрите м'яким покривалом. Згори звисали опони з цвітистого сукна, уложені в штучні прикраси.

Князь входив до кімнати в червоному багрянному плащі, прикрашеному перлами, золотими бляшками й дорогим камінням. На голові мав золоту корону, в руці берло, що сяло від самоцвітів.

За ним ішли його сини, далі високі урядовці й служба. Посли схилялися низько перед князем, складали у його ніг дари й вітали князя, здоровили його від свого володаря й розказували, чого прислано їх, яке мають діло зробити.

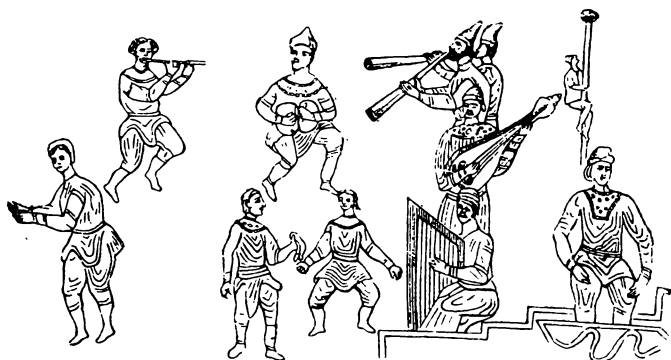
Опісля відбувався величний бенкет у другій залі. Столи були накриті білими скатертями, посуду була золота і срібна, або з дорогого скла і глини в різні барви. Подавали різні страви: м'ясо всякого роду, навіть із лебедів і журавлів, тіста, варення, вино, мед, наші й чужоземні овочі.

За гістьми стояли слуги і легенько махали віяльцями з пер для прохолоди. Інші тримали срібні умивальниці і начиння з водою.

В сусідній кімнаті були музики, що грали на гуслях, сопілках і бандурах. На переміні з ними співав хор гарних пісень у честь князя.

По обіді всі виходили на великий ганок-рундук палати, щоб поглянути на ігрища й забави, які

відбувалися на подвір'ї. Там показували всяких звірів: ведмедів, вовків, верблюдів, яких у княжому звіринці вивчено всяких штук. Там виїздили їздці на диких конях і пописувалися своєю зручністю. Там бігали шуткарі, танцюристи й штукарі, і своїми жартами та піснями розвеселяли гостей.

Музиканти, штукарі й танцюристи (зі старого малюнку).

По бенкеті гості розходилися, справляли своє діло, розїжджались знов по всьому світі і всюди оповідали, який пишний двір в українського князя Ярослава і про город Київ.

По чужих землях розійшлася слава про наш золотoverхий Київ. Заморські купці, королі й королевичі раді були завітати до Києва, поглянути на його красу та багатство. Купці-чужоземці продавали тут свій крам, купували в наших предків віск, хліб, мед, звіринні шкури, вивозили те в свої землі.

Звідти знову верталися з іншим крамом. За далекими морями, за карпатськими горами, за темними лісами, далеко від нашого краю ширилася слава про нашу столицю.

Запитання: Як виглядав Київ за князя Ярослава?
Як приймав князь Ярослав чужоземних послів?

20. „Руська Правда”

В дуже давніх часах в Україні судилися люди самі поміж собою. Як хто провинився в родині, то судив його батько родини. Як хто провинився в громаді, то сходилася громада на суд й присуджувала йому кару, а він мусів їй піддатися. Такий був звичай.

Потім суди перейшли на князів і їх урядовців, які не все справедливо судили, бо не мали писаного права, тільки придержувалися прийнятого звичаю. Аж син Володимира Великого князь Ярослав Мудрий списав ці звичаєві права в книжку, що називається „Руська Правда”. Ці права надав він мешканцям Великого Новгороду за те, що помагали йому в його військових походах.

Крім правних звичаїв і засад, списаних за Ярослава Мудрого, увійшли пізніше до „Правди” деякі доповнення його синів і князя Володимира Мономаха так, що „Руська Правда” є образом розвою українського законодавства від найдавніших часів аж до XII. століття. Є в ній 135 уступів.

„Правда” має головню торговельний характер. Грішми можна було оплатити всякі провини, навіть убивство. Смертної кари не було. Тільки найближчим своякам убитого вільно було мститися на вбивнику, переслідувати його, а навіть убити. Так вільно було батькові мститися за сина, синові за батька, а братаві за брата. То називалося кривавою пімстою.

В сумнівних випадках, коли не можна було свідками доказати якоїсь справи, вживалося проби заліза, або води. Пізваному казали брати гаряче залізо в руки, або ходити по розпаленій блясі голими ногами, а коли він не попівся, то вважали його невинним. Коли справа була менше важна, то

мусів пізваний скакати в воду і коли не пірнув, то також пускали його безкарно.

Убивника й палія проганяли з краю разом з жінкою й дітьми, а хату його віддавали на розграбіж. Одначе перед тим мусів він повернути покривдженми шкоду.

По законам „Руської Правди” не були люди перед правом рівні. І так за вбитого боярина¹ платилося 80 гривень² кари, а за звичайного чоловіка тільки 40 гривень, за жінку ще менше, бо 20 гривень.

Українські гроші з княжих часів.

Так само й кари за тілесну шкоду не були однакові; так наприклад той, хто другому в супереччі відрубав палець, платив 3 гривні, а той, хто вимикав бороду, аж 12 гривень.

Коли вмер селянин і не лишив синів, то майно його переходило на князя; а коли вмер боярин, то маєток лишався при родині, хоч би й синів не було.

„Руська Правда” перевірювала провини й карала винуватця, але не входила в її причини й не добиралася до самого кореня зла. Вона не казала: „Не роби цього, або того тому й тому”, — тільки говорила: „Коли ти зробив те, або це, — то будеш так і так караний”.

¹ боярин — пан, шляхтич.

² гривня — грошева одиниця в давній українській державі.

Зразу обов'язувала „Правда” тільки в Новгороді, пізніше заведена була також у Києві і в інших містах, а вкінці закони її стали обов'язувати на цілій українській землі.

Це найстарший памятник писаного права не тільки в Україні, але і в цілій Словянщині.

Запитання: Що це є „Руська Правда”?

Чи всі люди були давно рівні перед законом?

Які були суспільні верстви в давній Україні?

21. Скит Манявський.

Про засновання і славу Скиту¹ Манявського оповідає народній переказ, що цей Скит заснували два ченці, що за князя Ярослава Мудрого, коло 1050. р., вийшли з Києва із свяченою водою й блукали довго по Україні, доки не найшли такої води, що переважила їх святу воду. Цю воду найшли вони якраз по тяжких трудах і пригодах у річці Манявці. Над цією річкою заснували манастир.

Це оповідання вказує лиш на те, що Київ був довгі літа осередком, звідки по всій Україні розходилися ченці, щоб ширити Христову віру.

Які були початки монастиря, насправді точно невідомо. Історичні вістки, значно пізніші, кажуть, що цей монастир заснував Йов Кнігиницький в околиці Солотвини там, де до Манявки впадає з правого боку річка Скитець. Спершу збудував собі чернець Йов хату із смєречини, де перебував якийсь час на молитвах, аж поки жупник² Петро Ляхович не побудував йому маленької келії³.

¹ скит — оселя пустинника, монастир на пустелі.

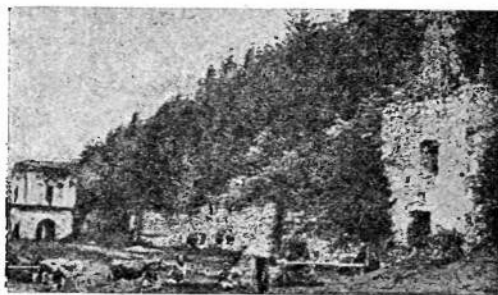
² жупник — власник жупи (копальні соли).

³ келія — чернеча кімнатка.

Але небавом прийшло туди більше ченців і треба було розширити ту келію та постаратися за церкву. І справді в 1611 р. діждалися ченці цілком нової келії, а заходами Ляховича виставлено в наступному році гарну церкву. Манастир став скоро відомий по цілій Галичині й тому скоро збагатився дарами побожних богомольців та прочан.⁴ Коли ж тут опісля настала унія, тобто злука з римською церквою, тоді підупав манастир, який опісля замкнено з наказу цісаря Йосифа II.

Руїни монастиря збереглися донині.

Запитання: Як засновано Скит Манявський?

22. Руїни Скиту Манявського.

Кому ж незнана Маняви долина,
Красою пишно вбрана від природи,
Де з скал, летячи, дзвінко грають води,
Ватагів співом грає полонина?
Кому ж незнаний над Манявки шумом
Бовдур,¹ що серед долини сторчить,
Що всіх дивує, навіває сумом —
Ще й серед звалищ знаменитий Скит?
Що то за мури, тесані з опоки,

⁴ прочани — люди, що йдуть на прощу.

¹ бовдур — скеля серед лісу, або луки.

Де ще дзвіниця і башта ціла?
Де штука — річки муром сперті боки²
Камінним мостом до купи звела.
А решта в грузах: келії, пивниці
Густо гадючий вигрівають плід;
Без вікон, дверей, без даху світлиці.

З Божого місця густо бурян виростає.
Деколи сумно пугач загуде,
Ніби у мертвих розвалин питає:
— „Чи тут життя же знову не буде?”

Щось подорожний думає глибоко:
Сперся на звалищ примшений³ поріг,
Вліпив цікаве в мертві грузи око,
Чей би довідатися з них що не міг?

Але надармо! Камінь не промовить.
Грузи не скажуть дій⁴ минулих літ,
А думка давня життя чи відновить,
Як стертий напис на пристінках⁵ плит?
І потік срібний, що мури полоче,
Щось там говорить-шепче берегам,
Але нам правди сказати не хоче
І з сумом відси геть тікає й сам.
Смереки, сосни, буки і ялиці
Ведуть шумливий з вітром розговор,
Але слова їх повні таємниці
Не освітлять нам в тьмі втонувший двір.⁶

Антін Могильницький.

² боки річки, сперті муром, звела до купи людська штука камінним мостом, по обох боках річки здіймаються мури, получені вгорі камінним мостом.

³ примшений поріг — поріг оброслий мохом.

⁴ дія — те, що діялося; історія.

⁵ пристінок — плита вмурована в стіну.

⁶ двір — замок; тут монастирський будинок, якого історія потонула в тьмі.

23. З пісні про похід Ігоря.

1.

Ігор злучився зі своїм братом, князем Всеволодом, із своїм братанком і сином, та виправився в половецьку землю на весну 1185. р., щоб покарати половців і набрати в них добичі. Той похід оспівує поет оцими словами:

— Їде Ігор на коні зі своїми дружинниками, аж тут нараз затьмилося сонце й ціле його військо покритося тьмою. Дехто радив князеві вернутися. Але він не зважав на той зловіщий¹ знак.

— Краще нехай нас порубають на кусні, ніж мають піймати. Я хочу мій спис проломити кінець² половецької землі, я хочу свою голову положити, або шоломом³ напитися води з ріки Дону! — так заохочував своє затривожене військо князь Ігор. Але й бо ще інші зловіщі знаки непокоять дружин-

¹ зловіщий — злий, що віщує зло.

² кінець землі — на границі землі.

³ шолом — сталева шапка, яку вбирав лицар, ідучи до бою.

ників: ось темна ніч застогнала грізно і пробудила сплячі птиці, звірі засвистали, а Див, бог тьми, закричав по верхах дерев. Усі ті знаки віщували дружинникам нещастя. — І так справді сталося.

В п'ятницю рано перемогли українці поганих половців, а вже другого дня бачать вони знов погані зловіщі знаки: з моря йдуть чорні хмари, а в них дрижать-блискають сині блискавиці. Вітри віють від моря стрілами на Ігореві полки, земля стугонить,⁴ ріки мутно течуть, порохи поля покривають, військові знамена-корогви гомонять. Зі всіх сторін виступають половці, як рої бджіл, але князь Всеволод, брат Ігоря, бореться з ними хоробро.

І тоді то чорна земля була засіяна кістями, і полита кровю... Билися день, билися другий, а третього дня коло полудня впали Ігореві корогви й там на березі бистої ріки Каяли, де той кривавий бій відбувався, розсталися оба брати, Ігор та Всеволод; кожний з них попав в іншу неволю. І природі стало жаль українських лицарів:

„Вяне трава з жалю, а дерево з туги до землі похилилось”. Плачуть матері за своїми хоробрими синами. Навіть стіни городів⁵ знемогли⁶ від смутку, а туга огорнула Київ.

В тій сумній хвилині взиває поет українських князів, щоб пімстили на половцях неславу Ігоря і Всеволода, які попали в поганську неволю. Але ніхто з князів не поспішає їм на поміч. А тимчасом половці воюють українську землю.

Вони обсадили Ігореве місто Путивль, де на городських мурах дармо плаче-ридає Ярославна, жінка Ігоря, з туги і смутку за своїм князем. Вона рада б полетіти зозулькою до Дунаю, замочити

⁴ земля стугонить — земля дуднить.

⁵ стіни городів — мурі міст; в давніх часах були міста обгороджені високими мурами.

⁶ знемогли — ослабнути.

мякий, бобровий рукав у воді й обтерти ним рани на Ігоревім тілі. Просить вітра, щоб приніс мужа на судні * до неї... Тимчасом Ігор утік щасливо з неволі. Ціла українська земля зраділа тою веселою новиною: ріка Донець розмовляє з князем і стелить йому зелену траву на своїх срібних берегах та одягає його теплими мряками під тінню зеленого дерева. Дармо женуть за князем.

Сонце світить ясно на небі, а князь Ігор вже в українській землі. Дівчата радісно співають; їх голоси вються, долітають до міста Києва. Ігор вернувся щасливо до Києва, щоб там подякувати Божій Матері за вирятування з половецької неволі.

Битва на Каялі.

Ой, із ранку до вечора
З вечора до ранку,
То не хмари громовії
Гримлять без устанку;
Гримлять шаблі об шоломи;
Летять, свистять стріли
Та тріщать булатні¹ копя
В далекій чужині,
У тій дикій, половецькій,
Безлюдній пустині.
Чорна ріля копитами
Була ізорана,
А засіяна кістками,
Кровю поливана!
Уродила ж вона Русі
Тугу й горювання.
Що шумить там, що звенить там
Рано на світанню?
То князь Ігор полем скаче,
Полки завертає,

¹ булатний — сталевий.

Бо за братом Всеволодом,
Серце завмирає.
Бились день і другий бились,
На третій в неділю
Впали Ігореві стяги²
В обідню годину.
Там на березі кривавім
Бистрої Каяли,
Розлучилися два братя
І в неволі стали
І кривавого вина там
Уже не достало.
Там то руської дружини
Весілля кінчили
І сватів своїх впоїли
І самі спочили...
Ой, лягли за руську землю
Вони головами.
Жалкуючи,³ в чистім полію
Трава повалилась
І дерево аж на землю
З туги похилилось.

Переспівав Михайло Максимович.

Плач Ярославни.

Ой, то не сива зозуленька закувала,
Не дрібні пташки защебетали, —
То Ярославна рано досхід сонця, слізною ридала,
Словами промовляла:
„Ой, полечу, — каже, — я зозулею
Та помчуся¹ по синім Дунаю,
Сяду-впаду край річки Каяли,
Змочу свої боброві рукави

¹ булатний — сталевий.

² стяг — корогва.

³ жалкувати — жалувати.

⁴ помчатися — побігти.

Та обітру князеві криваві
На хоробрім його тілі рани!”
Ой, у Путивлі на мурові зрана,
Ще й яснее сонце не вставало, —
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:
„Вітре, — каже, — буйнее вітрило!
Чи то тобі мої сльози милі?
Нащо ж вієш, вієш-завіваєш,
Нащо ж ханові стріли хапаєш,
В військо мого князя пускаєш?
Чи тобі є мало простору
Віятися попід небосклоном,
Сині хвилі в морі піднімати,
Кораблі на хвилях колисати?
Нащо ж мою радість розвіваєш, —
На шовковій траві розстеляєш?”
Ой, у Путивлі на мурові зрана,
Ще й яснее сонце не вставало, —
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:
„Ой, ти, Дніпре, — каже, — Славуте,
Чому ж мені не принесеш, синій,
Князя мого, єдину дружину,
Щоб я йому досхід сонця рано
Своїх гірких сліз не посидала?”
Ой, у Путивлі на мурові зрана,
Ще й яснее сонце не вставало, —
Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:
„Ясне, — каже, — трияснее³ сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
Добрим людям тепло розливаєш,
Нащо ж мене слізми обливаєш?”

³ трияснее сонце — дуже ясне сонце.

Нащо своє гаряче проміння
Розсипаєш на княжу дружину
На безвіддю⁴ — і спрагою томиш?
Їх луки — спекою згинаєш,
А сагайдаки — тугою замикаєш?”

Переспівав Панас Мирний.

Запитання: Як відбувся похід Ігоря на половців?

24. Ярослав Осьмомисл.

1.

Український князь Ярослав Осьмомисл визначався бистрим розумом. Був він князем у старому Галичі над Дністром.

Він дістав у спадщину по батькові Володимирові сильну і велику державу, яку ще більше укріпив. Він мав багато ворогів, але всіх їх побив і розширив границі своєї держави аж до половецьких країв і до нижнього Дунаю, де заснував другий, Малий Галич.

Ярослав став таким могутнім князем, як ніхто з його попередників на галицькім престолі. По всіх землях ішла його слава.

Приїхав тоді до Галича грецький царевич

⁴ безвіддя — місце, де нема води.

Андроник, прогнаний з батьківщини. Ярослав прийняв його гостинно, дав йому на прожиток кілька міст, приймав його обідами і бенкетами й показував лови на турів.

Царевич не міг надивуватися і нахвалитися, яка багата й гарна українська земля. Як вернувся до Царгороду, заховав вірну приязнь до України.

Поет, що написав „Слово о полку Ігореві”, закликав Ярослава до боротьби з половцями і такими словами відзивався до нього:

„Галицький Осьмомисле-Ярославе! Високо ти сидиш на своєму золотокованому престолі! Ти підпер Карпати своїми залізними полками, заступив угорському королеві дорогу, зачинив Дунаєві ворота, стріляєш з батьківського золотого престола султанів у далеких землях. Стрілай же, князю, Кончака, поганого половецького хана, за землю українську, за рани Ігореві.”

В могутності і славі дожив Ярослав старечого віку. Як почув, що наближається його смерть, скликав до себе бояр, духовенство, міщан, багатих і бідних, усіх гостив і всім роздавав дарунки. Через три дні роздавано княжі милостині і не роздано всього. Потім Ярослав умер. Поховали його в Галичі в соборній церкві Богородиці.

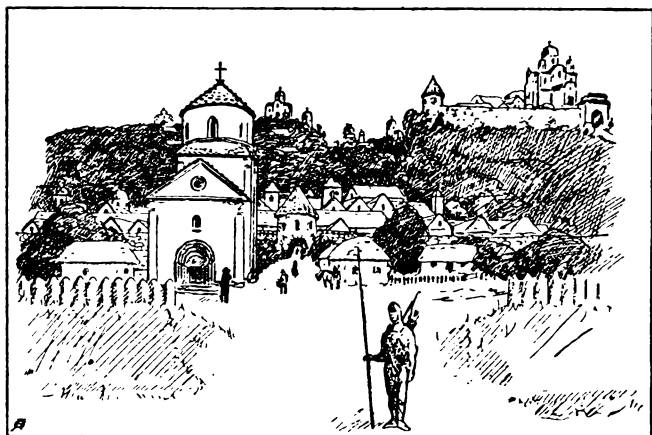
2.

Гарно виглядала столиця Ярослава Осьмомисла — Галич! Широко розкинувся понад Дністром на горбах і долинах, здалеку світили верхи церков, муровані двори й палати.

На дорогах і вулицях був великий рух. З усіх сторін їхали до міста вози, повні всякого багатства. З сусідніх сел селяни везли збіжжя, дерево, всякі вироби, то гнали на продаж худобу й коні. Одні простували до торгових, інші над Дністер до пристані.

Над рікою був найбільший рух. Тут у пристані стояли десятки кораблів, сотки менших суден та човнів; маяли в повітрі вітрила і різнобарвні прапори.

Одні кораблі прийшли здалеку від Чорного моря, привозили до Галича грецьке вино, полудневі овочі, пахуче коріння, дорогу посуду, східні вбрання, зброю.

Княжий Галич.

На інші з поспіхом накладано галицькі товари: дерево, віск, мед, шкури і футра, збіжжя, сіль. Все те йшло Дністром до моря і далі в грецькі й азійські країни.

Берегом ріки ходили купці, одні місцеві — українці, інші з чужих земель: половці, араби, німці, серби. Говорили всякими мовами.

Галич став тоді одним з найбільших українських міст і славою дорівнював навіть Києву. Від Галича стали звати Західню Україну Галичиною.

Запитання: Який був князь Ярослав Осьмомисл?
Як виглядав Галич за князя Осьмомисла?

25. Роман Великий.

Роман княжив спершу на Волині. Його столицями були Володимир і Берестя. Його брати мали городи Белз, Червень і Луцьк.

Роман був славний з хоробрости, відваги й розуму. Він воював багато з половцями. В давній пісні співали про нього:

„Роман кидався на поганих, як лев, сердитий був, як рись, нищив їх, як крокодил, переходив їх землю, як орел, хоробрий був, як тур!”

Роман одідичив вдачу свого прадіда Володимира Мономаха й усіми силами намагався знищити степового ворога. Половці боялися його так, що свої діти страшили його іменем: „Роман, Роман!”

Романа запросили на галицький престіл бояри, бо бачили, що їх земля гине в безладді. Бояри думали, що Роман буде їх слухати у всьому і дозволить їм гнобити нарід. Але Роман знав, що сила держави в селянстві й міщанстві, і не допускав бояр до влади.

Горде боярство зненавиділо за це князя і бунтувалося проти нього. Та Роман був князь сильний і неуступливий. Він гостро виступив проти неслухняних.

Роман мав таку приповідку: „Не будеш їсти меду, як не знищиш бджіл”, і другу: „Не буде пахнути коріння, як його не потовчеш”. Цими словами він хотів сказати, що з панів не буде користи для держави, як князь їх не присмирить.

Коли бояри знов підняли бунт, Роман вислав на них військо, побив їх, деяких покарав смертю, інших вигнав з краю. Ті, що залишилися при житті, спокірніли й слухали вже князя. Селяни й міщани дуже раді були, що пани втратили владу, і славили Романа за його силу і мудрість.

Романа поважали всі сусіди. Українські князі шанували його, як батька, чужі королі посилали до нього посольства й привіти.

Приїхали до Романа також послы римського папи Інокентія. Папа прислав Романові привіт і обіцяв йому опіку й поміч меча св. Петра.

Але раз прийшла нещаслива пригода. Князь хотів побачити на власні очі сили ворога, і виїхав із невеликою дружиною на розвіди. Та несподівано поляки у великому числі оточили його відділ і почали боротьбу. Роман боровся, як лев, але не міг здержати ворога і поляг на місці.

Це було під Завихостом над Вислою 1205 р. Дружина забрала тіло князя і повезла до табору. Романа похоронили в соборній церкві в Галичі.

Запитання: Який був князь Роман Великий?

З ким він воював і як загинув?

26. Заснування Холму.

Раз Данило був на ловах

І у лісі заблудив.

Довго він шукав дороги,

Довго в пущі він ходив.

Аж виходить на поляну:
Ні дороги, ні стежок.
На поляні горб високий,
Вкритий килимом квіток.

— „Ось де місце для твердині!”
З уст зірвалися слова —
„Тричі голову розібе,
Доки візьме, татарва!

Місто Холм (за старим рисунком).

І твердиня тут повстане!”
Князь Данило порішив,
І залізною рукою
Перший камінь положив.
І робота закипіла,
Ліс рубати почали.
Тут копають рів глибокий,
Там нагортують вали.

На горі будують замок,
Поруч — вежу з стовбурів;
Скільки плотників зійшлося,
Скільки з'їхалось майстрів!

І повстало в лісі місто
На досаду татарви,

Забіліли мури, вежі,
Появилися церкви.

А навколо по долині
Скрізь розсипались хати.
Скрізь городи зеленіють
І пишаються сади.

Там, де звір ревів голодний
Серед лісу на шпилі
Виріс Холм і став на варті
Української землі.

О. Олесь.

Запитання: Як основували давно міста?

27. Турова круча.

1.

Ляснув погонич пугою; коні заржали, почувши лугову пашу. Потюпали й зникли з очей і з возом і з погоничем і з дівчатами.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено й туди зелено. Було це на весні, як ще трава свіжа та молоді тількищо вкрила землю. Скільки вгорі синього неба, стільки в низу зеленого лугу... Як ясна зоря вночі покотиться палаючи по небу, так Оріся проїздила широким лугом із своїми подругами.

Аж ось — шумить-реве Трубайло за левадами. Як розступиться дерево, а сонце як заблищить у тому місці, де вода рине через каміння, то ти б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий добрий криштал рине згори і бється на дрібні склянки об каміння. Над річкою стоїть висока круча, вся обросла кучерявим вязом, а коріння обвисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявся за те коріння і колишеться кудлатими жмутками. А внизу вода рине та рине:

— Оце ж то Турова круча.

Дивляться на неї дівчата та й питають старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою?

— Нащо вам знати? — каже Грива.

— Аджеж ти на щось знаєш, так і нам скажи!

Як узiali просити, не видержав старий, сів на камені над річкою та й почав говорити.

2.

— Колись то давно, ще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та був собі той князь стрілець такий, що, аби зуздрів щось на око, то вже й його. Отже раз поїхав той князь на полювання та й відбивсь у пущі від своєї челяді. Йде та йде пущею, коли ж дивиться, аж на ліщині пасеться стадо турів.

— А що ж то, дідусю, за тури? — спитала Оріся.

— То, — каже, — були такі дикі звірі з золотими рогами; тепер уже їх ніде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тільки не дивується на їх золоті роги, а дивується, що при них стоїть дівчина така, яка так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце та чудова краса.

— Дівчино! — сказав, — будь моєю жоною!

А вона сказала:

— Тоді я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеться.

А князь їй знову:

— Як не згодишся на мою просьбу, то я твої тури постріляю!

— Як постріляєш мої тури, то вже більше нічого не стрілятимеш!

Розсердився князь, зняв лук із плеча та й почав стріляти золотих турів. Сунулись ті тури в пущу,

так і позвалявали дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло, а Трубайло тоді був не такий вузенький, як тепер — прибігли над високу кручу і всі шубовсть у воду! та й ні один не переплив, усі каменем лягли на дні, аж річку загатили. Сплеснула тоді дівчина руками:

— Потопив ти моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всі вічні роки!

Отже й блукає, кажуть, той князь до цього часу по пущі і ніяк не найде свого Переяслава. А Переяслав був уже й у татарських руках — чого вже не було із тим Переяславом! А він не найде його та й не найде. А дівчинині тури лежать і досі каміннями в воді й от прислухайся: то не вода рине, а ревуть тури глухо з-під води. Отже, кажуть, буде такий час, що князь прийде на Турову кручу, повстають тури й підуть шукати собі диких пущ в Україні.

Панько Куліш.

Запитання: Який є переказ про Турову кручу?
Які знаєш інші перекази?

III. Пригоди вчать згоди.

28. Коляда.

Ой, підемо, пане брате, від хати до хати,
Нашим панам-господарям заколядувати.
Ой, колядо, колядочко, дуже ти нам мила,
Що Пречиста Діва Мати Сина породила.
Породила Його в яслах, в селі Вифлеємі,
А пастирі посходились поклін Йому дати
І предвічне Боже світло на землі вітати.

Ой, підемо, пане брате, від хати до хати,
З колядою, щастя-долі людям побажати.
Любі браття, христіяни! Спас родився міру!
Ой, держіте цілим серцем християнську віру!
Ой, неділеньку шануйте, церкви не минайте,
Та в Божий день молітеся, молитви читайте.
По торгах вам не ходити і не збиткувати,
Віру нашу християнську на сміх не давати.

Дай нам, Боже, світла, правди, розуму і сили
Щоб ми нужду і темноту нашу побідили;
Щоб земля нам все родила жито і пшеницю,
А для нашої худоби усяку пашницю,
Щоб у полі повно було, повно і в коморі,
У садочку і в пасіці, на гумні й оборі.

Так щороку ми підемо від хати до хати,
З Рождеством святим Христовим людям побажати.

29. Ялинка.

Під самим лісом стояла хатина; в тій хатині жив із родиною чоловік Максим.

Цей ліс був такий гарний! Навіть зимою не здавався сумний, бо між чорноліссям¹ було чимало і ялиць, а вони завсіди так веселять око тим вічно зеленим убранням.

Недалеко від Максимової хати росла одна ялинка: така то вже хороша! Була вона не дуже велика, але й немаленька, саме вміру, та така удачненька, кругленька. Зелені шпильки аж сяють, а молоді пагінки², наче свічечки стримлять прості та ясні.

Пишається ялинка. Прийшла осінь сумна, прийшла зима люта, а ялинці байдуже! Сусідки її, берізки та липки, стоять такі сумні та бідні, листя з них геть облетіло, а ялинка видається ще краща між сумними товаришками. Ну й запишалась вона та й каже берізкам і липкам:

— А що? Де ваші кучері гарні та рясні? Чому стоїте деркачами?³

— Ох, світе мій, яка ж я гарна та велична!

Величається ялинка; аж тут прилетіла сорока сіла собі на гілці та й каже: „Че-че-че! Чекай, чекай!...” Сорока принесла новину для ялинки: вона була на подвір'ю Максима і бачила, як Максим ладив санки; чула, як Максим говорив, що зрубає ялинку й повезе її в місто на продаж. Так воно й сталося. Вибрав Максим якраз оту найкращу ялинку та й повіз її на торг.

Прийшов у місто і став там, де інші люди стояли з ялинками; багато їх там було: то саме різдвяні

¹ чорнолісся — чорний ліс узимі, бо немає листя.

² пагінки — молоді галузки, гони.

³ деркач — дитяча забавка. Тут сухі галузки дерев без листя.

свята були. Міщани купували ці різдвяні дерева, щоб убирати їх на потіху дітям. Чи то ж не втіха справді? Там собі зима біла все снігом та льодом прикрила, а тут тобі в хаті стоїть зелене деревце, прикрашене та освічене світлом, — сяє й зелєніє!

Оце з такою думкою, щоб купити деревце, підійшла й до нашої ялинки якась то пані та зараз її купила й веліла завезти до свого двора. Там поставили ялинку в світлиці й гарно її прибрали.

Світе ясний!! Хто б то пізнав цю ялинку? Вся вона сяє свічечками, ліхтариками; всі віті прибрані цукорками та квітками, золотими та рожевими, аж ув очах мигтить! Під ялинкою, на примості⁴ стоять ляльки, -- такі гарні та такі прибрані!

Ну й ялинка тішилася!

⁴ приміст — підвищення.

— От, — каже, — прийшло моє щастя! Я таки знала, що мене непроста доля чекає! Боже, як гарно, як любо! Всі мене хвалять! От, коли б то ті заздрі берізки та липки мене побачили!

Але недовго тішилася гарна ялинка: ще свічечки не догоріли доостанку, а вже їх погасили; далі почали здіймати з ялинки прикраси; все, все поздіймали, — цукорки, квіти й забавочки; залишилось тільки те, чого не завважили, або що було мало вартісне, як от ці ланцюжки з гарного паперу... Стоїть ялинка розібрана, темна, дивується, ради собі не дасть: Що це таке?... Її розібрали, про неї зовсім не дбають?

Так, про неї ніхто більше не дбав. Усі зайнялися ласощами та квітками, що поздіймали з неї. Все те добро поділили між дітей.

Другого дня виволікли її слуги з будинку й викинули надвір у кутик. — Лежить бідна ялинка розкинувши свої обдерті віті... Вчора вона була така велична, а тепер?... Тепер і сліду нема з тих усіх прикрас!

А липки й берізки, як стояли в лісі, так і стоять, як росли, так і ростуть.

Запитання: Яка була історія ялинки?

30. Деревце.

Ішов Панас із гóрода¹ додому
З сокирою й мішком.
Вертатись довелось самому,
Простуючи ліском.
Іде Панас, не розглядаєсь,
Міркуючи про щось,

¹ город — місто.

(Міркує той, хто нужду знає), —

Аж чує — кличе хтось:

— „Гов, дядьку!” — хтось гукнув близенько.

Оглянувся: „А хто там”, — каже, — „де”?

— „Це я”, — озвалося тихенько

Деревце молоде.

— „Як вгледіло я вас, так аж зраділо”.

— „А що тобі?” — пита Панас.

— „Є дільце, дядечку, до вас”.

— „Кажи, яке там діло?”

Деревце почало казать,

Яке йому життя погане,

Що не росте воно, а вяне,

Що ніде віті² розпускать

Через оті дуби й осики,

Хоч пропадай на віки.

— „А якби я саме росло,

Я б не таке було:

Я б виросло високе та зелене —

Усі раділи б через мене.

Вівчарики й орачі

У холодочку б тут лежали,

Весь день би пташечки співали

І спали б уночі...

Зробіте ласку, дядечку, велику,

Не жалуйте дерев старих,

Візьміть та вирубайте їх,

Я дякуватиму довіку!”

Дістав Панас сокиру та брусок³

Налагодився — полягло дерева...

Пропа́в лісок,

Знечевя!⁴

Тепер саме собі стоїть

² віть — галузка, віті — галузки.

³ брусок — камінь до острення коси, або сокири.

⁴ знечевя — несподівано.

Деревце молоденьке,
Сміється, шелестить,
(Раденьке, що дурненьке!)
День, два — не вспіло погулять,⁵
Вже й лихо стало докучать.
То сонечко пече, то вітер його пхає,
А іноді буває
Морока і з дощем.
Раз якось хмара наступила,
Схопилась буря і зломила
Деревце бідне з корінцем.
— „Бач, божевільне, так і треба, —
От тобі й виросло до неба!”
Озвалася сова:
„Сама дурненька голова,
Мовляв, біду собі купила, —
Талан занапастила.
Гай, гай! Росло б і розрослося,
І виросло б, набрало б сили,
І хоч самому б жити довелось,
Біди б не склалось... Світе милий!
Нам лишенько через таких,
Та жалко й їх”.

Леонід Глібів.

Запитання: Яке було деревце?
Чого вчить нас байка про деревце?

31. Старе добро забувається.

1.

Ходив собі Вовчик-братчик по лісі, ходив та й надибала його тяжка пригода. Побачили його ловці-молодці та почали за ним гнатися. Втікав Вовчик лісом, лісом, а далі прийшло йому вибігти

⁵ погулять — побавитись, гуляти — бавитись.

на биту дорогу. А дорогою в ту пору йшов із поля чоловік з мішком і ціпом. Вовк до нього:

— Дядечку, голубчику! Змилуйся наді мною, сховай мене в мішок! За мною ловці - молодці гонять, хочуть мене віку збавити.

Змилювався чоловік, сховав Вовка в мішок, завдав собі на плечі та й несе. Надбігають ловці-молодці:

— А не бачив ти, чоловіче, Вовчика-братчика? — питають.

— Ні, не бачив.

От вони й пігнали далі. А коли вже їх не було видно, Вовк із мішка обзивається:

— А що, пішли вже мої гонителі?

— Пішли.

— Ну, тепер випусти мене на волю!

Чоловік розв'язав мішок і випустив Вовчика-братчика на волю. А цей і говорить:

— Ну, чоловіче, тепер я тебе з'їм.

— Ей, Вовчику, Вовчику! Я тебе з такої біди вирятував, а ти мене з'їсти хочеш?

— А що, чоловіче! Це так у світі ведеться: старе добро забувається.

Бачить чоловік, що діло погане і говорить:

— Ну, коли так, то ходім далі. Здаймося на суд. Коли суд скаже по-твому, то нехай по-твому буде; тоді з'їси мене.

2.

Пішли далі. Здибають стару Кобилу. Чоловік до неї говорить:

— Будь ласка, Кобило - матусю, розсуди нас. Отже я вирятував Вовчика - братчика з тяжкої пригоди, а він хоче мене з'їсти.

І розповів їй усе, як було. Кобила подумала-подумала та й мовить:

— Вовкова правда, чоловіче! Я жила в господаря двадцять літ, робила на нього з усієї сили, привела йому десятеро лошат, а тепер коли я постарілася й до роботи стала нездатна, він вигнав мене в голе поле, щоб мене вовки з'їли.

— А бачиш, моя правда! — крикнув Вовк.

Засумував чоловік і став просити Вовка, щоб пошукати їм ще другого суду. Вовчик пристав на те. Ідуть, ідуть, надибали старого Пса. Чоловік і до нього обертається із своїм ділом. Розповів йому все, як було. Пес подумав, подумав та й відповів:

— Ні, чоловіче, Вовкова правда. Ось послухай, як зо мною було. Служив я господареві двадцять літ, пильнував йому дому й худоби, а коли поставівся і голосу в мене не стало, він вигнав мене з обійстя, і ось я тепер блукаю без захисту. Забувається старе добро, це свята правда!

— Бачиш, на моє виходить! — крикнув Вовк.

Засумував чоловік ще гірше й став ще раз проситися у Вовка:

— Дозволь мені ще одного суду розпитати, а тоді вже роби зо мною, що хочеш, коли старого добра не памятаєш.

— Добре.

Пішли вони, аж назустріч їм Лисичка - сестричка.

— Гей, Лисичко-сестричко! — кличе здалека чоловік і кланяється. — Зроби ласку і підійди ближче, розсуди нас із Вовчиком.

Наблизилася Лисичка - сестричка, розповідає їй чоловік, що й як було. А Лисичка - сестричка не вірить.

— Та не може цьому бути правди, аби Вовк, такий великий пан, вліз в оцей мішок!

— Але ж правда! — крикнув Вовк.

— Ні, нізащо не йму віри! — уперлася на своїм Лисичка. Що вже чоловік божиться, що Вовчик впевнює, ні та й ні!

— Не можу цьому вірити, хіба мені наглядно покажете, як то було.

—Щож, це можна, — сказав чоловік та й розставив мішок так само, як тоді, коли саджав Вовка.

— Ось, бач, як то було! — сказав Вовк і встромив голову в мішок.

— Як то, хіба ти лиш голову встромив? — спитала Лисичка.

Вовк вліз у мішок.

— Ну, чоловіче, — каже Лисиця, — тепер покажи мені, як ти його завязував?

Чоловік завязав.

— Ну, а тепер, чоловіче, покажи мені, як ти на тоці снопи молотиш?

Чоловікові не треба було цього два рази казати. Як замахне ціпом, як почне лупцювати по мішку. А Лисиця ще й промовляє:

— Ану, чоловіче, як ти снопи перевертаєш?

Чоловік обернув мішок на другий бік та як не вцідить Вовка по голові та й убив його на смерть.

— Ну, чоловіче, — мовить Лисиця, — я тебе

вирятувала від смерти. Що ж ти мені за те пода-
руеш?

— Дарую тобі, Лисичко - сестричко, мішок
курей.

— Добре!

3.

Пішла Лисичка - сестричка за чоловіком до
села, стала собі за ворітьми, а чоловік пішов до
хати курей шукати. Взяв мішок та й почав курей
ловити, коли надходить жінка.

— А що це ти, чоловіче, робиш?

Розповів їй чоловік усе, що з ним було, і з якої
пригоди вирятувала його Лисичка, та яку він їй
обіцяв заплату.

— Богу дякувати, що ти живий і здоровий, —
мовить жінка. — А щоб Лисичці давати курей, на
це я ніколи не пристану. Ліпше ти всади в мішок
наших двох песиків — Лиська й Рябка та дай
Лисичці.

Подумав - подумав чоловік та й послухав жінки. Всадив песиків до мішка, виніс за ворота й каже:

— На ж тобі, Лисичко - сестричко, оцей мішок курей! Возьми їх на плечі та й неси в ліс, а не розв'язуй близько села, щоб не розлетілись!

Взяла Лисичка - сестричка мішок, несе - несе, двигає - двигає, далі сіла спочити за селом на могилі та й думає собі:

— От, загляну лишень, кільки там тих курей у мішку?

Розв'язала мішок та не вспіла гаразд і заглянути, а з мішка як не вискочить Лисько і Рябко. Вхопили Лисичку-сестричку та й тут її на смерть загризли. Не стигла вона й промовити:

— Старе добро забувається.

Іван Франко.

Запитання: Як поміг чоловік вовкові і що за те діждався?

Що оповідали кобила і пес про старе добро?

Як порадила лисичка чоловікові?

Як відвдячився їй чоловік?

Які є деякі люди, а які повинні бути для тих, хто робить їм добро?

32. Лев і миш.

Старенька мишка горювала:¹

Ніде їй бідній було жить,

Голівоньку на старість прихилить;

Сама собі і по світу блукала.

Діток нема: були колись,

Теперечки по світу розбрелись,²

Одним-одна зісталась мати!

От і пішла вона звичайненько прохати,

¹ горювати — бідувати.

² розбрелись — розійшлись.

Щоб лев в дуплі дозволив їй,
Самотній та старій,
Хазяйство³ завести маленьке
Біля⁴ їх милости близенько.
— „Хоч сила всім страшна твоя,
Хоч пан ти, — каже, — між панами,
Та хто зна, що буде із нами?
В пригоді може стану й я...”
— „Хто? Ти?” — лев заревів, — „Така погана?...
Мене, такого пана,
Сюди задурювать прийшла?!...
Пішла!

Бач, теревені розпустила.⁵
Тікай, поки ще ціла!”
Злякалась мишка та притьмом,⁶
Поміж травою, лопушком,
З переполоху почухрала,⁷
Туди-сюди й з очей пропала.

Раз лев пішов поживи розглядать
Та у тенета⁸ якось і піймався.
Рванув він раз, — тенета не трішать:
Удруге, втретє, — ні! Вже як не силкувався,
Як не ревів,
І не вертів,

А все таки не вивертівсь: зістався!

Прибігли люди: узялі,
Зв'язали бідного та й повезли
По ярмарках в залізній клітці,
На диво світові всьому.
Мабуть, були циганські митці.⁹
Прийшлося гірко бідному йому.

³ хазяйство — господарство.

⁴ біля — коло, побіч.

⁵ теревені розпустила — говорить дурниці.

⁶ притьмом — скоро, раз-два.

⁷ почухрала — побігла.

⁸ тенета — сильці, сіті.

⁹ митці, мистці — шукарі, комедіянти.

Згадав про мишку, що вона казала,
Та й думав плачучи: „Як би вона була,
Загинути б мені дурному не дала:
Тенета б всі попрогризала...
І я б гуляв тепер в зеленім гаю,
Немов у раю”.
А сам, сердешний, слізоцьки ковтає:
Є каяття, та вороття¹⁰ немає!

Леонід Глібів.

Запитання: Який був лев?
Чого вчить нас байка про лева й миш?

33. Коник-стрибунець.¹

У степу, в траві пахучій,
Коник, вдатний молодець,
І веселий і співучий
І проворний стрибунець,
Чи в пшениченьку, чи в жито —
Досхочу розкошував
І цілісенькеє літо,
Не вгаваючи² співав.
Розгулявся на всі боки,
Все байдуже, все дарма...
Коли гульк, — аж в степ широкий
Суне злющая³ зима.
Коник плаче, серце мліє,
Кинувсь він до муравля:
— „Дядьку, он зима біліє,
От тепер же згину я!
Чуєш, в лісі ворон кряче,

¹⁰ вороття немає — нема повороту.

¹ коник-стрибунець — пільний коник; стрибати — скакати..

² не вгаваючи — не перестаючи. ³ злюща — недобра.

Вітри буйнії гудуть?
Порятуй, порадь, земляче,
Як це лихо перебудуть!”
— „Опізнився, небораче,”
Відказав земляк йому:
„Хто любив життя ледаче,⁴ —
Не перелівки⁵ тому”.
„Як же в світі не радіти?
Все кругом тебе цвіте,” —
Каже коник — „Пташки, квіти,
Любе літечко на те;
Скочиш на траву шовкову, —
Все співав би та співав...”
На таку веселу мову
Муравель йому сказав:
— „Проспівав ти літо Боже,
Вдача вже твоя така,
А тепер танцюй, небоже,
На морозі гопака!”¹⁰

Леонід Глібів.

Запитання: Який був коник-стрибулець?
Чого вчить нас байка про коника-стрибунця?

34. Розум у звірат.

1.

Гу, як зимно! Вітер, мороз, — засипують сніги, мерзне людина і звір і пташка. Але те все триває коротко, два-три місяці, і знову щезне лід і сніг і зелена травиця покриє землю і птичка защебече і квітка прикрасить садок.

Але є місцевості, де холод ніколи не устає. На

⁴ ледаче — бездільне, безцільне; ледачий — лінивий.

⁵ не перелівки — нема жарту, біда.

⁶ гопака — скорий танок.

вершках височезних альпійських гір у Швейцарії лежать сніги літом і зимою.

Дороги по тих горах дуже прикрі, а в снігових метелицях гинуть там не раз подорожні. Тому на одній такій високій горі, званій горою св. Бернарда, стоїть монастир, якого ченці поставили собі за ціль приймати заблуканих подорожніх, рятувати замерзлих по дорогах. Оці то великодушні мужі відреклися з любови до ближнього всіх приємностей життя, всіх вигід, а жертвували себе на услуги нещасним в дикій околиці, де ані деревина, ані квітка не радує ока. З нараженням власного життя несуть поміч подорожнім, а їх помічниками в тих геройських трудах є величезні пси. Ті сильні, гарні звірята вкриває довга шерсть, широкі їх лапи не западають в сніги. Годі й повірити, з якою поворотністю сповняють вони свою задачу, як щиро помагають ченцям в їх благородному ділі. Від самого досвітку ходять ті пси з кошиками на шиях, в яких зложені хліб, вино й теплий плащ, та шукають заблуканих, а де найменший доглянуть слід, прибігають зараз у те місце. Почувши людський голос, відповідають гавканням і звертаються в його напрямі. Нюхом шукають засипаних снігами і з незвичайною ревністю помагають нещасним: розгребують сніг, лижуть замерзлі лиця й руки, ogrівають їх своєю шерстю і схиляються до них так, щоб могли дістати з кошиків поживу, — помагають їм піднятися на ноги і стараються довести їх до монастиря. В гірших випадках накликають більше псів або ченців або біжать до монастиря і приводять відти поміч.

У той час, коли з гірських узбіч обсуюються великі звали снігу, т. зв. лявіни, коли буря починає шаліти, ченці беруться ще ревніше за своє діло. Виходять з монастиря, а їх ведуть пси стежками,

що тільки їм добре відомі, посеред мряки й метелиці. Ченці підчиняються з повним довірям своїм чотириногим провідникам, бо знають, що пси поведуть їх найменше небезпечними дорогами й туди, де треба рятувати подорожніх. Замерзлих подорожніх заносять у монастир і складають тіла мерців в окремій місці, де завдяки морозові не псуються, і навіть по кількох роках пізнають їх свояки, або знайомі.

Буде вже тому більше, як п'ятдесят літ, як дорогою через гору св. Бернарда йшло кілька подорожніх, а між ними жінка з двома дітьми.

Страшна снігова метіль засипала стежки, а нещасна мати, збившись з дороги, лишилась з дітьми позаду. Тріскучий мороз проймав їх тіло, а бідні діти горнулися до матері, взиваючи надармо рятунку. І так сердешна скостеніла в снігу з малим дитятком, а старший хлопчик, ще живий, попав у сон-дрімоту.

Аж ось надбіг пес із монастиря. Почувши подорожніх, випорпав їх із снігу й став ogrівати власним тілом; але дарма! Один тільки хлопчик очуняв, а пес урадований ласився біля нього так довго, аж той сів йому на хребет і так оба прийшли до монастиря. А коли хлопця взяли ченці в опіку, добрий псисько почав вити і гавкати в сторону замерзлих людей так, що братчики догадалися, чого він хоче.

Забравши потрібні до рятунку речі, пішли за ним до полишеної матері. Але вже було запізно так, що тільки мертві тіла занесли в монастир.

Пес, про якого оповідаємо, називався Барі. Більше, як сорок подорожнім урятував він життя. Тепер уже не живе, — але вдячні громадяни міста Берна, столиці Швейцарії, казали його шкуру ви́пхати й помістити в музею на вічний спомин.

2.

Таким то розумом наділила природа німі створіння на те, щоб несли поміч людині. Та не думайте, що тільки пси такі розумні, — ні! Усяка, найдрібніша навіть животина має свого роду розум. От хоч би й риби.

Придивімся їм, як їх справлятимуть на свята! Їх сонні очі вказують добре на їх понятливість, — а вчені дослідники природи подають дуже цікаві досліди, які доказують, що й ті на вид бездушні створіння не позбавлені почувань.

Ось що розказує один лікар:

— Зайшов я раз на беріг саджавки, де штучно годували рибу і звернув увагу на гарного, великого щупака, із шість фунтів ваги. Як тільки він мене завважив, кинувся притьмом у воду, але так нещасливо, що розтяв собі голову на гаку, застромленому в прибережній дощині; знати було, що страшенно терпів, крутився, поринав і впливав, накінець вискочив на беріг.

Я оглянув хворого; з рани спливав мізок. Обережно вложив я той мізок назад у голову і ножиком попідносив позадирані береги рани. За весь час тої операції щупак поводився спокійно, опісля пірнув знов у воду. Здавалося зразу, що йому легше, та по часинці став знову ворушитися й вискакувати на беріг. Тоді призвав я сторожа і при його допомочі обв'язав рибі зранену голову.

Другої днини, коли я станув над саджавкою, щупак сам вплив з води й положив голову при моїх ногах. Я знов його оглянув і переконався, що рана вже гоїться. Коли я ходив берегом туди й назад, щупак плив у слід за мною; коли я вертався, завертався й він.

Дальших днів привів я моїх знайомих, щоб були свідками цієї дивної пригоди. Щупак заодно

припливав до мене. Небавом так освоївся, що приближався на кожний мій свист і брав їду з руки. Від інших утікав, налякавшись.

Запитання? Подай якісь приклади з життя звірят, з яких було б видно, що звірята мають свій розум.

35. Вчи лінивого не молотом, а голодом.

1.

Багатому господареві післав Бог чимало діточок. Усі вони покірні, трудящі, помагають батькові й матері у всякій праці; одна тільки дочка — Парашкою звали — удалась дуже лінива: тільки й роботи їй, що сидить загніруч. Ні на сорочку не напряде, ні води не принесе, ні корови не видоїть. А дівчинка ж така! Глянути на неї, здається, — за двох робити повинна.

Може б вона й не була лінива, коли б батько й мати — на лихо — її так дуже не любили. Ніколи, бувало, не злають, не те, щоб ударили ліниву дитину.

— Донечко моя! — пічне, бувало, батько. — Чом ти нічого не робиш? Яка ж з тебе господиня буде? Чи не сором тобі дармо хліб їсти?

Та мати зараз заступається.¹

— Годі тобі, — каже, — гримати² на дитину! Як до чого прийде, то буде з неї господиня... Аджеж не чужий хліб їсть, а наш.

Дунав старий, дунав, що йому на світі робити з лінивою дочкою та й каже:

— Як би найшовся такий чоловік, щоб не битям, а поважним словом зробив з неї роботящу молодицю, то я б з нею віддав йому третину всього майна.

¹ заступати — боронити.

² гримати — сварити, кричати.

Надійшов такий чоловік з другого села; прийшов до Парашиноного батька і привів сина з собою.

— Віддай, — каже, — свою дочку за мого сина, то побачиш, яка з неї буде невсипуща господиня.

— Добре, — каже батько, — віддам, і з нею, як сказав, третину всього, що маю; тільки гляди, щоб не били моєї дитини!...

— І пальцем, — каже чоловік, — ніхто до неї не доторкнеться!

Одружили Парашку з парубком і по весіллі свекор³ забрав молодих та й повіз до себе.

2.

На другий день уся сім'я прокинулася раненько й кожний взявся до роботи, а Парашка довго ще переверталася з боку на бік, поки не скучилось їй лежати, а далі встала, сіла біля віконця та й поглядає на вулицю, раденька, що її ніхто не силує до роботи. До обіду зібралася вся родина; поставили на стіл борщ. От свекор питає:

— А хто що робив?

Кожний показує, що робив, а Парашка мовчить.

— А ти, невістко, що робила? — питає свекор.

— Нічого не робила, — відповіла Парашка, — і звичаю того не маю, щоб робити.

— Як нічого не робила, то не будеш нічого й їсти, у нас нема звичаю годувати лежнів!⁴

Так сердешна цілісінський день, не ївши, сиділа; нема, бачите, рідної неньки, нікому було і шматочка хліба дати небозі.

На другий день сиділа, а далі згадала, що тутечки, як не робиш, то й їсти не дадуть; вхопила

³ Як дівчина вийде заміж, то батько її чоловіка є для неї свекром, мати свекрухою, а вона для батьків чоловіка невісткою.

⁴ лежень — нероба; такий, що не хоче робити.

ведра та й принесла води. Як посідали обідати, знову свекор питає:

— А хто що робив?

— Всі робили, — відповіла свекруха.

— А невістка?

— Вона воду принесла.

— Давайте ж їй кухлик⁵ води!

Випила той кухлик небога, поплакала, пожурилась і знов голодує.

На третій день Парашка принесла води, а як свекруха поралась коло печі, то вона допомгла їй вимішати кашу.

— А хто що робив? — питає свекор, сідаючи обідати.

— Всі робили, — каже свекруха, — а невістка й води принесла і кашу вимішала.

— Дайте їй грудочку каші!

Не наїлася Парашка тою грудочкою. Нічого робити; як кажуть: голод не тітка, не нагодує. От вона — годі вже сидіти загнирuch, — поволі та й стала така ж роботяща, як і всі.

3.

Минув тиждень і другий; от Парашина мати й каже своєму чоловікові:

— Що то діється з нашою дитиною? Може вона добре сльози втирає; може її товчуть і бють нещасливу?... Затягнули аж у друге село й досі вісточки про неї не маємо. Хоч би ти, чоловіче, навідався до неї.

В неділю пішов старий до дочки. Приходить, нема нікого: вся сім'я пішла до церкви, тільки одна Парашка осталась і порається коло печі.

— А що, донечко, — питає батько, — як тобі живеться?

⁵ кухлик — горнятко.

— Добре, тату, — каже Парашка, — спасибі людям.

— Не бють тебе?

— Ні, не бють.

— Спасибі їм! — каже батько, перехристившись.

Сів батько на лаву та й дивиться на свою дочку, а вона так і порається коло роботи: то горшки переставляє, то жар підгребе, то вхопить ведра та бігає по воду.

— Що це з нею сталось? — думає батько, своїм очам не вірить. То, бувало, до печі близько не підійде, а тепер — глянь, яка роботяща стала!

Аж ось вертаються з церкви свекор з жінкою, з дітьми, а Парашка як ухопить за бульби та батькові в руки:

— Терebить, тату! — каже, — а то тутечки такі чудні люди, що як хто нічого не робить, то вони йому і шматка хліба не дадуть.

Батько взяв ті бульби та терebить, а тут увійшов у хату свекор з жінкою й дітьми.

— Здоров був, свате! — каже свекор. — А що це ти робиш?

— Бульбу терebлю, — каже старий, усміхаючись, — щоб не дармувати, бо дочка мені казала, що тут такі чудні люди, що як хто нічого не робить, то йому й шматочка хліба не дадуть.

— Та в нас так, свате! — каже свекор, глянувши на невістку. — Правду сказала твоя дочка. Бач, яка стала роботяща! Тепер давай, як обіцяв, третину майна, бо й пальцем ніхто до неї не доторкнувся.

— Як же ви її навчили? — питає батько.

— А так: учи лінивого не молотом, а голодом.

Олекса Стороженко.

Запитання: Яка була Парашка?
Як її навчали працювати?

36. Скрипник і вовки.

1.

Був у нас на селі скрипник Охрим. Він таки був просто собі хлібороб та ще змаленьку навчився на скрипці грати та й гарно грав. А людям того треба. Як тільки прийшла осінь, почалися весілля, оце вже й кличуть Охрима то сюди то туди на весілля. І людям веселіше й людині заробіток.

Оце одного разу покликали його на друге село грати. Відомо, весілля — діло некоротеньке. Коли Охрим скінчив своє діло, то вже була ніч. Він і пішов додому, а йти треба було лісом. Серед лісу була добра дорога, але Охрим думав собі: піду стежкою — все ближче.

Та й пішов. А ніч була темна, а в лісі ще темніше. Ішов він, ішов та якось і заблукався. Аджеж у лісі не одна була стежка. Бачить Охрим, що діло погане, спробував шукати дороги, так ні вже! Треба було йти навмання.¹

Ішов, ішов, та відразу як провалиться кудись під землю! Упав і не так побився, як злякався. Що воно таке? Подумавши трошечки, догадався. В лісі було чимало вовків і шкоди з них було людям чимало. То їх стріляли й ловили. А ловили так: викопують яму глибоку саме там, де вовчого сліду більше. Яму накривають гіллям і травою і присиплять, щоб невидно було. За ямою ще часом і принаду яку кинуть. Коли вовк принаду почує, прибіжить. А щоб до принади дібрагися, треба через яму перебігти. Вовк не знає, що там яма,

¹ навмання — наосліп, без дороги.

а вона накрита так, що вовк зараз провалиться. Тільки він біжить до неї, так уже й у ямі. Саме в таку яму попав і Охрим.

Як догадавсь він про це, то трохи не так страшно стало. Коли чує, а в ямі щось як завіє! Охрим так і похолов. Глянув, аж проти нього дві свічки горять. Охрим, очевидно, знав, що вовкам уночі очі світяться, то й догадавсь, що це вовчик-братчик піймався в яму та й сидить.

— Це добрий товариш, — думає собі Охрим, — в мене ж і ціпка нема, — сама скрипка.

Що тут у Божому світі робити? Вилізти з ями потемки не можна, та й завидна не дуже то, бо яма глибока. Та ще почни вилазити, а вовк тебе за ноги. Ні, треба сидіти тихо. Заліз Охрим у куток, а вовк у другий.

2.

І думає Охрим: — Це він тепер злякався, то й не займає мене. А як осмілиться, то з кісточками пожере. — І справді, трохи згодом вовк уже почав ворухитися, наче ближче підсунувся.

— Погано, — думає Охрим. — Нічого тут не зробиш. Ану лиш на скрипці заграю. — Взяв, приложив скрипку, та як різне смичком по струнах, а скрипка як заголосить, то вовк аж підскочив!

— О! — думає Охрим. — Це добре.

Та давай грати та ще весело, до танців. Вовкові, мабуть, це подобалось, почав до музики вити. Грає скрипка, а вовк виє.

Коли чує Охрим, як у лісі ще вовчі голоси озвалися. Оце, — подумав, — прибігають. — Та не перестає, все грає. І така в них музика: Охрим грає, вовк виє, а інші вовки з лісу собі голос подають. Таке виття зчинили!

А Охрим усе грає. Ніколи він ще так щиро не грав, як тепер. Бо думка була така, що як перестане грати, то вовк зараз до нього та й з'їсть. Коли це одна струна — дзень! — та й пірвалася.

Нема що робити, треба на трьох грати. Коли й друга — дзень! — та й пірвалася.

Бачить Охрим, що лихо, почав не так щиро грати. Та як на лихо ще з десять разів смичком не протяг, коли й третя струна урвалася. Тепер зали-

шилася одна. Бідолаха Охрим думав: — Ось-ось зараз і ця урветься, з'їсть мене тоді вовк.

Грає горопах² на тій одній струні: та так уже береже її. А сам усе на небо поглядає, чи не розвиднюється, — та молиться: — Господи, пошли швидше світ, може хто йтиме недалеко та почує!

І вже хто його знає, що воно й було б, та справді почало на світ благословитися. І так склалося, що з нашого ж таки села стрілець засідав у лісі на звіря та близько проходив і почув, що скрипка грає, а вовк виє. Він і пішов подивитись, що воно за диво. Натрапив на те місце, де була яма, підходить, і чує, що наче в землі хтось грає. А Охрим і собі чує, що хтось іде, та думає: — Оце ще вовки біжать. Це вже мені край.

Коли чує, аж гукає хтось:

— А хто тут грає?

Охрим і грати кинув та як закричить:

— Я, я граю!

— Та хто?

— Охрим, скрипак!

— Та де ж ти граєш?

— У вовчій ямі, — упав!

— Та нащо ж ти граєш?

— Вовка забавляю.

Підійшов стрілець ближче, глянув, справді в одному кутку Охрим, а в другому вовк. Зараз стрілець спустив у яму Охримові дрючок і витяг його, а тоді вже вовка вбив.

З того часу вже більше ніколи не ходив Охрим уночі стежками навпростець, бо казав, що не хоче вже більше на вовчому весіллі грати.

Запитання: Опиши пригоду скрипника з вовками!

Чи чував ти про інші пригоди з вовками? Опиши їх!

² горопах — бідак.

37. Притча про піст.

Раз цар один на ловах заблукався
Посеред гір і не було нікого
При нім, щоб з ним хоч словом обмінявся.

І зголоднів. А мав з собою много
Їди та страва в рот йому не йшла,
Бо він обідать звук серед шумного

Кружка дворян¹ і слуг. Та ось з села
Далекого пастух іде до стада,
І стежка повз² царя його вела.

І цар зрадив: „А ось мені розрада!”
І крикнув він йому: „Здоров був, брате!
Будь ти мені, як вся дворян громада!

Ходи, сідай зі мною враз снідати,
Бо не привик я їсти сам один”.
— „Здоров був, царю!” — став пастух казати,

— „Не може твій покірний селянин
Снідать з тобою. Це йому не слід”.
— „Не може?” — крикнув цар. — „З яких причин?”

— „Бо запросив мене на свій обід
Ще старший цар від тебе, цар безодні,³
Цар неба і землі, цар на весь світ.

Я, царю любий, піст держу сьогодні”.
— „Га, добре діло!” — мовить цар: „Та знай:
Я цар, оба ми втомлені, голодні...

Для мене, братіку, свій піст зламай!
Снідай зі мною, завтра пость всю днину”. —
— „Я радо, царю, це зроблю, лиш дай

¹ дворяни — надворні пани в короля, або князя.

² повз — попри, побіч.

³ безодня — пропасть.

Мені поруку певну, незрушиму,
Що доживу до завітнішого дня
І проживу всю днину ту і встигну

Сповнити те, що Богу винен я”.
Зворушили царя слова ті пастухові.
Він мовить: „Справді, не мені рівня

Той цар і з Ним я не стою у змові.
Тобі поруки я не можу дати!
Іди й Йому ти вірно встійся в слові”.

Пастух пішов, а цар сів сам снідати.

Іван Франко.

Запитання: Який був пастух?

Як він переконав царя, що в приписаний день треба постити?

38. Все на добро.

Раз примандрував побожний мудрець до одного міста та застав його брами позамикані, і ніхто не хотів йому відчинити. Втомлений, мусів далеко на полі під голим небом ночувати. Він погадав собі:

— Що Бог посилає, все те на добро.

З тими побожними думками ліг і твердо заснув.

Рано підійшов він до міста, аж дивиться: всі брами відчинені, місто обрабоване і знищене. Ватага розбишак впала якраз цієї ночі до міста й одних мешканців повбивала, інших забрала з собою в неволю. Він лишився живий і вільний.

— Чи я не казав, — подумав тепер урадуваний, — що все, що Бог посилає, виходить на добро? А ми звичайно аж рано бачимо, чому нам Бог звечора чогось відказав.

Запитання: Як переконався побожний мудрець, що все, що Бог посилає, виходить на добро?

⁴ встійся в слові — додержи слова.

IV. На Січі й у походах.

39. Побіг трьох братів з Озова.

1.

Як із землі турецької
Та з віри бусурменської,
Із города із Озова¹ не пили-тумани вставали:
Тікав повчок²
Малий-невеличок:
Тікало три братіки рідненькі,
Три товариші сердешні,
Два кінних, третій піший піхотинець
За кінними біжить-підбігає,
Чорний пожар під білі ноги підпадає,
Кров сліди заливає,
За стремена хватає,
Словами промовляє:
— Браття миле, браття любе!
Хоч один ви милосердя майте,
Оправні кульбаки, добич з коней скидайте,
Мене, брата піхотинця, міждо коні беріте,
Хоч милю-верст³ увезіте
І доріженьку укажіте.
Нехай я буду знати,

¹ Озів — місто над Доном, над Озівським морем.

² повчок, полчок — малий полк, малий відділ.

³ милю-верст — милю, або верстгву.

Куди за вами в городи християнські
З тяжкої неволі втікати.

То старший брат згорда словами промовляє:

— Чи подобенство, мій брате,

Щоб я своє добро турецьке на шляху покидав,
Тебе, труп, на коня брав?

Одначе ми сами не втечемо, ні тебе не ввеземо

Будуть кримці та ногайці, безбожні бусурмени

Тебе пішого-піхотинця на спочинках минати,

А нас будуть кіньми доганяти,

І назад у Туреччину завертати.

То брат піший-піхотинець

За кінними біжить-підбігає,

Словами промовляє:

— Браття любе, браття миле!

Хоч один же ви милосердя майте,

Назад коней завертайте,

З піхов шаблі виймайте,

Мені, брату меншому, пішому-піхотинцю,

З пліч голову здіймайте,

У чистому полі поховайте,

Звірю-птиці на поталу⁴ не подайте.

То брат старший згорда словами промовляє:

— Чи подобенство, брате, тебе рубати?

Одначе шабля не візьме,

Рука не зведеться,

Серце не осмілиться

Тебе рубати.

А як ти жив-здоров будеш,

Сам у землі християнські увійдеш.

То брат найменший піший-піхотинець,

За кінними біжить-підбігає,

Словами промовляє:

— Браття миле, браття любе!

⁴ потала — тут: жир, добича.

Хоч один же ви милосердя майте,
Будете до тернів, до байраків прибігати,
Так у боки забігайте,
Віті⁵ тернові рубайте,
По шляху покидайте,
Мені брату, пішому-піхотинцю,
На признаку давайте.

2.

То став брат старший та середущий до тернів,
До байраків прибігати,
У боки забігати,
Віті тернові зелені рубати,
Брату меншому, пішому-піхотинцю,
Признаку давати.
Та став же брат найменший, піший-піхотинець,
До байраків прибігати,
Став віті тернові знаходити;
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє
І сльозами ридає:
— Боже мій милий! Сотворителю небесний!
Видно то мої братіки сюди
З тяжкої неволі втікали,
Об мені велике старання мали.
Коли б мені Господь поміг
Із цеї тяжкої неволі Озівської втікати,
Міг би я своїх братіків
При старості літ шанувати й поважати.

3.

То став же брат старший та середущий
На полівку⁶ ізбігати,
На степи високі, на великі дороги розхіднії;

⁵ віти — галузки, парости.

⁶ полівка — рівнина долина.

Не стало тернів та байраків рубати.
Та став же брат середущий
До старшого промовляти:
— Нум, брате, ми з себе зелені жупани скидати,
Червону та жовту китайку⁷ видирати,
Пішому братові меншому на признаку покладати,
Нехай він, бідний, знає,
Куди за нами кінними тікати.
Та став же брат старший
Згорда словами промовляти:
— Чи подобенство, брате,
Щоб я своє добро турецьке
На шматки драв,
Брату меншому на признаки давав?
Як він жив-здоров буде,
Так сам у землі християнські
Без наших признаков усяких прибуде.
То брат середущий милосердя має,
Із свого жупана червону
Та жовту китайку видирає,
По шляху стеле-покладає,
Меншому брату признаки даває.

4.

То став брат найменший піший піхотинець
На полівку ізбігати
На степи високі, на великі дороги розхіднії, —
Нема ні тернів, ні байраків,⁸
Ніяких признаков.
Став червону китайку
Та жовту знаходити.
У руки бере,
К серцю кладе,
Словами промовляє

⁷ китайка — шовкова дорога матерія.

⁸ байрак — глибокий степовий яр.

І сльозами ридає:
— Що не дурно ж та червона та жовта
Китайка по шляху валяється:
Либонь моїх братиків на світі немає.
Або їх порубано,
Або їх постріляно,
Або у орду тяжку позаймано!
Коли б я міг добре знати,
Що їх порубано або постріляно,
Міг би я в чистому полі тіла шукати,
В чистому полі поховати,
Звірю-птиці на поталу не дати.

5.

Одно ж брата найменшого, одно безвіддя,⁹
Друге безхліб,⁹
Третє те, що тихий вітер з ніг валяє,
До Осагур-могили прибуває,
До Осагур-могили зіхожає,
Там собі безпечне девятого дня спочинок має,
Девятого дня із неба води-погоди вижидає.
Мало-немного спочивав,
К йому вовки-сіроманці прихожали,
Орли-чорнокрильці налітали,
В головах сідали,
Хотіли заздалегоди живота¹⁰
Темний похорон відправляти.
Тоді він словами промовляє:
— Вовки-сіроманці, орли-чорнокрильці,
Гості мої милі!
Хоч мало-немного обождіте,¹¹
Поки козацька душа з тілом розлучиться.
Тоді будете мені з лоба чорні очі висмикати,

⁹ безвіддя і безхліб — недостача води і хліба.

¹⁰ заздалегоди живота — заздалегідь, ще за життя.

¹¹ обождати — підождати, зачекати.

Біле тіло коло жовтої кости оббирати,
І комишами¹² вкривати.
От руками не візьме,
Мало-немного спочивав...
Ногами не піде,
І ясно очима на небо не згляне...
На небо взирає,
Тяжко воздыхає:
— Голово моя козацькая!
Бувала ти у землях турецьких,
У вірах бусурменських;
А тепер припало на безвідді,
На безхлібї погибати.
Девятий день хліба в устах не маю,
На безвідді, на безхлібї погибаю!
Тут теє промовляв... не чорна хмара налітала,
Не буйні вітри війнули,
Як душа козацька-молодецька
З тілом розлучалась.
Тоді вовки-сіроманці нахожали,
І орли чорнокрильці налітали,
В головках сідали,
З лоба чорні очі висмикали,
Біле тіло
Коло жовтої кости оббирали.
Жовту кість
Попід зеленими яворами розношали
І комишами вкривали. .

6.

А ще став брат старший та середущий
До річки Самарки прибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,
Став брат старший до середущого промовляти:
— Станьмо, братіку, тута, коні попасімо!

¹² комиші — надрічні степові трави.

Тут могили великі,
Трава хороша
І вода погожа.
Станемо тутечки, підождімо,
Поки сонце обігріє,
Чи не прибуде ік нам піший-піхотинець.
Тоді на нього велике милосердя маю,
Всю добич скидаю,
Його пішого міждо коні хватаю.
— Було б тоді, брате, як я казав, хватати!
Тепер девятий день минув,
Як хліб-сіль їв,
Воду пив.
Досі й на світі немає.
Тоді вони коней пустопаш¹³ попускали,
Кульбаки під себе послали,
Ружжя¹⁴ по комишах поховали,
Безпечно спать полягали,
Світової зорі дожидали.
Став Божий світ світати,
Стали вони на коні сідати,
Через річку Самарку
У християнські землі утікати.
Став брат старший до середущого промовляти:
— Як ми будем, братіку,
До отця, до матки прибувати,
Як ми їм будем повідати?
Будем ми, брате, по правді казати —
Буде нас отець-мати проклинати;
А будемо ми, брате,
Перед отцем, перед маткою олгати,¹⁵
Так буде нас Господь милосердний
І видимо і невидимо карати.

¹³ пустопаш — на пашу без припони.

¹⁴ ружжя — оружжя, зброя.

А хіба, брате, так і скажемо:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали,
І нічної доби з тяжкої неволі втікали,
Так ми й до нього забігали:
— Устань, брате, з нами, козаками,
З тяжкої неволі втікати!
Либонь то він так і сказав:
— Тікайте ж ви, братці,
А я буду тут оставатся,
Чи не буду собі лучшего долі-щастя мати.
А буде отець-мати помірати
І будем ґрунта-худобу
На дві части паювати. —
І трете між нами не буде мішати.

7.

Тут теє промовляли,
І не сизі орли заклекотали,
Як їх турки-яничареньки із-за могили напали —
Постріляли, порубали.
Коні з доби́ччю назад у город,
У Туреччину позавертали.
Полягла двох братів голова вище річки Самарки,
Третя у Оса́вур-могили.
А слава не вмере, не поляже,
Од нині до віка!
А вам на мно́гії літа!

Козацька дума.

Запитання: Як утікали неві́льники з турецької неволі?

¹⁵ олгати — говорити неправду, обріхувати.

40. О л е с я.

1.

Це було давно, ще тоді, як на Україну напали турки й татари, а українські гетьмани ходили з козацтвом бити ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Довкруги села були ліси, а в селі жили прості люди-хлібороби. Як би не татари, то їм жити було б непогано. А часто й густо набігали татари. Вони грабили, палили й руйнували села; старих та малих убивали, а молодших брали в неволю і продавали рабами¹ на тяжкі роботи туркам.

І цій слобідці² довелось зазнати лиха, поки ще Бог боронив, тільки один раз. Вона сховалася в лісах і знайти її не було легко.

Край слобідки стояла невеличка хата, коло неї пишавсь рясний³ садок, а в садку гуділи бджоли. Там була пасіка. В тій хатці жив старий дід Данило. Колись він козакував,⁴ був у турецькій неволі, але визволивсь відтіля. Тепер він жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він прийняв до себе двоє сиріт: — дівчину Олесю і хлопця Михайлика. Олеся була вже величенька дівчина, років шіснадцять.

Дід був щасливий з дітьми, діти були щасливі з ним. Діти дуже любили, як дід балакав з ними; а розказував їм про Україну, про Січ, про гетьманів, про турецьку та татарську неволю. Бувало, сидить дід у пасіці, робить щонебудь коло улія, або там граблі, чи що. І Михайлик теж щось тут майструє і дівчина, Олеся, сидить з шиттям. Сонце сяє,

¹ раб — невільник.

² слобідка — мале село, в якому жили вільні люди, некріпаки.

³ рясний — густий.

⁴ козакувати — ходити в козаки, служити при козацькому війську

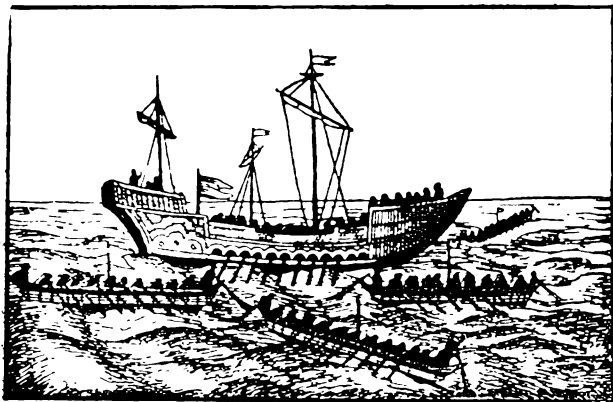
пташки щебечуть, бджоли гудуть, а Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про турецьку неволю!

А дідусь: — Та я вже розказував, ти ж чув.

А Михайлик та Олеся: — Ще, ще, дідусю! Так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очей не зведуть з нього. Олеся схилить чорняву голівоньку на ручки, а Михайлик — стрибунець уже не стрибає, а теж сидить та й слухає.

Козацькі чайки добувають турецьку галеру.

2.

А дід розповідає, як він був у турецькій каторзі!

— Три роки був я в турецькій каторзі, прикований до місця. А каторга це корабель такий; там гребли ми веслами, женучи судину⁵. А зате наші голі плечі раз-у-раз списували⁶ доглядачі нагаями та колючою таволгою⁷.

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла, — каже дід.

⁵ судина — судно, корабель; також начиння.

⁶ списувати плечі — бити по плечах так, щоб оставали криваві сліди.

⁷ таволга — рід колючої лози.

— Я б їх усіх побив тих татар та турків проклятих! — гукне хлопець, стискаючи кулаки. Олеся нічого не скаже, тільки все обличчя її зблідне. А дід далі:

— Покалічено мене тоді добре. Як визволили мене козаки, нездалий я вже був козакувати, тому вернувся додому. Тут я ваших батьків зазнав: і твого, Олесю, і твого, Михайлику. Були мені сусіди. Жили ми гарно та на лихо набігла татарва. Що тут казати? Відбивались ми люто та нічого не вдіяли. Село татари спалили, багато людей повбивали, багато в неволю забрали, а дехто вивтікав. Оці втікачі вернулись сюди потім та й знов тут побудувались. Мене вдарено чимсь важким по голові, — я і впав. Але я не вмер і вночі очуняв⁸. Дивлюсь, — місяць світить, видно. Тихо скрізь... Коли гляну круг себе, аж я на пожарині⁹, а круг мене трупи... Прийшов ранок. Пішов я поміж трупами і знайшов тебе, Михайлику; ти лежав і плакав біля мертвої матері. Тут і твій батько був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой, прокляті!... — скрикнув Михайлик.

— І твої тут батько й мати були, Олесю, — мертві... А тебе я вже потім найшов у лісі: ти забігла якось туди.

Змовкне дід. Олеся сидить, — не ворухнеться; в неї обличчя бліде, в очах палає вогонь. Дід гляне на неї та й похитає головою:

— Гай, гай, — каже, — засмутив я тебе, моя ясочко!¹⁰ Але що ж робити? Без лиха не проживемо. Не журіться, діточки! Ваші батьки полягли

⁸ очуняв — прийшов до себе (до свідомості).

⁹ пожарина — пожарище.

¹⁰ ясочка — ясна зірка

доброю смертю, рідного краю боронивши. Кожний чоловік повинен обороняти від усякого ворога свою рідну країну, не жаліючи свого життя.

3.

Одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодились іти в ліс по ягоди, а дід сказав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде.

У лісі було болото-багновище; іноді, не знаючи, надійде на нього людина та й утоне. Дід боявся, щоб і з дітьми чого не було. Олеся каже:

— Не бійтесь, дідусю; хіба ми не знаємо? — А Михайлик-стрибунець і собі тоненьким голосочком: — Авжеж знаємо!

Побрали діти глечики¹¹ та й пішли. Дід довго дививсь їм у слід.

Михайлик каже: — Олесю, сестричко! Ходім аж на той бік¹² лісу.

Лісу не можна було перейти, бо ж болото там було серед нього, а обходити далеко. Олеся каже:

— Але ж то далеко.

— Нічого, — каже Михайлик, — там ягід так багато. Ходім!

— То й добре! — каже Олеся.

І вони пішли. Вони не ввійшли в ліс, а пішли краєм лісу. З одного боку був височезний, старий, темний ліс, а з другого боку простягався степ. Дівчина і хлопець ішли швидко. Вони вже верстов на п'ять відійшли від дому, коли це Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесю, що це таке?

Олеся глянула. Серед степу їхали люди верхом. То були не наші люди. Островерхі шапки

¹¹ глечик — горня. ¹² той бік лісу — значить другий бік лісу.

маячили¹³ здалеку, а таких шапок наші не носять. Олеся багато дечого чула від діда; вона пізнала тих людей: це були татари.

Татари! Вони приїхали в Україну палити села, вбивати, або в неволю забирати людей. Ось-ось побачать вони їх і заберуть. Олеся вхопила Михайлика за руку й мовчки потягла в кущі.

— Що таке? — питався Михайлик.

— Цить! Татари!

Михайлик так і занімів. Страх обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олеся з-за кущів побачила, як татари їхали просто на ліс, як поводили¹⁴ сюди й туди головами. Це вони шукають, де слобода. Ще хвилька часу й вони знайдуть її. Що тоді буде?... Село запалять, людей повбивають... І дідуса вбють... Боже мій! Треба бігти, треба сказати!... Але ж татари їдуть кіньми: вони доїдуть швидше, ніж вона добіжить. Якби вони тут загаялись...¹⁵ Та як же то зробити, як їй зробити?

Бідне серденько в Олесі мучилось, а татари підїздили все ближче та ближче... Уже видно погані обличчя. І Олеся видумала спосіб.

Вона вхопила Михайлика за плече: — Братіку, біжи лісом додому, скажи дідусеві, що їдуть татари! Чуєш?!

І вона потрясла хлопця за плече. Він немов прокинувся з того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуса вбють.

— А ти ж? — спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоби біг, і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, не бійсь! Нема часу балакати, — біжи!

¹³ маячили — миготіли.

¹⁴ поводили сюди й туди головами — розглядалися на всі боки.

¹⁵ загаялись — затримались.

4.

Хлопець не думав довго. Він кинувсь у ліс і побіг з усієї сили, а Олеся зісталася сама. Вона стояла ще кілька хвилин, вийшла з-за куща й пішла попід лісом зовсім не в той бік, де була її слобода. Вона йшла так, мов не бачила татар; але татари її побачили. Вони кинулися до неї. Олеся скрикнула й побігла щосили далі. Та бігла вона не довго; за хвилину татари наздігнали її, щось закричали, загукали, вхопили. Їх було чоловік тридцять. Вони зупинились і почали між собою балакати, а далі один високий підійшов до дівчини. Він забалакав по-нашому, але так погано, що дівчина ледве зрозуміла, що він каже:

— Хороша дівчина! Хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут слобода!

Олеся каже: — За лісом. Оцей ліс перейти, то й слобода по тім боці.

А татарин їй каже: — То ти нас проведи цим лісом, бо ми дороги не знаємо.

Олеся каже: — Проведу!

А татарин знов: — Та не одури, не втікай! А то бачиш оце?

І він вийняв з піхви криву, гостру шаблюку, блиснув нею перед очима дівчини. — Бачиш оце?! Голову зрубаю!

Олеся каже: — Бачу!

5.

Олесі накинули на шию аркан.¹⁶ Високий татарин узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня й каже: — Веди!

Олеся повела. Але вона йшла зовсім не в той бік; куди Михайлик побіг. Вона обійшла ще трохи

¹⁶ аркан — шнур з петлею.

ліс, тоді найшла стежку й пішла по ній. Татари їхали слідком за нею. Дедалі, ліс усе ставав гущіший. Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото. Вона вела й думала: Чи добіг же Михайлик додому? Чи сказав же дідусеві? Ох, хоч би мені довше поводити бусурменів,¹⁷ поки він добіжить.

І вона йшла тихо, іноді звертала в бік, тоді знов назад верталась. Татари сердились, а високий кричав: — Що ти плутаєш?¹⁸ Веди гарно, а то ось! — І він показував рукою на шаблюку.

Дівчина казала: — А ось зараз ліс скінчиться, там слобода.

І вона вела далі. Ліс зробився страшенно густий. Але ж Олеся добре його знала: вона так часто сюди ходила по гриби, по ягоди, то й знала, де багно. Олеся повела татар туди. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до краю твердої землі й зупинилась. Навкруги було темно. І пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг відсіль вийти, не загязши в болоті. Татари ж ліса не знали.

Високий татарин скрикнув: — Чого ж ти стала? Веди!

Дівчина повернулася до ворогів. На блідому обличчі палали темні очі. Вона глянула ворогам у лице й тихо промовила:

— Я далі не піду!

Татарин підїхав аж до неї, показав їй нагай і вилаяв. Дівчина усміхнулася.

— Я не поведу вас далі, хоч би ви і вбили мене. Я вас, вороги, завела в цей ліс і ви не вилізете відсіль!

¹⁷ бусурмен — магомеданин, згїрдлива назва татарів і турків; також поганець, недовірок.

¹⁸ плутаєш — крутиш, тут: зле ведеш

Тієї ж хвилі блиснув ніж у татарській руці і вдарив дівчину в груди. Як підрізана билина впала вона додолу. Її голівонька схилилась і чиста душа покинула тіло.

6.

А Михайлик тимчасом добіг додому. Він розказав про татар. Люди покидали все і повтікали в ліс, а дід Данило думав, що він там і Олесю найде. День просиділи люди в лісі, відтак не стало їм їди,

тому треба було вертагися. Другого дня післали парубка подивитись, що в селі діється. Парубок вернувся і сказав, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що татари їх минули і вернулись додому. Але ж Олесі там не було. Дід Данило попрохав кількох чоловіків і всі, узброївшись, пішли гуртом

шукати її в лісі. Михайлик привів їх до того місця, де покинув Олесю. Тут найшли татарські сліди і по тих слідах пройшли в лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили кілька татарських коней, які позагрязали в болоті; татар не було. Мабуть, вони позлазили з коней та потопились у багнюці.

Дід Данило перший побачив Олесю. Вона лежала мертва, на шиї в неї був татарський аркан. Аж тепер зрозумів дід Данило і всі люди, що вона своєю смертю врятувала рідне село.

Зробили мари з гільок і понесли дороге тіло додому.

Другого дня поховали Олесю. Подруги-дівчата несли домовину. В ній лежала Олеся убрана, як до вінця. На голові був вінок. Навкруги співали пташки, вгорі сяло сонце. А вона лежала тиха, спокійна; навіть здавалось, що на обличчі її сяла якась радість.

Ридаючи проводили її до холодної ями, ридаючи засипали землею. Не сам дід Данило плакав: плакали всі, і старі й малі, чоловіки й жінки і подруги-дівчата. Але як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більше не плакав і обличчя його було поважне.

— Кожний повинен боронити свого рідного краю, не жаліючи життя. Дай, Боже, всякому такої смерті!

Борис Грінченко.

Запитання: Як нападали татари на українські села?

Що оповідав дід Данило про турецьку каторгу?

• Як посвятилася Олеся за своїх рідних?

Як називаємо таку посвяту?

Чи знаєш якісь інші приклади героїства?

41. В таборі під Хотиним.

I.

Холодна мряка вкривала все хотинське¹ поле вранці дня 4. вересня 1621 року. Ліси, що в сторону Буковини стояли темною стіною, здавалися невеличкими горами, які тяглися без кінця аж по Карпати й там у темній імлі² під небесами щезали. Виразніше відбивалися від них менші ліски й діброви, що росли на степу перед козацьким обозом на полудне, і давали добрий сховок тисячам турків, які там скривалися.

Кругом було так тихо, як би на тім невеличкім просторі землі не стояло кількасот тисяч людей, які зібралися до купи, щоб вбивати один одного. Тільки тисячі малих вогників, що блискали невідразно крізь мряку по той і по цей бік Дністра, по лісах і долинах у турецькім і козацькім таборі, — тільки десь-колись іржання коней і рев худоби свідчили про це, що тут не мертва пуща, а земля,

¹ Хотин — місто над Дністром.

² імла — мряка.

заселена тепер густо живими істотами. Вартові на окопах і люди при вогнищах ходили, як тіні, їх розмова губилася у мряці без сліду.

Нараз десь далеко, немов під землею, озвалося тихо гасло,³ щоб вставати. По хвилині сурма озвалася ближче і дзвінким голосом немов прорізала густу ранішню мряку. Далі третя, четверта, пята, а там уже поздовж Дністра десятки труб одна за одною повторяли гасло й будили військо по обозах. Поміж возами на майданах, немов великі мурашки, заворушилися люди. Збудилося військо, що спало тісно, вояк при вояку, щоб у холодну ніч було тепліше. Від теплих віддихів людей підіймалася ще густіша мряка над леговищами. Цей і той, вставши, позіхав здорово, протирав очі та протягав скорчене у сні тіло на всю довжину. Гамору ще не було великого, тільки шепіт ішов від молитов і від зідхання, що мимохіть виривалося з грудей людям, які ще нині могли опинитися на тім світі.

Ранішній холод скоренько заходив під одержу війська, морозив утомлене тіло, й кожний, обтрясшись дорешти із сонливости, починав рухатися жвавіше та братися до свого діла.

— Ану, ставайте разом сухарі брати! На цілий день! — наказували вже старші коло возів.

Козаки брали свою зброю на плечі, припоясували шаблі, збиралися громадами коло возів, приймали свої пайки⁴ сухарів і сала й ховали в кишені, або в торби.

2.

— До окопів! Кожний на своє місце! — роздавався знову наказ, але вже й без наказу кожний відходив у свою сторону.

³ гасло — клич, умовлений знак. ⁴ пайка — приділ, частина.

В окопах гурток козаків обступив якогось чужинця. Він щойно вискочив з густої мряки так, що вартовий трохи не привітав його шаблею.

— Ні, братчики, я не турок! — впевняв чужи-

нець. — Я Іван Полтавець, що ходив із Сагайдачним ще під Кафу.⁵ В реєстрі⁶ я записаний, запитайте! Під Кафою мене ранили, схопили; — шістнадцять літ перебував я між турками, потурчився, побусурменився, бо йнакше був би погиб. А тепер

⁵ Кафа — місто на Кримі, нині Теодозія. ⁶ реєстр — спис.

прийшов я до вас умирати. Во ім'я Отця і Сина і св. Духа! Нехай я знову перехрищуся по-християнськи... Я був пушкарем у турків і Бог поміг мені втекти до вас.

— Що там у турецькій таборі чувати? — питали козаки чужинця.

— Вчора завдали ви великого чосу⁸ туркам. Тисячі їх лягло. Але нині стережіться! Сто пушок стоїть проти козацького табору, — цілу ніч робили коші на пушки отуди попід лісок і далше вниз до Дністра. Всією силою підуть на вас. Вони недалеко, присунулися вночі, — от нехай лиш туман уступиться, побачите. Я рубив коло такого коша, серце мені краялося. Тут ви так близько!... Досвіта у мряку відійшов і щез. Бог поміг, — не помітили, слава Тобі, Господи!

— Поведіть його до Дорошенка з тою новою, — сказали козаки, — він уже дасть гетьманові знати.

І справді один з козаків зараз повів Полтавця до полковника.

3.

Козаки зараз кинулися до роботи. В рові перед окопом можна було сидіти, але зверху могла на голову впасти куля. На окопі перед громадкою, до якої прийшов Микула, стояв віз, засипаний землею. Надломаний дишель з воза лежав у рові. Козаки тепер підкопувалися під цей віз, викидаючи землю поза окопи так, що їм можна було стояти на колінах під возом і визирати на поле малими віконцями між дном воза й землею. У ті віконця поклали гаківниці й самопали⁹; коло зброї кож-

⁸ завдати чосу — наробити шкоди, набити.

⁹ самопал — давня рушниця, гаківниця — мала пушка.

ний поклав свою рушницю, гаманець¹⁰ з кулями, клоччя, кий до набивання, щоб усе було під рукою. Така робота йшла по всіх козацьких окопах; усі знали, що нинішній день буде дуже важкий.

Осип Маковей

Запитання: Як виглядав козацький табір під Хотином?

42. Похід запоріжців на Царгород.

1.

Було колись, — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись запоріжці
Вміли панувати!
Панували, добували
І слави і волі. —
Минулося, — осталися
Могили по полі!
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло
В китайку¹ повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини²
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись добре жити
На тій Україні...

¹⁰ гаманець — торба, мішечок.

¹ китайка — дорога, червона матерія.

² дідівщина — батьківщина, вітчизна.

А згадаймо! Може серце
Хоч трохи спочине!

2.

Чорна хмара з-за Лиману³
Небо, сонце криє;
Синє море звірюкою
То стогне, то виє, —
Дніпра гирло затопило.
— „А нуте, хлопята,
На байдаки!⁴ Море грає.
Підем погуляти!”

Висипали запоріжці.
Лиман човни вкрили.
„Грай же море!” заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.

³ лиман — болотнисте й широке устя ріки, тут: устя Дніпра.

⁴ байдак — козацький човен.

Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка⁵ літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Закрутивши чорні вуси,
За вухо чуприну,

Підняв шапку, — човни стали.
— „Нехай ворог гине!
Не в Синопу,⁶ отамани,
Панове молодці,
А у Царград,⁷ до султана
Поїдемо в гості!”
— „Добре, батьку, отамане!”

⁵ рибалка — водяний птах, що живе над морем і ловить рибу.

⁶ Синопа — місто над Чорним Морем.

⁷ Царград, Царгород — Константинопіль, тоді столиця Туреччини.

Кругом заревіло.
— „Спасибі вам!”

Надів шапку;

Знову закипіло
Синє море; здовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

Тарас Шевченко.

Запитання: Як виглядав морський похід козаків на турецькі міста?

43. Смерть отамана.

На ліжку твердому — на голій землі,
Вгорнушись в козацьку кирею,¹
Лежав, головою на простім сидлі,
Отаман козацький і ждав, щоб прийшли
Хвилини розлуки з землею.

І подруга вірна край його була —
З життям при їй легша розлука —
Багато походів вона відбула,
Багато голів з пліч могутніх стяла —
Важенна козацька шабляка.

Не раз же він плавав під турка в чайках.
Не раз і з ляхами стинався,
Не раз, по широких гулявши степах,
Щербив на татарських її головах
І часом з волохом рубався.

Багато за волю він крові пролив,
За Січ і за рідну Україну:
На дужому тілі він ран не лічив,

¹ кирея — широкий плащ.

Живий повертався із лютих боїв,
Хоч бився завжди до загину.

І от же: не в чесних вояцьких боях,
Де крові без міри лилося,
Не в ляхських лукавих зрадливих руках,
Не в герці з татарами в чистих степах
Вмирати йому довелося.

Він сам умирає в цьому курені,
Лежачою смертю вмирає...
Накруг тільки стіни похмурі й сумні,
Та джура, ховаючи сльози дрібні,
На його сумний поглядає.

І тяжко старому. І джуру тоді
Він кличе до себе рукою
І каже він: „Джуро мій вірний, піди,
До мене ти хлопців моїх приведи, —
Прощатся хай прийдуть зо мною”.

І стало козацтво круг його сумне,
І ждуть всі останньої мови...
— „Спасибіг вам, діти!” — він каже — „мене
Зла доля в далеку дорогу жене, —
Бувайте ви, діти, здорові!

Але умирати в цьому курені
І лежнем лежати — несила;
Степ скрізь оживає тепер по весні,
Лунають ячання і дзвонять пісні, —
Мене ж тут недоля побила.

„Вволіть мою волю в останній цей час:
Мене на коня посадіте...
Хай, поки ще світ мені Божий не згас,
Вступлю я в стремена і гляну ще раз
На батька на степ, мої діти!...”

І загад останній почувши сумний,
Козацтво коня вже сідлає,

І батька старого садовлять вони,
І тихо рушають у степ у рясний,
І тихо кінь вірний ступає.
І їдуть всі мовчки. Степи навкруги,
Як море безкрає, хвилюють,
І здалека ледве маячать луги,
І мріють Дніпрові круті береги,
Могили високі сумують.
І їдуть всі далі... Кивають рясні
Квітки головками своїми;
В високій ширяє орел даліні,
І птаство щебече безжурні пісні,
І чайка кигиче над ними.
І їдуть все далі... В траві промайнуть
Сайгак,² чи коза шидконсі
І зникнуть безслідно... І ось уже чуть,
Як виють і плещуть і бють і ревуть
Дніпрові далекі пороги.
І далі ізнову... Сумні козаки
Ні слова іще не сказали;
Отаман мовчить, похилився до луки,
Стиснувши свій повід, не рушить руки
І їде все далі та далі.
І тихо спитався з козацтва один:
— „Чи, батьку, не час нам додому?”
Але не відмовив нічого їм він,
І знову всі їдуть ще кілька хвилин,
Він знову нічого нікому.
І коней тоді зупинили вони;
Отаманів кінь зупинився,
Отаман відразу схитнувся на коні:
Заснувши в останнім довічному сні,
На руки їм мертвий схилився.

Борис Грінченко.

Запитання: Як помер козацький отаман?

² сайгак — дике степове звіря з породи кіз.

44. Подоржній серед степу.

Це було в Петрівку: зелена по пояс трава вкривала степи, колисалась, стелилась і, як море, грала. Набіжить вітрець, покотить хвилю, похилить, розібе її й вона заголубіє,¹ зажовтіє й зачервоніє квітками.

На синьому небі ні хмаринки. Сонце зверху обливає теплом і широким промінням, як золотим дощем, кропить кожен листочок, билинку, а з трави віддає свіжим, пахучим холодком. Дишеш, не надишешся, як буває в спасівські спеки, після довгої дороги не наситиш спраги, допавшись до холодної криниці. Здається, тільки видно небо й землю, а скільки ще навкруги тебе тієї Божої тварі!² Куди не глянь, під кожним кущиком, листочком коники, комашня, як розмальовані метелики миготять з квітки на квітку; високо під ясным небом вються вірли, хмарою літають дрохви, журавлі, хохітва,³ кібчики,⁴ неначе гвоздиком прибиті, на однім місці махають крильцями, виглядаючи добичі. Деколи зашумить, розвернеться трава й сайгак, злякавшись свого шелесту, летить, як на крилах, схиливши на хребет свої довгі роги. Кругом тебе все живе, дише, дзиркотить, висвистує, а далі не знаєш навіть, звідкіля являються озера, котять хвилю за хвилю і, як море, вкривають землю, лиш де-не-де виринають могили. За хвилину щезають наче яка мана, і знов зелена трава скрізь стелиться по степу. Весело глянути на ці степи запорізької України. Вони очі до себе приковують, а серце мліє, сумні думки летять у невідомий край, а за ними рветься дума, бо нема задля неї спо-

¹ заголубіє — стає голуба (синя). ² твар — створіння.

³ хохітва — меча хихотка. ⁴ кібчик — кобець, сокіл червоноокий.

чинку на землі, як нема людині захисту на широкому степу.

Жара починала меншати, сонце наближалось до землі, окружившись довгими паростями проміння, неначе підняло сто рук, щоб обняти степи на добраніч; вітерець з лісу повівав холодком і розносив квітчані пахощі. В свою чергу озвались вечірні пташки: підподьомкали перепели, деркотіли деркачі, висвистували вівчарики, кигикали і квилили, літаючи, чайки. Аж ось у траві неначе іскра блиснула, вдруге — і зникнула; знов загорілась, і з'явився, неначе з землі виріс, на вороному коневі запорожець у червоному жупані й кабардинці⁵ набакир⁶. Ремінний пояс врізався в його тонкий стан, за поясом сторчали пістолі, з боку висіла шабля, за плечима мотався кріс.

Вечоріло. Широкі тіні простяглися й мережали степ; захід сонця занявся полум'ям і обливав ярким світлом верх гори з могилами. Запорожець кинув очима в долину, шукаючи, на якій би йому могилі заночувати. Дивиться, — на самій найвищій щось чорніє. Спершу здалось йому, що це яструб, а як став підходити, то побільшало, неначе орел; ще проїхав кілька гонів ближче-ближче, роздивився, аж то чоловік. Сидів черухомо, як кам'яна баба,⁷ вкопана на могилі.

— От і добре, — пробубонів запорожець, — післав мені Господь товариша.

Олекса Стороженко.

Запитання: Як виглядав український степ?

⁵ кабарда — рід оленя; кабардинка — шапка з хутра кабарди.

⁶ набакир — на бік.

⁷ кам'яна баба — грубо отесаний з каменю пам'ятник з давніх часів. Ці статуї поганських божеств заховалися скрізь на українських степах.

45. На Дніпрових порогах.

1.

Над Дніпром, коло славних порогів, в селі Старому Кодаку, жив собі молодий керманич Карпо Летючий. Він був, як і всі керманичі, потомком славних запоріжців і мав увесь хист,¹ усю запорізьку вроду. Високий, чорнявий та кучерявий. Ще змалку брав його батько з собою на байдаки та плоти,² переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі запори, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс біля них. Карпо любив летіти стрілою прудким козацьким ходом через пороги, летіти птахом з лави на лаву та любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве Звонець,³ або Дід³ і обливає каплями його гаряче лице.

Отаман керманичів любив Карпа, настановив його дядьком,⁴ не вважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

От раз приплив до порогів великий байдак якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, керманича найпевнішого, найліпшого, — каже багатий купець до отамана.

Вимірили байдак, взяли з нього трохи ваги та приробили довжезне стерно.⁵ Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблагословився в отамана й вилетів вірлом на байдак. Всі спершу сіли по українському звичаю, потому впали на коліна й помолилися Богу. Ніхто не знав певно, чи вернеться живий додому.

¹ хист — вдача, здібність.

² пліт — дараба, сплав.

³ Звонець, Дід — назви дніпрових порогів.

⁴ дядько — стрий, також старший чоловік; в тому випадку наставник, старший.

⁵ стерно — довге весло, спереду човна, яким провідник управильноє напрям дороги.

— Щасти ж, Боже! — промовив отаман до Карпа, — як щасливо бернешся додому, то дам тобі велику, велику плату, що маю найлюбішого й наймилішого. Пам'ятай! Моє слово тверде! — промовив отаман, ще й сивим вусом моргнув.

— Гребім! — крикнув Карпо на гребців, ще й рукою махнув.

Гребці запустили гребки⁶ в воду. Байдак знявся з місця й полетів, як птах. Коло стерна стояв, як той явір високий, Карпо Летючий. Серед Дніпра на судні в прозорому повітрі малювалось його молоде обличчя, біла сорочка, червоний широкий пояс.

Погода була тиха та ясна. Надворі був гарний, теплий ранок. За Дніпром починало червоніти небо широкою смугою. Вода в Дніпрі стояла тиха та гладенька, як скло. А там десь далеко внизу вже стогнав, неначе під землею, перший поріг Кодацький.

— Шамни⁷ разом, друзі! — крикнув Карпо. І гребці шамнули, а байдак полетів, неначе на крилах.

На гладенькій, як дзеркало, воді почали скакати неначе білі баньки, а булькотячи, знову ховалися в воду. Поріг був недалечко!

— Досить! — крикнув Летючий і всі гребці підняли гребки.

— До стерна! — командував він і всі кинулись до стерна, щоб направити байдак просто на прохід.

Зашуміла вода й заревіла. Кодацький поріг появився цілий від берега до берега, ввесь білий, вкритий піною. Байдак загудів і полетів з лави на лаву рівно, як стріла. В одну мить пронесло його через поріг. Вода обризкала гребців і присипала

⁶ гребок — весло.

⁷ шамнути — вдарити веслом.

Карпові кучері. Судно тихо загуділо, як порожня бочка. Всі перехристились.

Карпо не зглянувся, як байдак минув пороги: Звонецький, Сурський і Лоханський. Його смілива й горда душа палала щастям. Водяна курява й каплі тільки прохолоджували йому обличчя.

Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід, чи Ненаситець. Погода на Карпове щастя була все тиха та ясна. Сонце обсипало гарячим світлом білі пороги й чорні Карпові кучері. „Дід” усе ревів та стогнав, усе дужче та дужче, неначе десь ревіла череда волів, неначе десь стріляли з гармат, або дзвонили у великі дзвони. Від берега до берега появилася на Дніпрі білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля й перед Карповими очима виринули з води всі дванадцять „Дідсвих” лав, страшних і сердитих. Карпові вдарило серце живіше у грудях. Байдак уже був направлений стерном якраз на хід і летів, як стріла.

2.

Аж ось — де не взявся нараз несподівано вітер. Вітер подув трохи збоку. Коло самісінького порога вода вкрилася наче чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс трошки на бік. У душі в Карпа похололо.⁸ Він сам кинувся до стерна, кричав на гребців, махав руками, налягав на стерно грудьми. Але ніщо не допомогло.

Велика сила вхопила байдак і знесла на бік. Байдак полетів з лави на лаву й черкнувся⁹ дном об Зелений Камінь, який одначе не шкодить байдакам. Судно разом загуділо, наче крикнуло і знов полетіло, як стріла, та все звертало вбік. Ще нижче

⁸ в душі похололо — душа застигла, налякався.

⁹ черкнувся — вдарився.

його вхопив страшний Крутько і обкрутив кругом себе. Байдак застугонів,¹⁰ зачепився довгим стерном на Крутька. Стерно хруснуло,¹¹ як трісочка, переломилось натроє. Тепер усе пропало, все згнуло!

Карпо і гребці зняли руки до Бога.

Вода вхопила байдак, як легеньку трісочку, крутила його на всі боки, понесла й кинула на лаву. Судно заревіло перед смертю, затріщало страшно, аж перемогло великий клекіт Ненаситця³ і впало на гостру скелю. Каміння відбило йому весь перед. Колодки полетіли вниз і розбилися на маленькі поліна. Частина судна зачепилася на скелі. Люди, як птахи, трималися за верівки.¹²

Пекло не було таке страшне, як Ненаситець! Зверху ревіла вода, внизу кипіла хвиля. Цілі гори білої, ревучої піни бились об каміння, скакали вгору, закручувалися гребенями і знов падали назад на каміння. Від берега до берега наче лютувала біла водяна буря. крутились вихри, вертілись вири, наче все те викладав підземний вогонь, або заховані на дні вітри.

Внизу від порога керманичі вже побачили розбитий байдак. Поплили човни спасати живих людей і крам. Один був уже наблизився до скелі, де висів байдак, уже керманичі кидали верівку гребцям та в цій хвилині зімліли руки в Карпа. Він пустив байдак і пірнув у кипучу хвилю.

— Пропала навіки моя честь! — крикнув Карпо і впав у білу кипучу хвилю.

Карпо тільки й памятав, що вода клекотіла, крутила ним, кидала його то вгору то вниз, як вода

¹⁰ застугонів — задуднів, застогнав.

¹¹ хруснуло — тріснуло, переломилося.

¹² верівка — шнур, або галузь скручена, як шнур.

в печі кидає зерном у казані. Вже вода залила йому вуха й рот. Карпо вже ждав, що вода от-от ударить ним об скелю і роздавить його, як пелюсточку. Коли це він почув, що разом так полетів униз, у якусь безодню і стратив пам'ять.

3.

От прокидається Карпо і дивиться, аж він лежить на сухому. Полапав він рукою кругом себе й налапав м'який мох, а під мохом твердий камінь. Відкриває очі, — і бачить світ.

— Боже мій! Де це я? Чи мене витягли, чи я вмер, чи це мені сон сниться? — подумав Карпо і глянув угору.

Високо над ним висіла водяна стеля. Він почав придивлятись і побачив, що там угорі лилася вода, текла, пінилась, і навіть шуміла, а через скляну стелю синіло небо, а серед неба світило ясне сонце. Біла піна купами летіла і часом заслоняла сонце, неначе хмара; а через піну, через хвилі мінилось сонце: то синіло, то червоніло, то жовтіло, то знову блищало, мов золото.

Глянув Карпо кругом себе і побачив, що він лежить на скелі. Під водою стояла, як стіна, рівна скеля від одного Дніпрового берега до другого: то була одна лава Ненаситецького порога; а там далі, нижче, знов стояла друга рівна скеля, така сама, як і перша. Кам'яні стіни були вищі від високої дзвіниці, а поверх них лився цілий Дніпро і послався над ними водяною стелею. Два чоловіки ішли просто до того місця, де був Летючий. На них були сині контуші.¹³

— Еге, ти, хлопче, з України? — промовив один з них, і голос його розсипався між скелями, як весняний перший грім.

¹³ контуш — козацький плащ.

— З України, — тихо обізвався Карпо.

— Чи вже ж тепер на Україні стали такі маленькі та мізерні люди, як оце ти? — спитав один чоловік, і обидва вони якось жалібно усміхнулись.

Карпо, глянувши на їх несказанну красу, трохи опам'ятався і став сміливіший.

— Отакі, як бачите! — промовив він.

— Хто ж ти такий, хлопчику? — спитали вони.

— Я лоцман на порогах, Летючий на прізвище, — сказав Карпо, а імени свого все таки не пригадав.

— Правда, ти розбив байдака?

— Правда, — промовив Карпо, і та гірка правда вийшла йому на память, як дуже давній, Богзна колишній сон.

— Ходи ж із нами, — сказали ті люди і повели Карпа далі, ставши по обидва боки.

— А знаєш, хлопчику, хто ми? — спитали вони в Карпа.

Карпо тільки глянув на їх чорні очі і великі шовкові вуси.

— Ми козаки-запоріжці. Чи ти чув що про запоріжців?

— Чув, що колись за порогами була Січ; мені покійник батько дещо розказував.

— Отож, щоб ти знав, тут тепер запорізька Січ, — промовив один запорожець, — ото бач, як москалі зруйнували Січ, а помочі нам не було де взяти, то нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш — ондечки далеко, далеко ворущаться попід гаєм за отою скелею наче червоні квітки? То наше січове товариство.

І обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі вони троє ввійшли в невеличкий лісок. В цім ліску зовсім не було тіні; скрізь попід дерева блищав однаково ясний, теплий світ.

Карпо озирнувся набік і побачив, що через обох запоріжців було видно кожне дерево, кожну квітку. Запоріжці здались йому тінню, одначе він і кришки не злякався, бо страху там зовсім не було на тому світі.

Зараз за ліском вони стріли інших козаків. Запоріжці сиділи на зеленій траві гуртками, сиділи на дрібному камінні, стояли по два, по три, розмовляли між собою і всі поглядали на Карпа, як на якесь диво. Всі козаки були високі, рівні та здорові; всі були гарні, повбирані в гарну одежу, неначе в свято або в неділю. Вони стиха розмовляли, а Карпові здавалося, що то ревуть страшні Дніпрові пороги.

— Оце наш січовий курінь! Ми побачимо ще не один курінь, поки дійдемо до нашого куреня, — промовив один запорожець.

— До гетьмана! до гетьмана! — закричали деякі запоріжці, і слідком за Летючим і за його двома проводирями посипали всі козаки.

4.

От вони йдуть та йдуть. Карпо побачив сад, увесь зелений, весь засажений квітками, а з того саду лився чоловічий голос, та такий же гарний та дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старинну. Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала. Карпо ввійшов у сад і побачив, що ту думу співав сивий кобзар, сидячи на камені, а кругом нього сиділи й стояли козаки і слухали старинну думу про козацьких гетьманів, про славні давні літа на Україні.

Карпа повели через сад між двома рядами високого дерева, на яким срібний лист був перемішаний з золотими яблуками та грушками, з кора-

левими вишнями та черешнями, з китягами винограду з дорогого каміння. Ввесь сад блищав, як сонце. А там за садом стояв простий зелений дуб, а під дубом на камені сидів гетьман.

На гетьманові була висока шапка, а з шапки набік висів золотий вершок; він був підперезаний золотим поясом і обутий у червоні чоботи з золотими підківками. Спершись одною рукою на широкий меч, гетьман держав у другій руці булаву з щирого золота, обсіпану дорогим камінням, яке блищало, як проміння. Вся булава так світилась, неначе гетьман держав у руці сонце.

Гетьман кинув оком на Летючого.

— Чи ти, хлопче, з України? Як же ти зайшов до нас? Чи не наслав тебе до нас Бог і народ?

— Я розбив байдака на порогах і не знаю й сам, як я сюди зайшов.

— Скажи ж мені, сину, що там діється на Україні?

— Нічого, — відповів Летючий.

— Чи памятають на Україні про гетьмана й козаків, чи згадують?

— Трохи памятаємо. Старі люди дещо розказують. Дещо чули від кобзарів.

Гетьман важко зідхнув і поклав свою булаву на камінь. З каміня так і бризнули левкої та фіялки кругом булави, а виноград оплів навкруги камінь і послався по траві.

Карпо вгледів нове диво. Дивиться він — стоїть одним один зелений кущ: то був кущ калини. Зверху на кущі червоніли спілі ягоди, а середина куща була облита білим цвітом. Під самісіньким кущем блищала в калині криничка. Аж чує Карпо, хтось співає пісню і співає голос дівочий. Карпо чув усякі голоси, та ще зроду не чув такого тарного, рівного, високого, дзвінкого та голос-

ного! Той голос співав українську пісню. Карпові здалося, що цей голос ллється або з калини або з криниці.

5.

Один дід пішов до криниці, набрав у пригорщі води і тричі бризнув на калину. І Карпо бачив, як червоні китяги калини ставали квітками та стрічками на голові чудової дівчини, ставали рум'янцями на повних щоках; він бачив, як білий цвіт ставав білим лицем, білою сорочкою, як криничка стала відрами. Де був куш калини, там стояла чудова дівчина і брала воду з криниці. Коли придивиться Карпо до тої дівчини, аж то дочка отамана Музики. Як дві краплі води, Олеся Музиківна! Такі самі в неї були великі карі очі, такі ж маленькі губки, такі ж довгі чорні коси. Навіть такими квітками була в неї вишивана сорочка.

— Олеся! Чи вже ж ти мене оце не пізнаєш? — промовив Летючий.

— Я не Олеся; я Маруся Музиківна, — тихо промовила дівчина, але де це я? Боже мій! де ж моя мати?

Один дід почав говорити до дівчини:

— Ти стояла отут уже сто літ. Твій рід і тепер живе на Україні, — то ваше вже ляте коліно.

Гетьман згорнув руки, подивився на Марусю і промовив:

— Іди, Марусю, з цим хлопцем на Україну. Іди і, коли людям добре жити на Україні, то оставайся там і кінчай свій людський вік; а коли людям погано жити, то ти вернешся до нас, знов отут перед хрестом станеш калиною і розкажеш і виспіваш нам про Україну. А ти, діду, винеси Марусю та Карпа на той світ! — промовив гетьман та махнув рукою на одного діда.

Той дід зараз став орлом, вхопив на себе Ма-

русю та Карпа, махнув широкими крилами. Водяна стеля так і розступилась на три сажні, неначе від великого вихру. Орел поніс їх обое понад страшними Дніпровими порогами.

Пишно заблищав Дніпро між берегами; зеленіли українські степи, ліси, поля; знов забілили великі городи й села. Орел почав спускатись на правім березі Дніпра, де колись була Січ. Він глянув на той острів, де й сліду козацького не зосталось, де козацькі могили заросли буряном.

Орел гірко заривав, тихенько зсадив на беріг Карпа та Марусю, а сам знявся і впав у білу кипучу піну Ненаситецького порога.

6.

Довго сиділи Карпо і Маруся над Дніпром і відпочивали. Перед ними була чудова картина Дніпра, облитого сонцем. По обидва боки Дніпра стояли високі сірі скелі. На воді скрізь були розкинені зелені острівці, оброслі високим очеретом та лозою. Між островами й на островах сторчало каміння, зеленіли верби. А пороги все ревли та гули, наводили думи на душу.

Вже сонце стало на вечірньому опрузі. Карпо й Маруся встали і пішли на степ.

— Проведи ж мене, козаче, до мого батька до хутора Чаплів. Я тобі спасибі скажу.

От ідуть вони та йдуть і вже далеко відійшли від берега. Степ почав розстелятись далеко-далеко і зеленів, скільки засягали очі. Трава зеленіла, квітки пахли, птиці співали в синьому небі.

— Степи мої, степи мої! Ви й досі такі гарні та зелені, як колись були, — промовила Маруся.

От пішли вони далі. Ідуть вони, а там на степу ростуть баштани.

— Оті жита, чиї вони? — спитала дівчина баштанника.

— Панські!

— А де ж людське? де ж козаче?

— Отам трохи людського ік селу! — гукнув дід із куреня.

Маруся стала смутна-смутна! В неї з'явилась думка стати калиною і вернутись до свого любого гетьмана, щоб співати йому вічно пісню.

Пішли вони далі.

— От і Чаплі! — промовив Карпо.

Вже сонце стояло низько, як Маруся з Карпом прийшли над балку. Вона відразу пізнала цю балку... і тепер на балці стояла така сама невеличка хатка, обгороджена низеньким тином, обкопана ровом, обсажена садком, а на окопі — висока берега.

Маруся ввійшла в хату. В хаті було дуже бідно. Коло віконця сиділа старенька жінка. Вона була трохи похожа на Марусину матір! Маруся так і кинулась їй на шию і назвала її своєю матір'ю.

— Що це з тобою, дівчино? Я не мати твоя, а ти не дочка моя, — тихо промовила жінка.

— Але ж це хата Петрова Музиччина? — спитала Маруся.

— Музиччина — тільки не Петрова, а Васи́лева, а я Васи́лева жінка.

Маруся стала і руки опустила. Вона зрозуміла, що то була дуже давня річ на світі.

7.

Маруся вийшла з хати, подивилась на обідрану повіточку, на вбогу оселю, потім пішла в садочок і довго дивилась на зелений степ, на балку, засажену вербами. Походила по садочку і стала плакати... потім стала коло криниці, ще раз глянула на убогу хату, на вишні, ще раз глянула на синє, глибоке небо, все залите останнім червоним промінням сонця. Сонце впало десь у степу, неначе пото-

нуло; останній червоний промінь зачепився на хмарці і розтопив її на червоне золото. Маруся глянула на цю хмарку, зідхнула важко і знов стала калиною. Знов на тій калині зачервоніли зверху спілі ягоди; кущ навкруги зацвів білими квітками. Настала чудова зоряна ніч, і калина вмилася росою... роса закапала в криницю... то були Марусині сльози. В криниці так і піднялася вода, полилася через край по траві, потекла річечкою аж до сього Дніпра.

Карпо все те бачив і не здивувався після того дива, що він недавно бачив. А вдосвіта вся сім'я Музиченків вийшла в садок дивуватись, де то за ніч виросла і зацвіла калина і сповнила росою з листя всю криницю водою...

А гетьман і запоріжці все стояли і поглядали на те місце, де стояла калина. І в той час, як Маруся стала калиною в Музиччиному садочку, в той час запоріжці побачили, що знов зазеленів кущ калини, зачервоніли ягоди, — забілили квітки. А під калиною знов заблищала криничка, ще й вода бовталась у криничці, неначе хтось от-от тільки що набрав з неї води. І в той час знов заспівав пісню чудовий дівочий голос, тільки та пісня була ще жалібніша, ще смутніша.

Іван Нечуй-Левицький.

Запитання: Чим займалися лоцмани?

Як давно перепливали через Дніпрові пороги?

Яку мав пригоду на Дніпрових порогах лоцман Карпо?

46. Про Січ і життя запоріжців.

Славна Запорізька Січ була вартовою сторожею, яка боронила волі й віри українського народу проти татар та турків. Запорізькою звалася вона тому, що стояла за Дніпровими порогами.

В останні свої часи стояла Січ біля річки Підпольної, що вливається до Дніпра.

Січ була вільним товариством лицарів. До цього товариства приймали кожного охочого, щоб лише любив свою віру, слухав і корився товариству та батькам отаманам, щиро й вірно служи їм і боронив віри й волі.

Всі січовики вважалися за братів — товаришів. Були вони грецької віри. Покровителькою й заступницею Січі вважали запоріжці Божу Матір. На Січі була церква Покрови Пресвятої Богородиці. У запоріжців був такий лицарський звичай, що підчас читання євангелії в церкві всі січовики виймали до половини шаблі і тримали їх, поки не прочитано євангелії. Цей звичай був ознакою того, що лицарство було готове боронити тої правди, яку голосить свята євангелія.

Отаке військове життя й сусідство з хижою¹ татарвою приневолювало запоріжців раз-у-раз бути готовими до війни та зложити лицарські кості в бою за волю й віру.

Тимто запоріжці не вдавалися в ніяке господарство. Кінь та добра зброя — то майно козака-запоріжця! Запоріжці не орали землі, не сіяли хліба (а земель у лицарського товариства було доволі). Спершу лежали ті землі пустарями. В безмежних запорізьких степах виводилися табуни диких коней. Згодом почали запоріжці закликати на свої вільні степи охочих людей. Приходили сюди люди з України й Волощини; товариство радо їх приймало, наділювало землями й вимагало, щоб вони, осівши, орали землю й сіяли жито.

Отак на запорізьких землях почали коло Січі заводитися хутори² й села.

¹ хижий — розбійничий. ² хутір — середнє, самотнє господарство.

У спокійний час ловили запоріжці рибу, полювали на дичину, якої, особливо диких кіз, було тоді на запорізьких землях дуже багато. Освіту й освічених людей січове товариство вельми поважало. В самій Січі була школа, де у спокійний час училися козаки читати й писати. Часто привозили запоріжці з війни велику добичу, але самі з них не користали, бо більшу частину роздавали на манастирі й церкви, а перш усього на вбогих.

Завзятий і відважний вояк був кожний запорожець! І бився і вмирав запорожець, як правдивий герой! Нападе, було, на запоріжців татарська орда; коли бачать козаки, що в татарви велика сила й не справитися їм з нею в бою, то пускалися на хитрощі;³ свої степи знали запоріжці, як свою долоню. Не було, правда, в степах битих доріг, це було просто сухе, зелене море, покрите травою до пояса, або й у чоловіка заввишки. Але що там запоріжцеві дороги! По корчах, по могилах, по багнях та по вітру найде запоріжець путь у степу, не заблудить! Так оце, як тільки побачать запоріжці, що в татарви більша сила, зараз розлітаються, немов вірли, на всі сторони й полягають хто в багнях, хто в яру, хто в тернах, а хто в траві. Кинеться татарва, гляне туди-сюди, нема козаків! Вернеться вона назад, а козаки тоді в догін⁴ за нею з рушницями! Палять, а нікого не видно. Так і розженуть ворогів. Коли ж отаман уважав, що можна міритися силою з ворогом, вистало йому тільки подати знак. Козаки зліталися вірлами й билися, наче леви!

Головою всього славного запорізького війська був кошовий⁵ отаман, а під ним були вже

³ хитрощі — хитрі способи.

⁴ в догін — в погоню.

⁵ кіш — табор; кошовий отаман — начальний провідник цілого січового війська.

курінні⁶ отамани. Одначе кошовий отаман у всяких важних справах не міг сам нічого починати, а скликував раду січовиків і, як громада сказала на раді, так він і мусів робити. Громада, значить, правила запоріжцями; вона ж вибирала вільними голосами на раді отамана. Вибравши кошового отамана, козаки по-своєму звичаю поздоровляли його, говорячи:

— „Дай тобі, Боже, батьку отамане, довгий вік і журавлиний крик”. Потім посипували йому голову землею на знак того, що він залежний від товариства. Отамана вибирали на один рік; коли він чим провинився, то рада скидала його й до року, а коли добре отаманував, то вибирали і на другий рік.

Найславнішим кошовим отаманом був Петро Конашевич Сагайдачний, який разом з гетьманом Ходкевичем воював славно проти турків під Хотиним.

Запитання: Який був устрій Січі і чим займалися запоріжці?

⁶ курінь — хата, шатро; курінний отаман — начальник (старшина козацького відділу), який проводив одним курінем.

V. Весно, весно, весняночко...

47. Веснянка.

Дивувалась зима,
Чом це тають сніги,
Чом леди присли всі
На широкий ріці?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт бересь,
Що теплом пронима?

Дивувалась зима,
Як це скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає щодня?

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг
Проклюнутись цвітки
Запахуці, дрібні?

І дунула на них
Вітром з уст ледяних
І пластом почала
Сніг метати на них.

Похилились цвітки,
Посумніли, замклись;
Шуря - буря пройшла, —
Вони знов піднялись.

І найдужче над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

Іван Франко

Запитання: Які зміни в природі наступають на весну?

48. Весна.

— „Весно, весно, весняночко,
Прийди до нас, паняночко!
Розвій хмари сніговії,
Розбий мости крижанії.¹
Здійми чари зимовії,
Зрости² трави шовковії.
Посій квіти запашненькі,
Приводь пташки голосненькі.
Весно, весно, відізвися,
Прийди до нас, не барися!³
Ти ж, сонечко золотее,
Віднеси прохання тее
В вирій, любую країну,
Де живе весна-дівчина!”

Красне сонце не барилось,
Вніч за морем опинилось,
До віконця припадає,
Мандрувати підмовляє;
А веснонька-дівчинонька,
Коханая дружинонька,
Відчинила віконечко,
Привіталась до сонечка;
Стала зараз поспішатись,
В мандрівочку виряджатись.⁴

Умилася росицею,
Утерлася зірницею,
У озерці видивлялась,
Прибиралась, одягалась
У сорочку-серпаночку⁵

¹ крижанії — ледовії.

² зрости — зроби, щоб вирости.

³ не барися — не бався, не затримуйся.

⁴ виряджатись — вибиратись (у дорогу).

⁵ сорочка-серпаночка — сорочка з дуже тоненької, прозорої матерії

З рожевого туманочку,⁶
У спідничку зелененьку,
У контушик⁷ блакитненький,
У віночок із квіточок,
У намисто із зірочок
Та з перлистих росиночок.

Вийшла весна на ганочок,
Покликала весняночок.
Весняночки гожі, жваві,
Весні воза споряджали:
Та драбини із билини,
А колеса із калини;
Квіточками вимощали,
Дрібних пташок запрягали.

Сіла весна у візочок,
Взяла в руки батіжочок,
Із вербички зеленої,
Не простої — свяченої;
В другу руку крашаночку,
Мальовану писаночку.

— „Гей-же, гей-же, щебетушки,
Веселії політушки!⁸
Нумо, нумо, поспішати,
Сиву зиму воювати!
Жовнірики - журавлики,
Попереду виступайте,
Ви у сурмі вигравайте,
Викликайте зиму в поле,
Повоюймося на роздолі;
Ой, хто кого переборе,
Зажене за сине море!”

⁶ туман — мряка.

⁷ контуш — рід верхньої одежі, плаща.

⁸ політушки — жваво літаючі.

Веселенько сонце сяє,
Летять пташок цілі зграї,
Несуть вісті летючії.
Для зимоньки пекучії.
Зима - баба, як зозуля,
В темний ліс мерщій майнула,
У ярочках заховалась,
Ревно слізьми заливалась.
Як потекли її сльози,
Підтопила і мороза;
Він побачив тее лихо,
Осідлавши вітра, тихо
Знявсь досвіту та й полинув
У північну країну.

Світить зоря, світить ясна,
Їде весна, їде красна
На плужечку, на борінці,
По лугах, степах, по нивці;
Де поклала борозненьку,
Там трава вже й зелененька,
Де на спочинок звертає,
Там пролісок розцвітає.
Доорала аж до яру,
Принесла на зиму кару:
Як махнула гербичкою,
Розлилася водичкою;
Як писанку покотила,
Зовсім вмерла зима біла.

Усміхнулась весна жвава,
Зозуленька закувала.
Як гукнула веселенько,
Обізвався соловейко.

А ми тее зачуваймо,
Весну красну звеличаймо,

Заплітаймось у таночки,
Заспіваймо весняночки;
„Весно, весно, весняночко,
Хвала тобі, паняночко!”

49. Притча про сівача.

Ось вийшов, щоб сіять, сівач у поле й сіяв...
А вітер зерно йому всюди розвіяв.

Багато упало його край дороги,
То там і попало проходом під ноги.
І хижая птиця з степів налітала,
Додолу спускалась і зерно клувала.

Немало зерна в каменистую землю лягло
І, доброго корня не давши, зійшло:
А сонце з полудня його припало,
Гарячим промінням своїм присушило.
І бідне пожовкло, — пожовкло й зівало:
Землі під корінням було йому мало.

А деякі зерна то вітер поніс
В бурян нависний, що й несіяний ріс;
І там би то їх був гаразд положив
Та скоро бурян їх зовсім заглушив.

Даремне їх дощ струєю рясною
І зорі кропили небесною росою.
Ті зерна лежать, мов рости не пора...
Немає від них і не буде добра!

Лиш зерна тії, що в добрую землю лягли,
Тії урожай шістдесят, або й сто принесли.
Так добра земля, як пора настає,
Не тільки що істину,¹ але й лихву² дає;
Її мов і сонце щадить і не сушить посуха, —

А хто має вуха, щоб слухать, хай слуха!

В. Александрів.

Запитання: Як працює весною на полі хлібороб?

50. Великодня ніч і свячення паски.

Надворі темно, по хатах світиться. Небо вкрилось зірками. Тихо по селі.

Аж ось закрипіли одні ворота й другі, почулись людські голоси, люди рушили до церкви. Поїхали возами шляхом. На возах наскладали свячене, понасаджали старших дітей; дорослі йдуть біля возів, а інші просто через гору межами. Дома лишилися тільки хазяйки з малими дітьми.

Посеред темряви сяють маленькі вікна дерев'яної церковці. В церкві, на цвинтарі й попід дзвіницею повно людей; поза цвинтарем цілий табір волових і кінських возів. От-от дочитаються Христа. Дочитались. Засяла церква ще більше, задзвонили в усі дзвони й потомлений безсонною ніччю нарід стрепенувся. Радісно залунало попід церковною банею: „Христос воскрес із мертвих, смертю смерть поправ і сущим во гробіх живот дарував”.

¹ істина — основа, капітал, стає майно, гріш (в тім випадку збіжжя посіяне в землю). ² лихва — великі відсотки від грошей.

Гучно на священникове „Христос воскресє!” відпо-відають люди: „Воістину воскресє!” і другий раз і третій раз — і виходять з церкви. Понад чуба-тими й завітчаними в вінки, людськими головами пронесли з церкви корогви і хрести.

Кругом церкви на цвинтарі поуставляли свя-чене, а самі стоять за ним стіною, заступаючи собою передсвітній вітерець, що пролазить поза комір і в рукави одежі, освіжує всіх і не гасить засвічених при свяченім високих свічок. Парубки несуть корогви, що їх посправляли за колядні гро-ші. Дяки, а з ними всі люди тягнуть „Христос

воскресе”, а священник благословить і кропить свя-ченою водою паски. Титар¹ і паламар, ідучи за свя-щеником, відбирають від кожної миски і від кож-них ночовок² по дві крашанки й надгорілі свічечки. Ті, що біля них уже священник пройшов, збирають свячене, завязують миски у скатерті й товпляться до виходу з цвинтаря. Людський говір покриваєть-ся гомоном дзвонів. Усі радісні, прибрані в ліпшу одіж, христосуються, відтак розходяться по дво-

¹ титар — старший брат церковний.

² ночовки — рід коритця.

рах. Вулиця повна возів та людей. Просвітилось небо на сході й невеличкі хмарки пливуть, попідзолочувані знизу промінням сонця, що ще не виплило на небо.

Запитання: Як обходимо в нашому селі Великдень?

51. „Христос воскрес!”

1.

Тоді припадали Великодні Свята на 7. день квітня. Памятаю це добре, бо ці Великодні Свята довелося мені провести перший раз у мому житті далеко від рідної сторони, далеко від знайомих, приятелів і родини, в диких і пустих горах, близько чорногорської границі.¹

У Великодню Суботу довідався я, що моя сотня призначена йти на передню сторожу до сусіднього містечка Броду.

Після обіду зібралася ціла сотня, і ми прийшли гірськими стежками, по двох, правим берегом бистрої Дріни² до Броду. З цілої сотні зробилася довжезна ковбаса, яка хиталася, мов повзаюча гадюка, бо на такій дорозі про рівномірну ходу не могло бути й бесіди, а наш барабанник ніс бубон на плечах хіба тільки тому, що так припис велить.

По годині такого маршу станули ми на місці, розтаборились під самою величезною горою Чорний Верх і переночували. Досвіта сіпнув мене за чобіт вістун³; я прокинувся, була 3. година рано. Пора йти до міста, що над притокою Дріни, якого я з моїм відділом мав стерегти. Я вийшов з шатра,

¹ Чорногора — край на Балканському півострові.

² Дріна — річка, притока Сави, яка впадає до Дунаю.

³ вістун — військовий підстаршина.

протираючи очі; мої люди були вже готові, і ми рушили вперед.

Пройшовши кількадесят кроків, ми наче з рукава на стіл висипались на просторі рівнину. Перед місяцем стояло тут містечко Брід — тепер одна руїна. Ні однісінької хати, хіба де-не-де сторчить зачаділий комин, наче чорний зуб у роті трупа.

А тут на синьому небі зірки одна за одною погасають; ніодної хмариночки. Небо від сходу щораз ясніше, жайворонки пробудились і пісенькою зустрічають схід сонця. Всюди пахне весною, всюди земля зеленіється, всюди — крім тих місць, де стояли хати, довголітня людська праця, а тепер жертва гармат.

2.

А мої думки линуть у рідну сторону. Що там тепер роблять? Мабуть уже посвятили паски, вже христосуються. А я тут самотній, на ворожій землі, між народом, якого я прийшов воювати. Та чи почую я ще коли радісну воскресну пісню?

Нараз чую за собою тихенький спів на стару, добре мені знану ноту: „Христос воскрес із мертвих”. Я здригнувся; мені в першій хвилині здавалося, що я в своїй церкві. Оглядаюсь, — а тут замість мирян⁴ машерують за мною мої товариші долі. Вони зараз перестали співати, бо було гостро наказано машерувати тихо, без шуму. Та ба! Нині такий день, що вибачай, пане команданте! Автім, тут рівнина, ворога не видно.

— Співайте, хлопці, дальше, тільки не голосно!

Мої хлопці завели знову тихенько „Христос воскрес”. Я відвернувся від них та таки не здержав сліз... сліз радості. Ось і тут довелося почути воскресну пісню! Цього я перед хвилиною ще не

⁴ миряни — люди.

надіявся та гадав, що я самотній... Забув, що коло мене свої люди, земляки, українці - бойки з-під Самбора. В мене серце віджило.

Переплили ми в двох гуртах човном бистру Дріну, перейшли стежкою попід темною найвищою скелею та й уже ми на місці коло містка, що нам казали стерегти. Я розставив варту та й став розпоряджатися по-своєму.

Під горою стояла самотня босняцька хата, причіплена до скали, мов ластів'яче гніздо!

— Гей, хлопці! Покличте мені з оцеї хати босняка! Та лиш не страште його, кажіть, що маю з ним дещо поговорити.

За чверть години бачу, ведуть мої бойки чорноволосого й чорнолицого босняка-турка. Турок боячись напасти, йде, як не свій, та все оправдується, що він з повстанцями не має ніякого діла, що повстанці погані й таке інше.

Я вийшов проти нього. Босняк кланяється низенько.

— Добар дан, комшію! (добрий день, сусідо!) — кажу, та прошу його, щоб мені продав десять яєць, бо в нас сьогодні такий „рамазан”,⁵ що без яєць годі. Турок аж зрадив, що тут іде лиш про яйця, обернувся, побіг мерщій до своєї хати й за хвилину приніс у мішечку яйця та ще з тяжкою бідою прийняв гроші.

Поступив я собі того разу трохи нечемно, що непотрібно наполохав турка, замість післати вояка купити в нього яєць на місці. Але так треба було зробити: якби був турок відразу знав про що йде, був би нізачо не хотів продати, як то нашим воякам у тому краю нераз траплялося. Отже треба було зайти турка політично: найперше трохи наполохати, а відтак приступити до діла.

⁵ рамазан — турецький празник.

Тим часом хлопці розложили ватру, приставили до вогню кітлик з водою і зварили яйця; наш кухар вийняв їх з окропу та, обібравши із шкаралупи, поскладав на бляшаній покривці від їдунки.

3.

— Є тут між вами, хлопці, який дяк? — питаю.

— Гир!⁶ — відізвався один, випростувавшись передо мною.

— Молитвослов є?

— Є, пане лейтан!⁷

— Воскресні тропарі⁸ вмієш співати?

— Чому ні! — каже мій дяк.

— Ну, зачинай та неголосно!

Мій дяк вийняв із наплечника старий молитвословець, отворив, де треба, відкашельнув, здіймив шапку і став стиха співати: „Воскресеніє Твоє Христе Спасе” та інші воскресні пісні. Ми всі, поздіймавши шапки, потягаємо за ним стиха. Та наш дяк не вдержав п’янісимо,⁹ затягнув голосніше, а чудова мелодія залунала герцеговинськими горами. Притім хлопцеві задрижали губи, сльози хлинули горохом і він, не мігши здержатись, розплакався, як дитина за мамою. Ніхто з нього не сміявся, бо і всім нам в очах стояли сльози. Кожний з нас був у цій хвилині деінде своїми гадками, — про ворожий край ми всі забули.

Проспівали вкінці „Христос воскрес”, а тоді я привітав хлопців тричі словами: „Христос воскрес!” — „Воїстину воскрес!” — відгукнули. Відтак узяв я бляшанку з яйцями, перехристив тричі й покрав на кусочки. З великого зворушення мені

⁶ гир — тут, є (німецьке: „гір”).

⁷ лейтан — перекурене: лейтант; четар, молодший військовий старшина.

⁸ тропарі — церковні пісні.

⁹ п’янісимо — музичний знак — дуже тихонько.

руки дрижали. Я промовив кілька слів до своїх вояків, згадав про родину, про дім на рідній далекій стороні та побажав усім щасливо додому вернутися та своїх у гаразді застати.

— Дай, Господи! — відповіли хлопці гуртом і кожний поділився зі мною кусочком яйця. Хлопці почали між собою цілуватися; кожному наче б камінь із серця зсунувся. Забулося всяке горе й кожний здався на Божу волю, надіючись, що молитва його буде прийнята.

Опісля поживилися ми кминковою зупою з військовим хлібом, а коли вже хлопці наїлися й наба-лакалися доволі, кажу:

— Грицю, сопілку маєш?

— Є, пане лейтан! — відказує Гриць, перший соліст на сопілці в цілій сотні, — але може ще не годиться грати, може ще не по утрені.

— Що ж порадиш? — кажу, — в нас уже по утрені, другої не буде цього року, а сумувати годі, бо згинеш, небоже, як муха в мазі!

Вийняв Гриць з кишені сопілку, облизав пальці одної й другої руки, відтак лизнув язиком по дірках здовж сопілки, подув з другого кінця і затягнув тужливої, гірської пісні, зробив малу перерву і взяв дрібненької. Мої хлопці розохотились, один бойцуньо таки не видержав і вівкнув¹¹ з цілої сили, аж усі гори відізвились. І гуляли, гуляли хлопці по герцоговинській мураві, поки вполудне нас не змінила друга варта. Ми верталися до табору в веселому настрою духа, неначе з празника.

Андрій Чайківський.

Запитання: Як обходили вояки Великдень на чужині?

¹¹ вівкнув — заспівав; вівкання — рід співу, де деякі слова відповідно затягається й дуже голосно вигукується.

52. До діброви.

Розвивайся, лозо, борзо, Зеленийся, рідне поле, Зелена діброво!	Наша рідна ниво!
Оживає помертвіла	Підіймися й колосися,
Природа наново.	Достигай щасливо!
Оживає, розриває	І щоб всяке добре сімя
Пути зимовії,	Ти повік плекала,
Обновляє свіжі сили,	І щоб світу добра служба
І свіжі надії.	З твого плоду стала.

Іван Франко.

53. Сонце та вітер.

Із вітром сонечко вело розмову
Про силу; хто з них двох міцніший був?

От слово та по слову,
А далі вітер так на заклад навернув:
— „Чи бачиш, їде ген козак по полю?
Як цупко¹ він напняв на плечі кобеняк!²
Отож хто дужчий з нас, хай буде це на знак:
Хто свитку з пліч зірве йому додолу”.

— „Ну, добре! Дми собі!” — так сонечко сказало.
І вітер шпарко полетів.
Надворі дуже сумно стало,
По небу хмари скрізь погнало,
А вітер по землі, крий Боже, заревів.
Наліг на козака, рве з нього одежину.
Зігнувся на коні козак,
До себе горне кобеняк
Та знай нагайкою по ребрах бє конину,
Хуртовина³ назад бідаху пре.

¹ цупко — сильно, міцно.

² кобеняк — короткий козушок.

³ хуртовина — буря.

За поли смикає, відлогу⁴ підіймає,
Аж шлях курить, трава в степу лягає,
А все одежі не здере.

Дув, дув, аж потом ввесь облився,
Із сили вибився, сердешний, — на бік плись.⁵

Тоді затихло враз і сонце з хмари блись,
Мов Божий мир ізнову народився.
Козак перехристився,
Конину зараз зупинив,
Бо страх нещасну заморив.
А сонце гріє все та гріє помаленьку.

Огріло Божий світ, почув тепло козак
Та й скинув кобеняк.

Євген Гребінка.

54. Сонце та хмари.

Ось сонечко зійшло і світить нам і гріє.
І Божий мир, як маківка, цвіте.
На небі чистому ген хмара бовваніє.
Та хмара надулась і річ таку гуде:

— „Що вже мені те сонце надоїло!
Чого воно так землю веселить?
Хоч я насуплюся, воно таки блищить;
Я полечу йому назустріч сміло,
Я здужаю його собою затемнить!”

Дивлюсь — і хмарами пів неба замостило,
На сонечко, мов ніччю, налягло: —
А сонце вище підплило
І хмари ті позолотило.

Євген Гребінка.

⁴ відлога — комір.

⁵ плись — плигнув, скочив.

55. Казка про бузька.

По створенню світу прикликав Господь Бог усі звірята до себе й наказав їм, щоб Йому служили.

До бузька казав:

— Дав я тобі сильні крила, могутній лет. Возьми оцей мішок і занеси його повітрям ген-ген через гори, ліси й моря аж до великої пропасти, яку на кінці побачиш. Там кинеш цей мішок і назад до мене вернешся. А ще тобі наказую: хоч як тебе кортіло б цей мішок розв'язати, не роби того. Памятай, не роби, бо з цього вийшло б велике нещастя для світу!

Вхопив бузько мішок сильним дзьобом, знявся високо під облаки й летить. Перелетів одне, друге море, — одні, другі, треті гори, минув ліси й полонини, а цієї пропасти як не видно, так не видно.

Втомився бідолашний бузько, хоч, щоправда, мішок йому ні трохи не заважив, бо був наче перце легкий, а то з Господнього наказу. Тільки страшна цікавість мучила його: пощо він цей мішок несе й пощо має його в пропасть кинути?

От він собі міркує:

— Спускаюся на землю та відпічну трохи.

Так і зробив. Зложив мішок на землю, з ноги на ногу переступає, відпочиває, та раз-у-раз зукоса на мішок поглядає.

— Що то таке може там бути?

Видко, щось живе, бо мішок ворухиться, трясеться, корчиться на всі боки. Ей, якби так зробити хоч малесеньку дірочку та й заглянути до середини!

— Не вільно, Господній наказ не дозволяє!

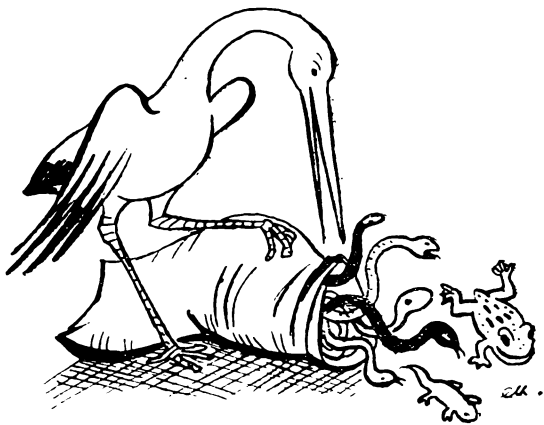
Ухопив бузько мішок і злетів угору. Але, видно, не відпочив ще доволі, бо мішок вида-

вався йому тяжчий та й цікавість щораз більше дошкулювала.

— Заглянути, чи не заглянути? — міркує.

Був наказ не розв'язувати мішка та не було заборони, щоб дірки не зробити. Адже в тім не буде нічого злого. Так йому щось до вуха шепче:

— Поглянь, поглянь!

І не видержав бузько. Спустився на землю і дзьобом підважив вузол шнурка.

Ледве це вчинив, шнур відскочив, а з мішка почали сипатися змії, вужі, жаби, ропавки, веретільниці і всяка погань, що повзе по землі.

Добулося все те з мішка та й стало втікати на всі боки. Бузьчище гонить за ним; хапає одно, хапає друге, до міха кидає, але гаддя виховзується йому з дьоба; що зловить одне, то друге вже втекло.

І так розповзлася погань на чотири сторони світу, поховалася по норах, під камінням, у скельних щілинах.

Страх перед Господнім гнівом, перший страх у житті, огорнув бідного бузька. Стоїть він на

своїх довгих ногах, мов у землю вкопаний. Аж ось чує він голос:

— Як сповнив ти мій наказ?

Почервонів із сорому бузько, довгий дзьоб і високі ноги стали, як кров, червоні.

По хвилині одначе очунав¹ трохи та й став виправдуватися: то мішок був надто тяжкий, то гаддя вертілося, і це і те, а один викрут більше брехливий від другого.

Слухав його Господь спокійно і, вислухавши, промовив:

— Не сповнив ти мого наказу, а крім цього, виправдуючись, збрехав. За злим учинком настає кара. Отже літай і шукай до кінця світу того гаддя, яке ти розпустив по світі. Воно буде твоєю поживою. А що ти голосу, який я тобі дав, ужив на викрути й неправду, тому відбираю тобі голос. І по всі часи будеш ти на собі носити пятно² сорому.

Таку казку про бузька розповідають собі люди по селах.

Запитання: Який був бузько?

Чого вчить нас казка про бузька?

56. На волі.

Як гарно спочити
В зеленій траві,
Під блакитом неба,
При звуках пташні!

У сонця променях
Комахи гудуть,
З піль пахощі любі
Цвіточки нам шлють.

Верхівя колише
Холодний вітрець,
А туга і смутки
Втікають з сердець.

І радість у душу
Спливає, як мід,
Ти рад би згорнути
В обійми весь світ.

¹ очунав — прийшов до себе.

² пятно — знак.

57. Сороханова родина.

1.

Господар Микола Сорохан мав чотири десятини землі, але ніколи в хаті не було в нього забагато ані грошей, ані страви.

Він мав п'яťох синів і дуже любив усіх. Але журився, що треба буде наділити їх землею і навіть по десятині не стане для кожного. Хотів доконче докупити ще хоч з десятину землі. В селі заробити годі було, тож вибрався на заробітки до Німеччини. Жінка сама ходила коло поля, бо чотири молодші сини вчилися ще в школі, а найстарший поїхав з татом.

Тяжкий був той рік для Сороханів. Чотири десятини — ніби то небагато, але для одної жінки та й помагачів-дітей було досить роботи. А чоловік що довше працював, то більше тратив надію, що зможе вернутися з великими грішми додому. Він був лише простий робітник, якому небагато платили. Ремісники заробляли вдвоє, а то й утрьох більше як він.

Став він приглядатися до життя німців. Хотів дізнатися, звідки береться достаток, охота й сила до життя у цього народу. Вступав у розмови з людьми, випитував господарів, і здавалося, що зрозумів причину гіршого нашого селянського життя.

Вернувся Микола Сорохан взимі з роботи. Жінка ждала на його поворот нетерпеливо. Вона вже вишукала собі помірок¹ недалеко свого поля. Дізналася, що можна його купити, навіть за невелику ціну.

¹ помірок — шмат, невеликий кусок поля.

Як же ж здивувалася, коли Микола вернувся з роботи без грошей. Їхав по гроші, а приїхав з порожніми кишенями. І сина лишив між чужими людьми, щоб учився в коваля. Робітника збувся, ще й усі зароблені гроші заплатив за його науку. Пропала вся надія на умовлену земельку. Миколиха переплакала трохи не кілька місяців. А чоловік ходив задуманий, небагато розбалакувався, тільки пропадав часто у місті. Казали люди, що пересиджує у всіляких майстрів-ремісників.

2.

Багато змінилося в хаті Сороханів за п'ять років. Найстарший син Андрій ще не вернувся з Німеччини. Пише листи, що знайшов собі там добру роботу і хоче вернутися до рідного села, як призбирає трохи грошей. Заробляє добре і водно ще вчиться. Казав прислати собі молодшого Юрка і дав його столяреві до науки.

Петро й Грицько скінчили сільську школу і їх віддав Сорохан до науки ремесла у сусіднє місто: Петро вчиться кушнірства, а Грицько ткацтва. Наймолодший Василь ходить іще до школи.

Старий Микола Сорохан працює від ранку до ночі за себе і за своїх синів. Удосвіта, ще сіріє, він уже в полі. Ідуть люди до роботи, здоровлять його, скидають перед ним капелюха. Настане вечір, люди вертаються з поля, а Сорохан лишається ще на рілі. І знову скидають перед ним капелюха на добраніч.

А Миколиха водно скаржитися на свого чоловіка. Що йому сталося? Порозганяв дітей і не дав собі слова сказати. На всі її докори він відповідає:

— Не маю я землі стільки, щоб усіх синів обділити. Дав Бог п'ятьох синів, нехай живуть здо-

рові! Не можу дати їм землі — мушу дати їм ремесло в руки. А святу земельку лишу неділену своєму Василькові. Не будуть жити, як прошаки — всі будуть господарювати, як люди.

3.

Минуло двадцять років відтоді, як Микола Сорохан був у Німеччині на заробітках. Постарівся вже Микола, але все ще тримається добре. Інші в його віці до гробу хиляться, а він веселий. Придбав іще три десятини землі, відписав їх Василеві, поклав йому нову, велику, простірну муровану хату, а сам працює на давніх своїх чотирьох десятинах. Василь, молодий господар, гідно веде господарство, любить свою землю і в нього ніколи не буває, щоб він невчасно виорав чи пізно посіяв.

А серед села стоїть чова кузня. В ній бє молодом коваль Андрій Сорохан. Вернувся давно з Німеччини, привіз гроші і досвід. Багато там навчився. Оженився, поклав собі хату і працює вдо-волений. Його знають на всю околицю. Із сусідніх сіл їдуть люди до „німецького” коваля Андрія.

Юрко не вертався до села. Він має свій столярський варстат у недалекому місті. Робить вікна й двері до мурованих домів. У нього замовляють домашні спрятки: ліжка, шафи, столи. Дуже хвалять собі його роботу, бо робить гарно, сильно й дуже порядно викінчує.

Петро й Грицько мають теж у рідному селі роботу. Петро шиє кожухи, а Грицько за кроснами тче полотна, перемітки, скатерті, вміє вироблювати взористі килими з овечої вовни.

В неділі й свята сходяться всі Сорохани до одного з братів, щораз у іншого. Тут ведуться розмови про хатнє життя, про те, що кожна рідня

Сороханів пережила за тиждень. Потім обговорюють важніші громадські події.

В читальні, в громадській раді всі вони, як одна рука. Одна в них думка, одно все роблять діло.

А як зійде розмова на старого батька, не можуть нахвалитися, який то він мав розум, що чотирьох синів призначив до ремесла, а п'ятого лишив на землі. Василеві ніхто з братів не завидує, і ніхто не жадає від нього сплати з маєтку, бо кожний з них зложив собі своєю працею власний великий маєток. А як треба Василеві рятувати сіно чи збіжжя перед дощем, сходяться всі Сорохани на толоку до нього і в один день допоможуть зібрати те, над чим би він тиждень трудився сам один.

І синів своїх вони лагодять на ремісників. Найстарший у кожній рідні дістане варстат по батькові. А крім того треба їм у селі ще доброго шевця, кравця, бондаря і колодія. До цих ремесел призначують вони молодших своїх синів. Є в чому вибирати, коли б тільки охота була до праці.

Один із Андрієвих синів хоче стати слюсарем, і батько вишле його на науку до Німеччини. З Юркових синів один хоче вчитися кімнатного малярства. Колись вони матимуть свої варстати в місті.

А Василь уже тепер каже, що своєї землі не буде ділити. Світ широкий. Є куди міститися всяким ремісникам. А земля нехай лишається в одних руках. Замість, щоб мала дробитися, маліти, нехай водно росте й росте!

Запитання: Що побачив Сорохан у Німеччині?

Що він зробив зі своїми синами?

Чому він не ділив землі?

Чим займаються сини Сорохана?

Як живуть сини Сорохана зі собою?

Ще виробляють ремісники?

58. Зелені Свята.

Нема як Зелені Свята! Годі описати, як гарно, як любо тоді в нас. Вийдеш на поле, — рай! Земля пристроєна в цвіті красується, мов у вінку, а ліси зеленіють, якби в святочних ризах¹. Поля, засіяні золотим зерном, випускають перший колос, а в садках деревина аж тягне в холодок. Чисте й тепле небо палає, гріє й любо всміхається до тебе, а весела пташка своїм щебетом аж носить дібровою.

А прийдеш у село: яка там обнова, яка нова радість! Хати всі побілені, чистенькі, а на кожному подвір'ю гай. То кленові, то липові галузки стоять і на воротах і на підсінні; сторчать у віконницях, виглядають із стріхи, і всюди людині здається, наче б вона у якому лісочку.

А люди, повбирані в святочний стрій, то проходжуються вулицями, то сидять попід хатами, або гомонять по садочках. Там гурток господарів, поспиравшись на нові тини, розповідають собі за ярмарки та худібку та за пригоди; тут знову кілька бабусь, посідавши на воротах, пригадують собі молоді, веселі та щасливі літа. А там хлопці водяться з музикою, грають, танцюють, а тут знову купка діточок бавиться весело, щасливо.

Ах! Які любі в нас Зелені Свята!

Микола Устиянович.

Запитання: Як обходять у нашому селі Зелені Свята?

¹ ризи — священничий убір до богослуження.

VI. Краса Рідної Землі.

59. Схід сонця.

Дивлюся я, — аж світає,	Стоять собі, мов сторожі,
Край неба палає;	Розмовляють з полем.
Соловейко в темнім гаю	І усе ж те, вся країна
Сонце зустрічає;	Повита красою,
Тихесенько вітер віє,	Зеленіє, вмивається
Степи, лани мріють;	Ранньою росою;
Між ярами, над ставами	Вмивається, красується,
Верби зеленіють.	Сонце зустрічає —
Сади рясні похились,	І нема тому почину ¹
Тополі — поволі	І краю ² не має.

Тарас Шевченко.

60. Ранок.

Тількищо зірки засіяли в Бога милосердного на небесах, тількищо розсвітилось та й то не цілком ясно, а неначе крізь серпанок¹, соловейко стих, вітерець заснув і гілячки по садках, дрімаючи, ледве-ледве колишуться; тільки й чути, як через греблю, на лотоках водиця цідиться і мов

¹ почин — початок.

² край — кінець.

¹ серпанок — завіса з тоненької прозорої матерії.

хто нищечком² казку каже, що так і дримається, а то всюди тихесенько.

Аж ось не довго. Зіронька покотилася, далі друга... третя — поховалися в синьому небі, мов у море канули;³ а прощаючись із землею, трошки сплакнули... от від їх слізоньок впала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла в повітрі і прокинувся вітрець та й поколихав тихенько гілячки по садках та по лісах.

От і попрокидались пташки і з радощів, що настає знову Божий день, заспівали своїх лісеньок та хвалять Господа небесного, Отця милосердного. А не хто вже виспівував, як той соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав... то з радощів і гукне на весь садок... то зажмуриться, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне та знову ще дужче лясне. Задрібоче, що аж дух у йому запирається... та все ж то так гарно, так гарно, що й розказати не можна, а душі весело.

От на березах і листки зашепотіли проміж себе, що й вони по ласці Божій будуть красуватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесна росиця; піднялись стеблинки, розпуклись цвіточки пороззівавши свої ротики, надихали на всю долину таким запахом, що почувши його, забудеш про все і тільки зідхнувши, подумаєш:

— Боже милосердний! Отче наш небесний! І це все, що тільки є на землі, у воді, під небесами, це все Ти тільки по єдиному милосердю Своему для людини створив! А він, ця билина, цей пил і порошина, чи він же Тобі дякує? І як?...

— О, Боже праведний! Будь і завсіди милостив нам грішним! Більш цього не вміємо сказати!

² нищечком — тихо. ³ канули — капнули, впали, потонули.

От і рідесенький туманець⁴ упав на річеньку. Далі і хмарочки стали розходитись, порідшали і стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, що діє добро всьому миру,⁵ — і покотились геть-геть за круті гори, щоб тільки відтіля дивитись на те, що тут буде.

І ось зачервоніло на цій дорозі, де йому треба йти, і розіслалось, мов сукно, як кармазин,⁶ краще; далі неначе срібні квіти по ньому хто посипав; а тут і вся путь⁷ стала, мов золотим піском по червоному полі посипана. Зазолотились і верхів'я дерев по лісах... і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву нижче, все нижче, нижче... Усе стихло... чогось жде!... Стало виринать із-за землі... що? І світ і вогонь і краса і вже й на крайок його не можна зирнути⁸ оком, — що ж буде, як усе явиться миру? І золоті промені від нього обсипали всю землю й самі небеса стали ніби ще кращі. Усе мовчить, жде, щоб швидше явилась у повноті краса миру! Іде... викотилось зовсім... озирнуло землю й неначе повелівало: „Хваліте Господа, що створив і мене і вас і кожний день посилає мене давати всьому миру світ і всякому творові життя”.

Григорій Квітка-Основяненко.

61. Вечірня пісня.

Тихесенький вечір
На землю спадає,
І сонце сідає
В темнесенький гай.

Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилось,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

⁴ туманець, туман — мряка.

⁵ мир — світ.

⁶ кармазин — дорога червона матерія.

⁷ путь — дорога.

⁸ зирнути — глипнути, раз поглянути.

Світи ще годину,
Бо рано ще спати,¹
Милуй нас, як мати,
Теплом обгортай.

Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилосьь,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Без тебе так страшно
І темно надворі
Хоч місяць і зорі
Освітять наш край.

Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилосьь,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Не слухає сонце,
За гору сідає
І нам посилає
На всю ніч: прощай!

Ой, сонечко ясне,
Невже ти втомилосьь,
Чи ти розгнівилось?
Іще не лягай!

Володимир Самійленко.

62. В гаю.

Надо мною — листя скрізь зелене,
Сонце тиснеться у тінь лісну лучами,¹
Дерева розлогі вколо мене,
Долом густо вмаєні корчами.

Легіт теплий ледве чутно дише,
В тіні цвіти голівки вниз клонять.
Пташка пурхне, листям заколише,
Десть далеко жайворонки дзвонять.

Сойка крикне там несупокійно,
Дикий голуб воркує на дубі;
В сяєві мушки буяють рійно
І разносять звуки тихі, любі.

Між корчами в тіні при ручаю,²
Що помалу веться між травою,

¹ рано ще спати — за вчасно ще йти спати.

¹ луч — промінь.

² ручай — малий потік.

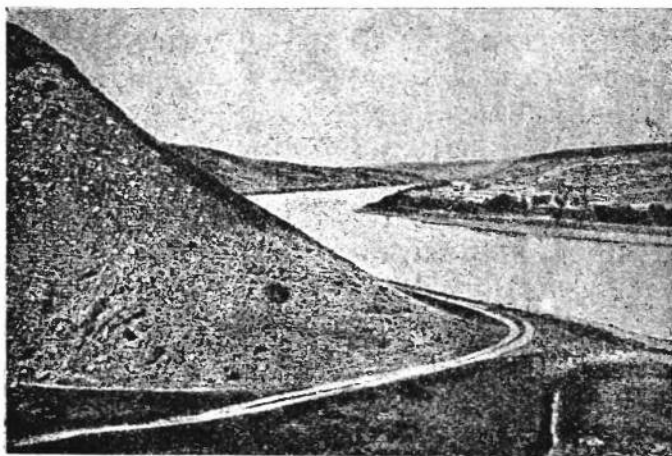
На мураві я сиджу, думаю
І люблюсь довго самотою.

Як незаметно минають хвилі
Серед твоєї зелені, діброво!
Чую, як мій дух росте на силі,
Як він відживає тут наново.

63. Дністер.

Над Дністровім побережжі збіж́а золотіють
І покоси шовкові́ї кругом зеленіють.

І шумлять тут земні луги, гай там шевеліє,¹
Там хатина у садочку, а тут двір біліє;

Тут соколи підлітають, тут вірли кигичуть,
А по борах солові́ї сум-на-сум² щебечуть!

Чуєш, десь малий хлопчина на сопілці грає,
Дівча спішить до криниці та й думки співає;
Чути — вже десь волик реве, рже кінь вороний,

¹ шевеліє — шелестить, шумить.

² сум-на-сум — сумно один по одному, наче б один сумно співав.

Чути — кличе білі онтам вівці вівчар молодий,
Всюди любо, всюди гарно, всюди лиш би бути,
О, Дністрові беріженьки! Можна вас забути?

Осип Юрій Федькович.

Запитання: Що знаємо про Дністер?
Що знаємо про Дніпро і про інші українські ріки?

64. Літня ніч на Підгір'ї.

Погідна ніч літня в підгірським краю.
О, скільки чарів, скільки в ній краси!
Там вдалі гори — велетні дрімають,
Тут цвіти, трави в перлах із роси;

Лящать так дзвінко солові у гаю,
Чорніють грізно бори та ліси.
Ріка шумить, бурлять холодні чисті води;
Таємна казка, мов про дивний сон природи.

І люди сплять. Сторчить он плуг у полі,
В городі коні спутані хрумтять
Траву росисту; пес вокруг стодоли
Вартує; другий гавкає із-поза хат

І стих... Про горе, чи про кращу долю
В хатах малії і старії снять.
Вітайте, ясні сни, на віках¹ цього люду
І золотіть хоч ви, життя їх, повне труду!

А понад всім тим сонним, тихим раєм
Склепиться чистий, тьмавий звід небес,
Кривавий місяць вирина за гаєм,
На хвилину за срібну хмару щез

¹ віка — повіка.

І знов явився. Незміреним плаєм²

Пливуть зірки, і скільки то чудес,
Святих, великих мрій про щастя і красу,
О, земле, в ніч таку нашіптують тобі!

О, краю мій, Підгіря ти прекрасне,
Як я люблю, як я люблю тебе!
Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов в душі моїй живе.

65. Наші гори.

Наші рідні гори, це вам треба знати,
То — величні й горді синії Карпати.
Від річеньки Сяну аж по Стрий глибокий
Ніби на сторожі, — став Бескид високий.

Сян і Стрий з Бескиду котять свої хвилі;
А на схід Бескиду йдуть Горганів шпилі.
А з-під тих Горганів сині води грають:
Свіча і Лімниця у Дністер втікають.

А на схід Горганів стали чорні бори,
Там до хмар сягають шпилі Чорногори.
Тут живуть гуцулі, що в них гарна ноша,
Тут бють бистрі води Прута й Черемоша.

Тут травою вкрита славна полонина,
А на ній пасуться вівці і маржина¹,
Тут малий вівчарик грає на трембіті,
Слава про Карпати йде по всьому світі.

Юра Шкрумеляк.

Запитання: Що знаєш про українські гори?

² плай — стежка.

¹ маржина — товар, худоба.

66. Добошанка.

1.

— Завтра йдемо на Добошанку¹; пізнаєш найдикішу частину наших Карпат! — кажуть мені мої товариші.

— Добре!

— Ходім до Вінтона; без провідника на Добошанку не підемо.

А Вінтон Процюк знає гори, як свою власну хату. Двадцять літ служив побережником у державних лісах.

Знайшли Вінтона, умовились.

Оба мої товариші, бувальці по горах, оглядають моє вбрання.

— Убрання бери щонайгірше, але тепле; шапку, плащ з капузою,² черевики дай зараз шевцеві

¹ Добошанка — гора в Карпатах. ² капуза — накривало голови

підбити цвяхами, висмаруй товщем, палицю бери міцну, підковану; до торби візьми горнятко на воду, сухого м'ясива на два дні та й хліба.

2.

На другий день раненько рушили ми в дорогу.

Наш провідник іде попереду одномірним, спокійним кроком; вкорочує нам каменисту дорогу, ведучи просто утоптаними стежками через сіножаті.

Увійшли до ліса; тут уже не вкоротиш дороги; треба йти стрімкою, каменистою доріжкою, зробленою сяк-так для вивозу дерева зимою.

Даром стараєшся оминати гостре каміння, на яким стопи перехилюються то вправо, то вліво, то взад, то вперед. Тож, не розбираючи довго, ступаєш, як попало, втираєш піт з лица, питаєшся, чи ще далеко до води й тішишся бодай тим, що йдеш лісом, де милий холодок, чудовий запах смерекових лісів і де промені сонця ледве-ледве продираються крізь густі віті височезних смерік.

У лісі величава тишина; ніякого голосу, ні людського, ні звіринного не чути, лише хвилинами вітер шумить верхами дерев.

При воді, на малій полонині відпочиваємо. Лице нашого провідника вкрилося журбою, його вправне око дивиться раз-у-раз на південний захід. Він передбачує дощ та нічого нам про це не каже.

Виходимо на полонину, що лежить посеред лісу на горі Буковиці. Стоїть там нужденна колиба: скосий дах з драниць, обложений камінням. Коло неї кілька людей, а серединою полонини йде череда овець; попереду старший пастух-ватаг, за ним баран-проводир, а опісля вівці білі й чорні, збиті в громаду, на кінці молодший пастух. Оба

пастухи патлаті, бідні й негарно одіті, очі й вираз лица в них сумні-невеселі. На поздоровлення відповідають, але, видно, до розмови з нами не мають охоти.

Входимо у дрімливий буковий ліс, — від нього й назва гори: Буковиця. Тут привітав нас дощик, спершу дрібненький, ріденький, але небавом густий та грубий. Вдягаємо що скоріше плащі, голови вкриваємо капузами; наш провідник обертає свій киптар³ вовною наверх. Стоїмо хвилину під великанським буком, але дощ і не думає втихати, а стояти під високим деревом небезпечно, рішаємо йти далше. Чейже за дві години зможемо дійти до цілі нашої дороги першого дня, до Ільми над Зеленицею, притокою Бистриці, де в лісничого відпочинемо й переночуємо.

Вже наші „непромокальні” плащі давно перемокли, але на щастя, перейшовши нову кладку на Зелениці, находимо новеньку, недокінчену ще колибу, яка дає нам захист перед дощем. Розвішуємо наші плащі, щоб бодай стекли, добуваємо засоби харчів, жартуємо весело, вдоволені з захисту, наш Вінтон уже встиг навіть старі кості простягнути на трісках у куті. Та дощ уже став і сонечко засвітило. Як же жваво йдеться тепер, наче б ми щолиш вийшли з хати; повітря відсвіжене, пахуче, а що під ногами мокро, — хто ж про те дбає супроти цієї величі краси, якою приодіта тут природа.

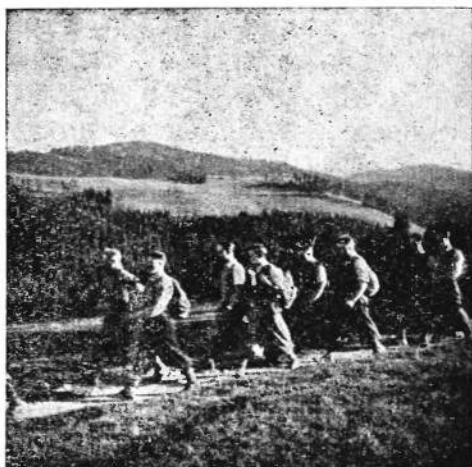
Йдемо догори Зеленицею; вода в ній смарагдово-зелена⁴ то спадає тихо каскадами,⁵ то протискається спінена крізь грубе каміння; береги раз

³ киптар — короткий гуцульський козушок без рукавів.

⁴ смарагд — дорогий камінь зеленої краски; смарагдово-зелений — зелений як смарагд.

⁵ каскади — щось таке сходи при сильні гірських потоків.

низькі, то знову круті, високі, скелисті, страшні. Ріка вється яром дуже живописно, відбиваючись часом від грізної скелі під простим кутом. Місцями немов відпочине, зробить маленьке плесо, розілле ширше свої зелені струї, а там далше з шумом рине вода поміж каміння вузьким, скалистим руслом, затіненим густо по обох боках могутніми деревами.

Ось уже й лісничівка; далше на полудне аж до границі не знайдеш уже і сліду людського життя. Тут довжезні, каменисті верхи гір, попереривані вузькими, лісистими ярами, непригожими ніяк до поселення, без доріг і стежок, батьківщина оленів, на які щороку зимою приїжджають полювати всякі чужинці.

3.

Другого дня в 4. годині рано ми вже на ногах, бо цієї днини жде нас найтяжча й найдовша дорога. Надворі холодно; вказує це на погоду, отже рішаємося йти далше на гору. Подорозі минаємо дві полонини, нижню й вижню; на першій стоїть

простий, дерев'яний хрест над ледве значним гробом, де похоронено пастуха, вбитого громом. На вижній полонині здивовано глядить на нас стадо коней і коров, які, видно, давно людей не бачили.

Тут кінчається ростинність. З цієї полонини на висоті 1400 м. отворився нам повний вид на ціле південне збіччя і вершок Добошанки, вкритої зламами каміння та жерепом.⁶ Тут уже провідник нічого не допоможе, бо нема ніякої стежки: всюди вільна дорога! Обходимо жереп, ступаємо з каменя на камінь, інколи опираємося й на руках, вишукуємо собі найдогіднішу дорогу, відпочиваємо що кілька хвилин, любуючись щораз дальшим і ширшим видом. Вкінці ми вже на головнім хребті, а незабаром і на верху Добошанки.

Вид відси чудовий. Не бачили ми, щоправда, ні Станиславова, ні Коломиї, ні навіть Снятина, але зате любувалися незрівняним видом на наші гарні гори. Там на полудневім сході видко, як на долоні, ціле пасмо зеленої Чорногори з Говірлею,⁷ подібною до великої копиці сіна; напроти неї здіймається по румунським боці сміло вгору стрімкий Петрош⁸ з великою плахтою снігу, що ніколи не тає. А за пасмом Чорногори далеко-далеко видко багато вищі від наших семигородські Карпати. На захід видко поважну Сивулю,⁹ царицю цієї частини Карпат, понад 1800 м. високу, а на північ спадають гори помалу до низини над річкою Бистрицею.

Людські оселі можна бачити на схід здовж долини Прута, а над Тисою містечко Ясіня,¹⁰ яке звідси видко, мов на долоні.

⁶ жереп — рід гірського чатинного куша.

⁷ Говірля — найвища гора в Чорногорі.

⁸ Петрош — гора в Чорногорі.

⁹ Сивуля — найвища гора у Горганах.

¹⁰ Ясіня — містечко на Закарпатті.

Добошанка, 1657 м. висока, здіймається в самому серці Горганів, найбільше каменистих гір у цілих східних Карпатах. Учені догадуються, що несловянська назва цих гір: „Горгани” може бути вірменського походження, бо гора цієї назви знаходиться у Вірменії в Малій Азії. Ознакою всіх тих гір є шпильасті верхи; всі вони завалені грубими, гран-

частими відломами твердого пісковика, званими тут „цекотами”. Між щілинами цекотів пропадає безслідно вода з воздушних опадів і тому то каміння Горганів з браку вогкості не встигло досі покритися рости́нністю.

Цекоти обсуваються в долину вправді поволі, але зате безупинно, а причиною цього є не лиш їх власний тягар, але й сніг, що покриває верхи Горганів аж до літа. Вода з таялих снігів підмиває скелі і спричинює їх обсування.

Іноді бувають такі обсування дуже значні, а обсунені місця називають тут „зарвами”. Така зарва є на північному збіччі Добошанки на про-

сторі яких 500 метрів. Цілий великанський бік гори з самого верху неначе відлупився й покотився з усіма своїми цекотами в долину. І понеслися вони з громовим гуком і ломотом дерев широко камінною рікою далеко в ліс, ломлячи, мов билинки, старезні смереки, могутні буки і столітні явори. І нині видно тут цю камінну ріку, що вдерлася глибоко в ліс, — грізну, пусту, мертву. Сотки літ ще минуть, заки вона зазеленіє.

Остап Макарушка.

Запитання: Як відбувається прогулька в високі гори?

72. Понад хмари.

Понад хмари! Понад хмари, брате!

Вийди в гори з навісної¹ хати!

На верхах скелистих там ще тихо,

Не зайшло туди ще людське лихо.

Не встають там веснянії чари,

Вітер там горою, низом хмари.

Але кращі там сніги блискучі,

Ніж на долах повінь, град і тучі.

Краща студінь, пуста там сонлива,

Ніж весна на долах нещаслива.

Осип Маковей.

73. Життя в полонинах.

Це було в липні 18... р., коли я з одним товаришем вибрався з Буркута жабівського¹ на полонину Озірну, що лежить далеко в гуцульських Карпатах. Ми передиралися сиглами², спинаючись

¹ навісний — нудний, непривітний.

¹ Жабє — найбільше гуцульське село.

² сигли — смерекові ліси.

догори щораз вище й аж по довгому та томливому ході вийшли на полонини.

Полонини, це великі пасовища, положені в безлісистих околицях найвищих гірських верхів, порослі літом буйною, пахучою травою. Полонинські трави й зілля є для худоби дуже смачні та поживні, тому й бриндза³ від худоби, що випасається на подальших полонинах, масна й смачна та нещиплива, ані квасна, як від худоби з долинних пасовищ. Найбільші полонини, на які літом зганяють гуцули маржину⁴ з цілого косівського повіту й околиці, — в Чорногорі. Верхи гір, на яких простираються полонини, є безлісисті, а поверхня їх менш-більш рівна, місцями горбата. В горах є громадські й господарські полонини. Вони відділені від себе високими плотами, зробленими з вориння, тобто з жердок. Цей пліт у цих місцях куди веде дорога, або стежка, — є так зроблений, що дається розбирати і знову складати. Отже хто їде конем, а натрапить на пліт, може його розібрати й переїхати, але обов'язаний пліт знову заложити, щоб худоба, яка знаходиться на загородженій полонині, не пішла на чужу.

Більше, як половину року, стоять полонини пусто, бо їх покриває білий сніг. І тоді тільки вихор по них гуляє, або голодний звір завие. Аж коли сніги стопляться, — тоді полонини оживають наново. Вони поростають буйною травою та пахучим зіллям.

В лісах щебечуть пташки, а вівчар жене свою маржину в гори. Тоді наповняється повітря різними голосами: реве товар, іржуть коні, бляють вівці, далеко по горах несеться гомін вівчарської

³ бриндза — овечий сир, змішаний зі сметаною.

⁴ маржина — худоба, товар.

сопілки, або тужливі звуки поважної трембіти. В загородах, або стаях⁵ пораються вівчарі, відбирають від коров і овець молоко, гляджуть⁶ його й виробляють з нього гусянку,⁷ вурду,⁸ жентицю⁹ та бриндзу, а також масло й сир. Маржина, набіл та його вироби є головним багатством гуцулів.

Серед полонини є стая. Замість хати є тут колиба. Серед колиби висять два, або три кітли, в яких вариться молоко. В колибі день і ніч не вигасає ватра. Гуцул, ідучи кудинебудь, зараз розпалює ватру. В середині, попід стіни колиби стоять звичайно дерев'яні лавки, посуда, найпотрібніше знаряддя й трембіти. Гуцул найрадше сидить або лежить на землі коло ватри.

А вже ж нема то, як гуцул заграє на трембіті! Трембіта — це дерев'яна труба, довга часом на два сажні, майстерно березовою корою сповита, на однім кінці, що прикладається до уст, вужча. Звуки її поважні, проймальні. Вони розходяться по полонині далеко й широко та відбиваються відгомоном десь геть аж у сусіднім лісі.

Вівчар на полонині носить пів року одну сорочку. Він виварює її наперед у старому маслі, або вимочує в дьогтю й тому то вона чорна, як саджа змішана з попелом. Ціле літо на полонині він не купається й рідко коли миється; не бачить кусня хліба, а за мясо й не згадує. Його стравою є кулеша,¹⁰ а як нема кулеші, то жиє жентицею, вурдою й гусянкою.

⁵ стая — загорода на полонині для худоби.

⁶ гляджуть — заправляють глянгом, від якого молоко відразу кvasніє.

⁷ гусянка — рід кvasного молока.

⁸ вурда — варена сметана з овечого молока.

⁹ жентиця — сироватка з овечого молока.

¹⁰ кулеша — густа лемішка з кукурудзяної муки.

Побіч колиби є загорода з вориння,¹¹ до якої заґаняють на ніч маржину. Є тут і вівчарські пси, що дають знати, коли маржині грозить яка небезпека.

На полонині є господарем в а т а г, це є найстарший пастух, якого вівчарі безумовно слухають. Обов'язком вівчарів є доглядати маржини, боронити її від ворога, доїти корови й вівці тричі надень, виварювати вурду, жентицю, робити будзи,¹² бриндзу й таке інше.

Запитання: Як живуть і працюють гуцули на полонинах?

69. Верховинець.

Верховино, світку ти наш,
Гей, як у тебе тут мило!
Як хвилі рік пливе тут час,
Свобідно, шумно, весело!

З верха на верх, а з бору в бір
З легкими в серці думками,
На плечах кріс, в руках топір,
Гуляє легінь¹ пляями².

Літом цілим, як ніч, так день,
Хлопці працюють тут наші,
Свобідна тут вода, вогень,
Доволі хліба і паші.

Гей, що нам там Поділля край!
Нам полонина — Поділля,
А бори — степ, ялиця — май,
А звіра голос — весілля.

Микола Устіянович.

¹¹ вориння — довга жердка.

¹ легінь — парубок.

¹² будз — солодкий овечий сир.

² плай — гірська стежка.

70. Головне торговище Тухольщини.

Сморже лежить у стрийському повіті, в долині горішного бігу ріки Стрия. Містечко саме невелике й нічим незвичайним не визначається, крім хіба прекрасного положення між горами, з яких деякі вкриті ще темнозеленими лісами, а інші стоять, мов сироти, позбавлені лісів та покриті декуди неврожайною, що родить лише овес, рілею, а подекуди рідкими корчами, пасовищами, а то й голою рінню та камінням. У самому містечку звичайно досить пусто й глухо; по широкому ринку ліниво проходять бойки в коротких киптарях¹ та овечих кучмах на голові. Стоять пустками широкі сіни заїздних домів, нікого не приманують до себе крамниці з убогим товаром і, здається, що якийсь сонний дух простягся над цілим містом.

Та зовсім інакше буває тут літом коло 28. серпня, як відбувається великий ярмарок на рогату худобу. Як незліченні хвилі води, спливають з гір, заллють долину і покриють ціле її дно, отак і Сморже в той день буває залите, заповнене, натовчене народом і худобою. — Раз трапилось мені бути на такому ярмарку, то я й поспробую передати коротко ті вражіння, які після нього лишилися в моїй пам'яті.

Поснідавши, я вибрався ранком пішки до Сморжа. Треба було перейти через високу, лісом покриту гору. Замішавшись в юрбу² ярмаркових, ішов я із своїм товаришем звільна й любувався чудовим гірським повітрям, лісовим холодом та розмовою то з цими, то з тими людьми. На кожній

¹ киптар — короткий козушок без рукавів.

² юрба — велика товпа людей.

поляні, при кожнім джерелі ми зустрічали правдиві табори ярмаркових, які розложилися на траві. Люди спочивали, пили воду, говорили, сміялися; — худоба, пущена самопас, ходила по поляні й щипала соковиту гірську траву. Над цілою поляною здіймався лагідний гомін.

По двох, чи трьох годинах ходи ми вийшли з лісу. Дорога спускалася круто вниз із гори. Перед нами відкрився вид на Сморже, розложене в кітловині³. Та який неподібний був нині вид цієї кітловини до того, що тут діється звичайно!

Тихе, сонливе Сморже було тепер повне народу, щільно заповнене, немов залите повинню людських голов та сірих, чорних і жовтих волів, коров і телят. Усе те гомоніло, клекотіло, ревіло, наче буря в лісі, мов хуртовиною⁴ бите озеро.

Ринок заступили вози, уставлені без порядку, але так щільно один при однім, що, хотівши пройти до базарів⁵ у середині, треба було скакати з воза на віз, з одного волового хребта на другий. Хто не мав охоти до цієї руханкової вправи, той находився в великому клопоті, безрадний і безпомічний, наражений на те, що кожної хвилини міг йому віл, або бойко наступити на пальці.

А довкруги з усіх довкільних гір, усіми стежками й дорогами плили щораз то нові товпи ярмаркових, то пішки, то верхом, то деревяними, скрипливими возами, грозячи ще збільшити сутолоку⁶ й клекіт у тісній кітловині внизу.

Ми присіли на хвилину спочити над самим містечком на крутім, каменистім горбі, відки весь ярмарок видко було, як на тарілці. Все заповнили вози, люди й худоба. Худоби зігнано певно

³ кітловина — долина окружена високими горами.

⁴ хуртовина — буря.

⁵ базарі — крамниці.

⁶ сутолока — глота, натовп.

з десять тисяч штук. Були там величезні, сиві угорські воли з великими рогами, названі к а й л а м и, і чорні, гірські воли, сильні до роботи, з невеличкими та крутими рогами, названі б а р н а м и, й жовті воли також з невеличкими та майже простими рогами. Коров було менше.

На воли тут головний торг. Воли, пригнані просто з полонин, привиклі до свободи та тиші, стояли тут, якби здивовані: не їли, а тільки розглядалися довкруги своїми великими очима. За пару платили по 400 до 600 карбованців, та були й такі велетні, що купці давали за пару 800 до 1.000 карбованців, і певне, що закордоном, куди мали їх везти, заробляли на них удвоє стільки.

Варта було послухати, як наші бойки торгуються з купцями. Годі собі подумати більшого противенства, як отяжілий, повільний бойко і меткий⁷ та балакучий купець. Бойко сидить, або стоїть при своїх волах і, здається, навіть не думає про те, що він на ярмарку, що має воли продати. Люди йдуть попри нього рікою, оглядають його воли. Він навіть уваги не звертає на них. — Мовляв, нехай товар сам за себе говорить. Вкінці цей, або той купець, оглянувши волів, обмацавши їх ребра, хребет, карк, заглянувши їм до рота й потрусивши за роги, підходить до власника:

- Дай, Боже, добрий час!
- Та дай, Боже! — відповідає бойко звільна.
- Ваша худоба, свату?
- Та Божа та й моя.
- На продаж?
- Та коби Божа воля, то бим продав.
- А кілько бисте хотіли взяти?
- Та, що буде Божа ласка!

⁷ меткий — рухливий.

— А яка ж має бути Божя ласка?

— Та, коби що доброго та годного.

— Ну, а яка ж ваша ціна за оту худобу?

— Та людська. Я ціною поперед людей не вибігаю.

— Та бо скажіть виразно! — гарячиться з нетерплячкою купець.

— Та ви ліпше знаєте, що варт оця худоба! — говорить бойко.

Купець щераз оглядає товар, муркоче щось під носом, ніби числиться з останнім грошиком, а потім і каже:

— Дам сто п'ятдесят.

— Та й то гроші! — відповідає спокійно бойко й починає торгуватися. Він не тратить багато слів, скаже свою ціну і вже стоїть при ній твердо. Купець божиться, кленеться, що не може стільки дати, що це буде його втрата, трохи не плаче, але бойко слухає спокійно, як камінь. Він знає, що все те звичайна ярмаркова церемонія і що без крику торгу нема. І, звичайно, буває й таке, що купець уступає й дає вдвоє або втриє більше як давав перед тим.

На ярмарок ідуть люди із своїми харчами й тому на такому ярмарку хліба, м'ясива на продаж небагато. Стоять тільки вози з вуджениною та солониною, яку купують бойки цілими полтями, щоб мати запас. Тому то й дрібних грошей на ярмарку дуже мало. Сотку, або десятку розмінєш при кожнім возі, але щоб розміняти карбованця, треба набігатися та нахлопотати нераз дві, або й три години. В шинках та пиварнях глота велика, хоч бойки понад настановлений звичаєм могорич⁸ пють небагато, а більше балакають,

⁸ могорич — почастунок горілкою при купівлі.

або, позакурювавши черепані люльки, сидять мовчки та ловлять вухом увесь той ярмарковий гомін. Пяних я зовсім не бачив. Багато є таких, що нічого не пють у місті. Вони набирають горілки у пляшку, вкладають у бесаги⁹ і тільки виїхавши з міста, в лісах, при джерелах, на спочинках гостяться в кружку своїх знайомих і сусідів, на свіжій повітрі, серед тиші лісу та пахощів полонин. Весело й гутірно вертаються ярмаркові додому.

Запитання: Як виглядає ярмарок на Бойківщині?

71. Степи.

Гей, степи, які вони широкі та гарні!

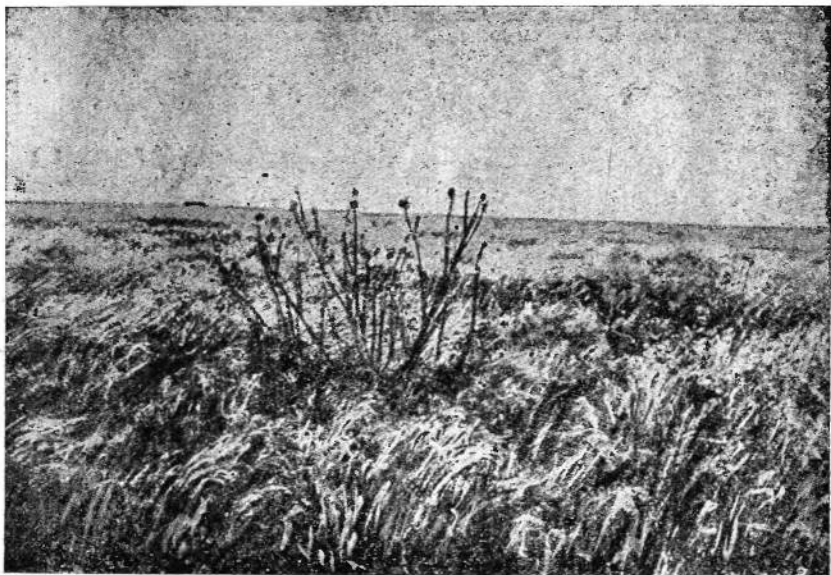
Широкі вони, як море, — довгі, як небо, — безкраї, як людська думка. — І що за гарні-прегарні вони на весну! Не розкажеш, не спишеш і не змалюєш тої степової краси! Зелений килим, неначе море без краю; пахощі так-так і вдихаєш вільніше! Чуєш, як по твоїх жилах перебігає степове повітря, легке та свіже. Твоя душа під впливом того повітря, наче розкривається, щоб набрати вільних гадок, полюбити і світ і людей.

Гарна, чудова, чарівна краса наших степів удень, а не гірше вночі. Зелений килим стає вночі темно-сивим оксамитом, а ядро-блакитне небо стає темно-синє. Це справжній рай під тим синім шатром, мережаним зорями. А зорі-мережки блимають до себе, немов моргають. Любуєшся цією картиною нічної степової краси, впиваєшся тим напоєм, яким може похастувати тільки степова весняна, ясна й зоряна ніч.

А що за ранок у степу! От зайнялася зоря, по-

⁹ бесаги — подвійний міх, який перевищується верхи на коні.

чало дніти, стало займатись на світ, небо ясніє, з темно-синього переходить в блакитне. Над балками,¹ над рудками та над ярами підіймається вгору, наче намітка, верства синьої мряки. От і пташки защебетали; десь високо-високо чується пісня жайворонка. — Потягло свіжим, раннім вітерцем. Ген із-за козацької, а може й татарської високої могили впливає червоне сонце

що неначе кровю, облило кругом степ. Зелено-сивий квіт трави, скроплений срібною росою, перейшов у червоно-зелений. Сонце йде повагом вгору, за ним міняється й барва степу: трава здається золотисто-зелена, мов би хто накропив її каплями золота. Гарно, чудово гарно!

От такі то наші степи! Ніде нічого не видно, тільки небо та трави, більше на нічому не зупиниш

¹ балка — глибокий, стрімчастий яр.

свого погляду. Їдеш, — тобі здається, що ніколи не доїдеш до села, або до якоїнебудь людської оселі. Аж несподівано, спустившись у глибоку долину, бачиш, у балці під горою притулилось село. Степові села загалом непохожі на підгірські села. Нема там розкішних вишневих та черешневих садів, не купаються тут хатки в зелені дерев; вони стоять самотні, неначе ці кораблі, що де-не-де виринають на безмежнім морі.

Запитання: Як виглядає український степ?

72 Весна в степу.

Годі тобі, степе,
Годі твердо спати:
Перестала в тебе
Зима царювати.

Поник сніг і сонце
Засвітило чудно!
Сохне — просякає
Дорога безлюдна.

Прокинься, проснися,
Умийся росой:
Пишайся, хвалися
Новою красою.

Поглянь - подивися:
Весна наступила,
Розправляє сокіл
Притомлені крила.

Хмари лебедями¹
По небу гуляють,
Холодки по грудях
В тебе пробігають.

Краса твоя — шати
Зелено - просторі —
Покриють долини,
Поля й косогори,²

День понад тобою
Золотом сіяє:
По ярках водиця
Сріблом закипає.³

Налинуть⁴ до тебе
Гості говірливі,
Веселі, співучі,
Ніжно-буркітливі.

¹ лебедями — мов лебеді.

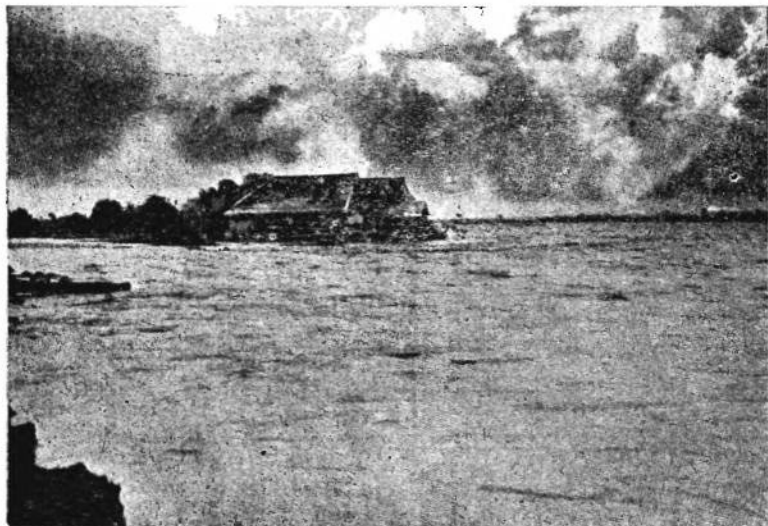
² косогір — стрімка частина гори, покрита травой.

³ водиця сріблом закипає — як вітер повіє, тоді вода в ріках і ставках ворухиться, здається, наче б кипіла, при тім виблискує до сонця, наче срібло.

⁴ налинуть — назлітаються.

Вони не словами, —
Співами говорять;
Зранку аж доночі
Мов у дзвони дзвонять.

Панько Куліш.

73. Т у ч а.

Мовчки насунула хмара,
Все довкруги залягла,
І потемніли відразу
Луки, луги і поля.

Тріпалось листя, як з ляку,
Гнулись додолу цвітки,
Ледве плескалася річка,
Мов повмирали пташки.

Все, мов з страху, заніміло, —
Ярко блискуча стріла
Небом зчорнілим пробігла,
Хмари вогнем облила.

Хвилина ще і відразу
Вдарило громом страшним,
Мов захиталося небо
Й світ захитався під ним.

Здавалося, — мов дожидають
Смерти — поля і гаї,
Капнула капля і друга
І полились течії.¹

Довго із чорної хмари
Води потопом лились,
Довго громи грюкотіли,
Блискавки в хмарах вились.

Довго здавалось, що небо
Землю втопити взялось,
Поки порідшали хмари
Й сонце високо знялось.

І зеленіють, сіяють
Луки, поля і луги,
Весело річка спливає,
Плещучи об береги.

І голосніш, веселіше
Голос несеться пташок,
Повітря все наповняють
Пахощі свіжі цвіток.

І до блакитного неба
Вся усміхнулась земля —
Ріки і гори з лісами,
Луки, степи і поля.

Борис Грінченко.

¹ течія — струя.

74. Човен на морі.

Заграло, запінилось синєє море
І буйнії вітри по морю шумлять
І хвиля гуляє, мов чорнії гори,
Одна за одною біжать.
Як темная нічка, насупились¹ хмари,
В тих хмарах, мов голос небесної кари,
За громом громи гуркотять.
І грає і піниться синєє море,
Хтось човен на море пустив.
Бурхнув² він по хвилі, ниряє³ поволі,
Від берега геть покотив;
Качається бідний, один без весельця.
Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!
Чого він під бурю поплив?⁴
Ущухнуло⁴ море і хвилі вляглися,
Пустують по хвилі мавки.⁵
Ізнов забілили, знову простяглися
По морю кругом байдаки:
„Де ж човен дівався, де пливе мій милий?“
Мабуть, він не пливе, бо онде по хвилі
Біліють із нього тріски.
Як човнові море, для мене світ білий,
Ізмалку здавався страшним;
Та як заховаться? Не можна ж вік цілий
Пробути з собою одним.
Прощай, мій покою, пускають у море!
І може недоля і лютее горе
Пограються з човном моїм!

Євген Гребінка.

Запитання: Що знаєш про Чорне море?

¹ насупились — нависли, налягли.

² бурхнув — поплив.

³ ниряти — поринати, подаватися вділ.

⁴ ущухнуло — успокоїлося, втихло. ⁵ мавка — водяна русалка.

75. Любов до рідної землі.

В одному чужому місті привезли до школи малого хлопчину. Було йому десять літ, але ростом виглядав він на шість. То був маленький самоїд.¹

Він був загорнений у дві оленячі шкури, зшиті разом; спідня, обернена шерстю до тіла, служила за білля, друга, обернена шерстю наверх, заступала кожух. Шапка й чоботи, зшиті з одіжжю, були також з оленячої шкури. В такій одежі хлопчина подобав на грубенський пеньок у мішку; тільки одне незакрите лице вказувало, що то жива людина. Він був дикий і мовчаливий; щопиш за три дні вчителі й товариші могли дізнатися, як його звуть. А звався він Степан Тенеко, що по-самоїдськи значить: „лисичка”; от і лисичкою всі його кликали.

У школі він усьому дивувався і всього боявся. Поставлять його де, — стоїть, посадять, — сидить, а сам не ворухнеться з місця, ні до чого не доторкнеться. Інші хлопці зразу сміялися з нього, тручали його, а відтак почали жаліти маленького дикуна. Мало-помалу почав він привикати до школи, але наука приходила йому з великим трудом.

Раз одному з учителів прислав його знайомий два олені. Нікому якось не прийшло на думку сказати про це Тенекові. Одного разу він, як звичайно, бігав по подвір'ю на лещетах і дуже розохотився. Коли це несподівано із відчиненої стайні показала голова оленя з галузистими рогами. Тенеко глянув, остовпів і зупинився, немов не довіряючи власним очам. Відтак крикнув якимсь хрипливим, тяжким стогоном, кинувся оленеві на шию, вхопив обома руками та став цілувати й пестити, приговорювати щось по-самоїдськи. А в самого сльози

¹ самоїди — племя північного Сибіру.

течуть по лиці двома струмками з туги й радости.

Олені пригадали йому рідний край.

З того часу хлопчина почав горювати й задумуватись. Він зовсім закинув науку й не хотів братися за книжку. Замість буков і слів у книжці привиджувались йому галузисті роги оленя, очі повні тихої туги й покірливості; замість пояснень учителя, причувалось йому приманливе для нього храпання оленів. Він став по-давньому знову дикий, бокував від своїх товаришів. Зайде, бувало, в стайню, стане біля оленів, пестить їх, цілує і пригортається до них у глибокій задумі. Школярі бачили це, але не сміялися з малого самоїда, вони розуміли його тугу і співчували своєму товаришеві.

І не видержав туги маленький Тенеко. Одного ранку не стало самоїда в школі; потайки вибрався він на лещетах додому, у свій рідний край. Бо хоч який він студений та бідний, але — рідний.

Запитання: Чому любимо рідну землю?

76. Туга за родиною.

Я в чужині загибаю,
По чужині блуджу,
За своєю родиною
Білим світом нуджу.
Тут чужая сторононька
Та люди чужії,
Не пристануть до серденька,
Хоч і не лихії.
Хоч би які добрі були,
Все не свої рідні;
Я, чужая тут людина,
Поміж ними бідний.

Яків Головацький.

77. Твоя Батьківщина.

Дитино, ти маєш Батьківщину, твою святу країну, землю, куди прямує вічно твоя туга й надії. Там ти побачив уперше світло Божого сонця, яке в день тобі світило, на працю твою й розріст дивилося, а зірки неба мерехтіли тобі ночами, освітлюючи твої молоді сни. Там об'явили тобі Божу міць блискавки і громи, а Його люті бурі порушували твоє серце. Тільки там є твоє кохання, твоя Батьківщина.

Там, де схилялися над твоїм сном перші ласкаві погляди, де твоя мати тебе з радістю носила на руках, де батько вливав у твоє серце скарби мудрости — тільки там твоя любов, твоя Батьківщина.

І хочби це були нагі скелі, чи дикі острови, хоч би важка праця та змагання зморили тебе, ти мусиш цю країну довіку любити; ти ж людина, яка не повинна забувати, тільки задержувати в своєму серці.

Ця Батьківщина твоя — це найшляхотніше добро, яке добра людина може добувати й здобути на землі.

Ернст М. Арндт.

(Переклад з німецької мови).

Запитання: Яка є моя батьківщина?

Зміст.

I. В рідній хаті серед рідних.

1. *Наука — <i>Степана Руданського</i>	3
2. *Мати й дитина	5
3. Материнська любов усе перемагає — оповідання	5
4. *Рідне гніздо	7
5. Цвіт щастя — оповідання <i>Богдана Лепкого</i>	8
6. Для батька — оповідання	13
7. Два сини — нарис <i>Марка Вовчка</i>	15
8. *Мати — <i>Бориса Грінченка</i>	18
9. *Пісня	19
10. Зірвана рожка — нарис	20
11. Запізно — оповідання	22
12. *Совість	24

II. Давнє, давнє життя.

13. Діти пущі — оповідання	26
14. Чим і на чім люди давніше писали — стаття	28
15. Різдвяні сбряди в давніх часах — стаття	30
16. Гаївки — стаття	32
17. Купало — стаття	33
18. Князь-лицар Святослав — нарис	35
19. Київ за князя Ярослава Мудрого — стаття	37
20. „Руска правда” — стаття	41
21. Скит Манявський — стаття	43
22. *Руїни Скиту Манявського — <i>А. Могильницького</i>	44
23. *З пісні про похід Ігоря — зміст і уривки з поеми <i>Невідомого Автора</i> , в переспівах <i>Михайла Максимовича й Панаса Мирного</i>	46
24. Ярослав Осьмомисл — стаття	51
25. Роман Великий — стаття	54
26. *Заснування Холму — <i>О. Олеся</i>	55
27. Турова круча — переказ <i>Панька Куліша</i>	57

III. Пригоди вчать згоди.

28. *Коляда	60
29. Ялинка — оповідання	61
30. *Дереvence — байка <i>Леоніда Глібова</i>	63
31. Старе добро забувається — казка <i>Івана Франка</i>	65
32. *Лев і миш — байка <i>Леоніда Глібова</i>	70
33. *Коник-стрибунець — байка <i>Леоніда Глібова</i>	72
34. Розум у звірят — нарис	73
35. Вчи лінивого не молотом, а голодом — оповідання <i>Олексі Стороженка</i>	77
36. Скрипник і вовки — оповідання	81
37. *Притча про піст — <i>Івана Франка</i>	85
38. Все на добро — нарис	86

IV. На Січі й у походах.

39. *Побіг трьох братів з Озова — козацька дума	87
40. Олеся — історичне оповідання <i>Бориса Грінченка</i>	95
41. В таборі під Хотиним — <i>Осипа Маковея</i>	104
42. *Похід запоріжців на Царгород — історична поема <i>Тараса Шевченка</i>	108
43. *Смерть отамана — <i>Бориса Грінченка</i>	111
44. Подорожній серед степу — <i>Олекси Стороженка</i>	114
45. На Дніпрових порогах — переказ <i>Івана Нечуя-Левицького</i>	116
46. Про Січ і життя запоріжців — стаття	127

V. Весно, весно, весняночко...

47. *Веснянка — <i>Івана Франка</i>	131
48. *Весна	132
49. Притча про сівача — <i>В. Александрова</i>	135
50. Великодня ніч і свячення паски — нарис	136
51. „Христос воскрес” — спомин <i>А. Чайківського</i>	138
52. *До діброви — <i>Івана Франка</i>	143
53. *Сонце та вітер — байка <i>Євгена Гребінки</i>	143
54. *Сонце та хмари — байка <i>Євгена Гребінки</i>	144
55. Казка про бузька	145
56. *На волі	147
57. Сороханова родина — нарис	148
58. Зелені Свята — нарис <i>Миколи Устіяновича</i>	157

VI. Краса рідної землі.

59. *Схід сонця — <i>Тараса Шевченка</i>	153
60. Ранок — нарис <i>Григорія Квітки-Основ'яненка</i>	153
61. *Вечірня пісня — <i>Володимира Самійленка</i>	155
62. *В гаю	156
63. *Дністер — <i>Осипа Юрія Федьковича</i>	157
64. *Літня ніч на Підгір'ї	158
65. *Наші гори — <i>Юри Шкрумеляка</i>	159
66. Добошанка — спомин <i>Остапа Макарушки</i>	160
67. *Понад хмари — <i>Осипа Маковея</i>	166
68. Життя в полонинах — опис	166
69. *Верховинець — <i>Миколи Устіяновича</i>	169
70. Головне торговище Тухольщини — опис	170
71. Степи — опис	174
72. *Весна в степу — <i>Панька Куліша</i>	176
73. *Туча — <i>Бориса Грінченка</i>	177
74. *Човен на морі — <i>Євгена Гребінки</i>	179
75. Любов до рідної землі — оповідання	180
76. *Туга за родиною — <i>Якова Головацького</i>	181
77. Твоя Батьківщина — <i>Ернста М. Арндта</i>	182

